

**Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»**

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»**

Фахове видання

Випуск №2 (58)

Київ – 2020

ISSN (Print) 2307-6968
ISSN (Online) 2663-2209
DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58

ББК 65я5
В-90

Збірник наукових праць «Вчені записки Університету «КРОК» внесено до списку друкованих (електронних) періодичних видань, що включаються до Переліку наукових фахових видань України (Наказ Міністерства освіти і науки України №1021 від 7 жовтня 2015 року)

Міжнародні бази та каталоги, які індексують видання:

- Index Copernicus;
- Google Scholar;
- SIS (Scientific Indexing Services);
- ISI (International Scientific Indexing);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Ulrichsweb Global Serials Directory;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Вчені записки Університету «КРОК» : зб. наук. праць. Київ : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2020. Вип. №2 (58). 159 с.

У п'ятдесят восьмому випуску зібрані статті науковців ВНЗ «Університету економіки та права «КРОК», інших закладів вищої освіти, науково-дослідних установ України, підготовлені за результатами їх наукової роботи. Розраховано на викладачів закладів вищої освіти, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у сфері економічної теорії, фінансів, обліку і аудиту, міжнародної економіки, економіки підприємства, менеджменту і маркетингу, економічної безпеки.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
(протокол №5 від 04 червня 2020 року)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17174-5944ПР від 18.11.2010 р.*

Головний редактор:

Мігус І.П.

доктор економічних наук, професор,
проректор з наукової роботи,
професор кафедри управління фінансово-економічної
безпеки, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
Київ, Україна

Відповідальний секретар:

Коваль Я.С.

кандидат наук з державного управління, доцент
кафедри управління фінансово-економічної
безпеки, ВНЗ «Університет економіки та права
«КРОК», Київ, Україна

Редакційна колегія:

Лантєв С.М.

кандидат економічних наук, професор,
ректор, Університет «КРОК», Київ, Україна

Алькема В.Г.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри управлінських технологій, ВНЗ
«Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Акімов О.О.

кандидат наук з державного управління, доцент, заслужений
економіст України, начальник відділу правового
забезпечення, Національна служба посередництва і
примирення, Київ, Україна

Акімова Л.М.

доктор наук з державного управління, доцент, доцент
кафедри фінансів та природокористування, Національного
університету водного господарства та природокористування,
Рівне, Україна

Андрієнко В.М.

доктор економічних наук, професор, директор Державного
підприємства зовнішньоекономічної діяльності
"УКРІНТЕРЕНЕРГО", Київ, Україна

Брадул О.М.

доктор економічних наук, професор, декан факультету
економіки та управління бізнесом, професор кафедри обліку,
оподаткування, публічного управління та адміністрування
«Криворізький національний університет», Кривий Ріг,
Україна

Грушко В.І.

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри
національної економіки та фінансів,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ,
Україна

Денисенко М.П.

доктор економічних наук, професор, професор кафедри
бізнес-економіки та туризму, Київський національний
університет технологій та дизайну, Київ, Україна

Едгар Сіка

доктор економічних наук, професор кафедри економіки,
декан економічного факультету,
Університет Фоджа, Італія

Захаров О.І.

кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри
управління фінансово-економічною безпекою, ВНЗ
«Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Кавун С.В.

доктор економічних наук, професор,
ректор, Харківський технологічний університет «ШАГ»,
Харків, Україна

Копитко М.І.

доктор економічних наук, професор, професор кафедри
менеджменту, Львівський державний університет
внутрішніх справ, Львів, Україна

Ляшенко О.М.

доктор економічних наук, професор, професор кафедри
управлінських технологій, ВНЗ «Університет економіки та
права «КРОК», Київ, Україна

Мельничук Д.П.

доктор економічних наук, професор кафедри економічної
безпеки, публічного управління та адміністрування
Державний університет «Житомирська політехніка»,
Житомир, Україна

Паращенко Л.І.

доктор наук з державного управління, кандидат
педагогічних наук, доцент, Відмінник освіти України,
професор кафедри управлінських технологій,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ,
Україна

Петрова І.Л.

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри
маркетингу та поведінкової економіки,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ,
Україна

Радіонова І.Ф.

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри
теоретичної та прикладної економіки, ВНЗ «Університет
економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Рокоча В.В.

доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних
економічних відносин, ВНЗ «Університет економіки та
права «КРОК», Київ, Україна

Терехов В.І.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри управлінських технологій,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ,
Україна

Токар В.В.

доктор економічних наук, професор, професор кафедри
міжнародних фінансів, Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана,
Київ, Україна

Чирва О.Г.

доктор економічних наук, професор, директор Інституту
економіки та бізнес-освіти, Уманський державний
педагогічний університет імені Павла Тичини,
Умань, Україна

Шепелюк В.А.

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри
національної економіки та фінансів,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
Київ, Україна

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

- Чаюн Н.С.* Тьюторська діяльність: сутнісні основи, практика, перспективи 8
- Другова Є.В.* Формування інтелектуального капіталу: теоретичний аналіз проблеми в сучасній економічній літературі 20

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

- Вікторов Б.В.* Типи мережевих підприємств у міжнародному бізнесі 26
- Таха М.Д.* Кластерний аналіз даних життя в Європі 40

РОЗДІЛ 3. ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

- Кириченко О.С.* Перспективи впровадження механізму венчурного фінансування інноваційної діяльності та інноваційно-інвестиційних проєктів 52

РОЗДІЛ 4. ОБЛІК, АУДИТ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

- Гребень С.Є., Мізус І.П., Одарчук К.М.* Стан та перспективи розвитку ІТ-аудиту в Україні 60

РОЗДІЛ 5. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

- Аулін О.А.* Політичний активізм в ісламі як важливий чинник стратегічних комунікацій з мусульманськими країнами 67
- Бєлова О.І., Поскрипко Ю.А.* Мотиваційний механізм управління проєктами: стратегічний аспект 75
- Кузьменко О.І., Орлова В.М., Сергєєва О.Р.* Управління ринком консервованих фруктів та овочів України 82

РОЗДІЛ 6. МЕНЕДЖМЕНТ ТА МАРКЕТИНГ

- Алькема В.Г., Кібиш Л.А.* Моніторинг якості при сертифікації колісних транспортних засобів 88
- Ляшенко О.М.* Сталий розвиток закладів вищої освіти: локальні інформаційно-комунікативні аспекти 97
- Мотузенко О.В.* Мотивація праці та підвищення ефективності діяльності підприємства 103

<i>Петрова І.Л., Кондо У.О.</i> Вплив навчання і розвитку персоналу на його компетентність та продуктивність	112
--	-----

РОЗДІЛ 7. ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Дмитренко В.І.</i> Проблеми та перспективи розвитку підприємств будівельної галузі	120
---	-----

РОЗДІЛ 8. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

<i>Москов В.А.</i> Стратегічні орієнтири в реалізації захисту прямих іноземних інвестицій в системі економічної безпеки України	128
---	-----

РОЗДІЛ 9. ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Віткін Л.М., Сингаївська О.О.</i> Інновації в управлінні діяльністю випробувальної лабораторії легкої промисловості з урахуванням системних ризиків	137
--	-----

<i>Мельниченко Г.М., Гончаренко М.Ф., Безчасний О.У.</i> Управління інноваційним розвитком регіону на основі використання його здатності до самоорганізації в умовах сталого розвитку	144
---	-----

<i>Підвальна О.Г., Феленчак Ю.Б.</i> Соціальні аспекти інноваційного розвитку туризму в регіоні	152
---	-----

CONTENT

CHAPTER 1. ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

<i>Chaiun N.</i> Tutoring: essential fundamentals, practice, perspectives	8
<i>Drugova E.</i> Formation of intellectual capital: theoretical analysis of the problem in modern economic literature	20

CHAPTER 2. INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

<i>Viktorov B.</i> Types of network enterprises in international business	26
<i>Taha M.</i> Cluster analysis of cost living data in Europe	40

CHAPTER 3. FINANCE, BANKING AND INSURANCE

<i>Kirichenko O.</i> Prospects of implementation of the mechanism of funding of innovation activity and innovation and investment projects	52
--	----

CHAPTER 4. ACCOUNTING, AUDIT AND TAXATION

<i>Greben S., Mihus I., Odarchyk K.</i> State and prospects of IT audit development in Ukraine	60
--	----

CHAPTER 5. PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

<i>Aulin O.</i> Political activism in islam as an important factor of strategic communications with muslim countries	67
<i>Bielova O., Poskrypko Yu.</i> Motivational mechanism in project management: strategic aspect	75
<i>Kuzmenko O., Orlova V., Serhieieva O.</i> Market of canned fruits and vegetables of Ukraine	82

CHAPTER 6. MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Alkema V., Kibysh L.</i> Quality monitoring of wheel vehicles certification	88
<i>Liashenko O.</i> Sustainable development of higher education institutions: local information and communication aspects	97
<i>Motuzenko O.</i> Motivation of work and increase of efficiency of activity of the enterprise	103
<i>Petrova I., Kondo U.</i> Training and development impact on employees' competence and performance	112

CHAPTER 7. ENTREPRENEURSHIP, TRADE AND STOCK EXCHANGES

Dmytrenko V. Problems and prospects of development of enterprises in the construction industry 120

CHAPTER 8. ECONOMIC SECURITY OF THE STATE AND ECONOMIC ENTITIES

Moskov V. Strategic guidelines in the implementation of the protection of foreign direct investment in the system of economic security of Ukraine 128

CHAPTER 9. INNOVATIVE ACTIVITIES

Vitkin L.M., Sinhaivska O.A. Innovations in the management of the test laboratory of light industry taking into account system risks 137

Melnichenko G., Goncharenko M., Bezchasnyi O. Management of innovative development of the region through the use of its ability to self-organization in the context of sustainable development 144

Pidvalna O., Felenchak Y. Social aspects of innovative development of tourism in the region 152

Розділ 1. Економічна теорія та історія економічної думки

УДК 330.101

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-8-19

ТЮТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: СУТНІСНІ ОСНОВИ, ПРАКТИКА, ПЕРСПЕКТИВИ

Чаюн Н.С.

*к.п.н., доцент, доцент кафедри управлінських технологій, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна, тел.: (044)-455-57-07, e-mail: nadiacs@krok.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3734-8751>*

TUTORING: ESSENTIAL FUNDAMENTALS, PRACTICE, PERSPECTIVES

Chaiun N.

*PhD (Pedagogical Sciences), associate professor of managerial of technologies department, «KROK»University,
Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel.: (044)-455-57-07, e-mail: nadiacs@krok.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3734-8751>*

Анотація. У статті досліджено проблематику тьюторства як інноваційної освітньо-професійної технології, яка сьогодні актуалізується в світлі реформаторських змін, що відбуваються в системі вищої освіти України. В умовах технологізації цілісного освітнього процесу, зростання мотивації на розробку інноваційних способів передачі, засвоєння та застосування сучасних знань, вироблення необхідних в новому столітті компетенцій саме інституція тьюторства сприятиме активному впровадженню в практику вищів особистісно-орієнтованого навчання, розкриттю індивідуально-творчого потенціалу майбутніх фахівців. Проведений аналіз теоретичних джерел та практики закладів вищої освіти показав зростаючий інтерес до організації діяльності тьюторів як особливої категорії науково-педагогічних кадрів, яка супроводжує навчально-пізнавальну роботу студентів, забезпечує розробку й реалізацію ним власної індивідуальної навчальної програми, траєкторії індивідуального освітньо-професійного розвитку. Ефективна діяльність тьютора неможлива без системної різнобічної його підготовки як педагога-фахівця так и педагога-методиста, педагога-науковця, педагога-організатора, який мотивований на продуктивне виконання своїх специфічних функцій і творчо й відповідально ставиться до своєї діяльності. Особливу увагу в статті приділено обґрунтуванню найбільш вдалої, на думку автора, моделі тьюторської діяльності, яка складається з діалектичної єдності таких дій: аналітико-діагностичних, мотиваційно-цілевих, організаційно-методичних, професійно-змістових, контрольних-оцінювальних. Успішному виконанню запропонованих дій сприятиме розроблена автором освітньо-професійна програма підготовки педагогів до різних рівнів тьюторської діяльності: продуктивна реалізація тьюторського проекту вимагає об'єднання зусиль адміністрації ЗВО, науково-педагогічної громадськості щодо визначення нормативно-правового статусу даної категорії педагогічних кадрів, їх фінансового забезпечення на основі виконання ними специфічних функцій та індивідуальної навчально-пізнавальної, розвивально-виховної та науково-дослідної роботи.

Ключові поняття: тьютор, тьюторська діяльність, тьюторське супроводження, тьюторство, модель тьюторської діяльності.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл: 19

Annotation. In the article investigational the issue of tutoring as innovative educationally professional technology, which today is updated in the light of reformatory changes which take a place in the system of higher education of Ukraine. In the conditions of technology of integral educational process, growth of motivation for development of innovative methods of transmission, mastering and application of modern knowledges, making of necessary in new age jurisdictions, exactly institution of tutoring will be instrumental in active introduction in practice of higher education of the personality oriented studies, to opening of individually creative potential of future specialists. The analysis of theoretical sources and practices of establishments of higher education is conducted rotined growing interest to organization of activity of tutors as special category of scientifically pedagogical shots, which accompanies educational-cognitive work of students, provides development and realization them of own individual on-line tutorial, trajectory of individual educationally professional development. Effective activity of tutor is impossible without systematic versatile training of him as a teacher-specialist and teacher-methodist, teacher-research worker, teacher-

organizer which is explained on productive implementation of the specific functions and creatively and responsibly behaves to the activity. The special attention in the article is spared the ground of the most successful, in opinion of author, model of tutorial activity which consists of dialectical unity of such actions: analytical and diagnostic, motivational having a special purpose, organizationally methodical, professionally semantic, control-estimating. The educationally professional program of preparation of teachers developed an author will be instrumental in successful implementation of the offered actions to the different levels of tutorial activity: productive realization of tutorial project requires combining effort administration of ZVO, scientifically pedagogical public, in relation to determination of normatively legal status of this category of pedagogical shots, them financial providing on the basis of implementation by them specific functions and individual educational-cognitive, developing-educate and research work.

Key concepts: tutors, tutorial activity, tutorial accompaniment, tutoring, model of tutorial activity.

Formulas: 0; **fig.:** 0, **tabl.:** 0, **bibl.:** 19

Постановка проблеми. У вітчизняному й міжнародному освітньому середовищі в процесі різнобічного його реформування здійснюється активний пошук прогресивних ідей (на підсвідомому й свідомому рівні) для формування новітньої моделі освіти, що відповідатиме вимогам і потребам ХХІ ст. Безумовно, цей процес – досить складний, суперечливий, тривалий, він потребує об'єднання інтелектуальних зусиль науковців, вчителів-практиків, науково-педагогічної громадськості.

Топ-менеджмент в сфері освіти пов'язує успішність її модернізації з дієвим входженням в Єдиний Європейський освітній простір на принципах Болонського процесу, що за їх переконанням, відкриває нові можливості для вироблення нових підходів до освітньої професійної підготовки студентів, розвитку у них готовності до продуктивної самореалізації в процесі життєдіяльності, безперервної самоосвіти, особистісного й професійного самовдосконалення в умовах нестабільності й перманентної соціально-економічної й суспільно-політичної кризи.

Одним із пріоритетних напрямів для реалізації означених цільових завдань є впровадження в практику вищої школи моделі особистісно-орієнтованого навчання й виховання фахівців, спрямованої на розкриття індивідуального потенціалу кожного студента, розробку на його основі індивідуального плану відбору та засвоєння змісту освіти й навчання, визначення темпу й спрямованості його професійно-особистісного становлення.

Індивідуалізація навчального процесу в Європейських університетах здійснюється завдяки інституції тьюторів, що склалася в

процесі її еволюційного розвитку й зазнала об'єктивних змін в розумінні їх сутності, місії, завдань і змістового наповнення тьюторської діяльності в ході організацій навчальної діяльності студентів. Кожен європейський університет має свій унікальний досвід реалізації тьюторської технології, свої традиції та пріоритети, які заслуговують на її творчо-критичний аналіз для визначення базових ідей тьюторства як цілісної системи, принципів та механізмів його впровадження в практику української вищої школи з врахуванням досягнень і прорахунків вітчизняної практики кураторства та наставництва.

В той же час практика свідчить, що існують серйозні проблеми щодо активного впровадження тьюторського супроводження навчально-пізнавальної діяльності студентів в освітній процес українських вишів. Вони пов'язані з невизначеністю їх правового статусу, фінансового і кадрового забезпечення, існуванням альтернативних підходів до розуміння сутності понять «тьютор», «тьюторство», «тьюторська діяльність», відсутністю в зв'язку з цим програм підготовки та підвищення кваліфікації цієї категорії педагогічних кадрів, особливо для потреб освітньо-професійних напрямів в сферах «Економіки», «Менеджменту», «Логістики», «Правознавства».

Крім цього, складність в розвитку тьюторської практики в різних типах ЗВО викликана певними протиріччями між:

- запитом активного впровадження технології тьюторства й недостатньою розробленістю її науково-методологічних засад, науково-методичних і навчально-

методичних установок практичного застосування;

- заявленою потребою в формуванні кадрового потенціалу тьюторів й відсутністю чіткого формулювання нормативно-правових вимог до їх відбору, діяльності, визначення цілей, завдань, функцій, принципів і методів продуктивного супроводження ними індивідуальної навчально-пізнавальної роботи студентів в ході освітнього процесу;

- збільшенням об'єму самостійної роботи студентів в позааудиторний час, наявними об'єктивними й суб'єктивними труднощами в її організації й навчально-методичною неготовністю призначених тьюторів до постійних соціально-педагогічних контактів з кожним студентом й надання йому конкретної допомоги щодо засвоєння навчального матеріалу, розробки індивідуальної траєкторії його освітньо-професійного становлення й самовдосконалення

Слід зазначити, що розв'язання означених суперечностей – це досить тривалий і складний процес. Він потребує зацікавленого й цілеспрямованого об'єднання зусиль освітянсько-управлінських і науково-педагогічних працівників, продуктивного використання фінансових, інформаційних, інтелектуальних, науково-методичних та матеріально-технічних ресурсів для вироблення довгострокової стратегії цілісного освітнього процесу в закладах вищої освіти, обґрунтування перспективної моделі нових поколінь фахівців, здатних до творчо-перетворювальної діяльності протягом ХХІ ст. Лише за такої умови можливе ефективно застосування тьюторської практики, яка набуває нових сутнісних характеристик та функцій, які мають відповідати викликам нової концепції соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження різних аспектів реформування вищої освіти розкриваються в працях вітчизняних вчених В.П. Андрущенка, Т.І. Артемчука,

М.З. Згуровського, В.І. Кременя, та ін. Аналізом активного входження системи вищої освіти в Європейський освітній простір на принципах Болонського процесу займаються вчені В.Г. Алькема, Р.В. Гребінко, Н.М. Дем'яненко, В.С. Журавський та ін.

Інноваційні проекти щодо реформування вишів за принципами Болонської декларації розробляють і впроваджують в навчальний процес науковці В.Г. Алькема, Н.М. Дем'яненко, Т.В. Добко, С.М. Квіт, Н.М. Ушакова та ін.

Науково-теоретичні основи тьюторства, особливості впровадження практики тьюторів в освітній процес ЗВО висвітлюються в роботах дослідників Н.М. Анікіної, А.М. Бойко, Н.М. Дем'яненко, І.П. Кравченко, Т.О. Лукіної та ін. Особливий інтерес для нас представляють науково-педагогічні розробки зарубіжних авторів З.Ш. Атаян, Ю.Л. Деражне, М.Ю. Жиліної, Т.М. Ковальнової, Є.Б. Колосової, Є.І. Попової, Н.В. Рибалкіної, П.Г. Щедровицького, С.А. Щеннікова та ін. Важливими для тьюторського руху в освітніх закладах є дослідження західноєвропейських науковців таких як К. Барроуз, А. Белл, М. Девольєрі, Л. Дейві, Г. Кавелті, Дж. Міллер та ін.

Найбільш цікавими й перспективними, на нашу думку, є результати дослідження Н.М. Дерев'янка, А.М. Бойко та ін., спрямовані на розкриття історичних і методологічних аспектів розвитку тьюторського руху, способів його адаптації до потреб і специфіки вітчизняних педагогічних закладів, обґрунтування цільових установок, змісту, технології тьюторського супроводження навчально-пізнавальної роботи майбутніх педагогів.

Особливої підтримки заслуговує розроблена кафедрою психології та педагогіки вищої школи НПУ ім. М.П. Драгоманова магістерська програма підготовки викладача-тьютора для педагогічних закладів освіти в т.ч. програми організації в рамках контекстно-компетентнісного навчання елективних

курсів для включення майбутніх тьюторів в реальну практичну діяльність по оволодінню досвідом тьюторського супроводження підопічних студентів, способами вивчення їх індивідуальних особливостей й побудови продуктивної траєкторії особистісного й професійного розвитку кожного з них.

Незважаючи на певні здобутки в дослідженні означеної проблеми, продовжує зростати інтерес до діяльності тьюторів.

Саме поняття тьютор походить від англійського tutor, що означає: домашній вчитель, репетитор, керівник групи студентів (англійські університети), молодший викладач (американські університети).

Проведене дослідження дає підстави для твердження, що тьютор – це породження англійської системи освіти, спрямованої на формування унікального штучного продукту – фахівця для середньовічної Англії, а в подальшому – джентльмена: освіченого, інтелектуально й фізично розвиненого, вольового, що прагне й вміє досягати поставлених цілей, перемагати своїх суперників і ворогів. Для цього студенти, що мали різний рівень підготовки до навчання й виховання в Оксфордському університеті, відчували нагальну потребу в помічнику, пораднику, наставнику, який мав допомагати їм розробити індивідуальну програму елітарно-освітнього становлення й самовдосконалення, розвитку у них впевненості в своїх можливостях і перспективах.

Багатозначність поняття тьютор, його еволюція в процесі історичного розвитку та адаптації до різних освітянських культур зумовили виникнення різних підходів до визначення його педагогічної сутності, призначення, цільових установок та функцій.

Так, дослідники Т.М. Ковальова, Н.В. Рибалкіна та ін. розуміють сутність тьютора як педагога, що супроводжує навчально-пізнавальну діяльність того, хто навчається, забезпечує розробку й реалізацію ним власної індивідуальної

освітньої програми, траєкторію індивідуального становлення й розвитку [13].

Інший автор, Ю.Л. Деранже, розглядає тьютора як педагога, що виконує функції викладача, консультанта, методиста й наставника, який в умовах організації дистанційного навчання виступає «найважливішим системоутворювальним компонентом» для забезпечення якості освітньо-професійної підготовки кожного студента в залежності від його мотивації, індивідуальних можливостей і перспектив [3].

За переконанням Н.М. Дем'яненко, тьютор педагогічної освіти – це суб'єкт, що супроводжує освітньо-професійний розвиток студентів, несе відповідальність не лише за рівень їх знань, а й за формування самобутньої особистості майбутнього Вчителя, його педагогічної компетентності й соціально-психологічної зрілості. Саме тьютор, як суб'єкт, активний, цілеспрямований, відповідальний організатор освітньо-професійної підготовки студентів педагогічних вишів виступає для них прикладом відданості своєму покликанню, допомагає кожному із них виявити власний індивідуальний потенціал, визначити траєкторію саморозвитку, як суб'єкта власної життєдіяльності, шляхи й способи успішної особистісно-педагогічної самореалізації й самовдосконалення як під час навчання, так і под час шкільної практики [4,5,6].

Отже, викладене вище, дозволяє нам сформулювати поняття тьютор закладу вищої освіти як професійного педагога, фахівця в своїй сфері діяльності, що здатний як суб'єкт цілісного освітнього процесу організувати продуктивну суб'єкт-суб'єктну взаємодію з тьюторантом, спрямовану на об'єктивне розкриття його особистісного потенціалу, розвиток його суб'єктності, мобільності, творчої активності й відповідальності за власну освітньо-професійну підготовку й самореалізацію в соціально-культурному й професійно-діловому середовищі.

Вважається, що тьютор може виступати посередником, консультантом, викладачем, методистом, координатором в залежності від рівня освітньо-професійної діяльності, компетентнісної готовності до виконання цілей, завдань і функцій, передбачених його обов'язками. І тут особливу увагу відіграє сама особистість тьютора, його мотиваційний вибір: прагнення до добровільної участі в тьюторському русі заради студентів, надання допомоги кожному з тьюторантів пізнати себе, усвідомити власні інтереси й потреби, знайти своє місце в навколишньому соціумі; зацікавленість в отриманні додаткової компетенції, спрямованої на вдосконалення власної науково-педагогічної майстерності, досвіду міжособистісної взаємодії з тими, хто навчається в умовах індивідуалізації, відкритості й мобільності освітнього процесу [7, 8, 14].

Проте проведений аналіз показав, що освітянська наука й практика недостатньо уваги приділяє проблемі розвитку тьюторського руху в Україні, організацій тьюторської діяльності як цілісної системи, яка потребує подальшої розробки з опорою на вітчизняний досвід.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження сутнісних основ тьюторської діяльності, обґрунтування її моделі, специфіки її впровадження в освітній процес вітчизняних закладів вищої освіти.

Викладення основного матеріалу дослідження. Проведений аналіз показує, що сучасна педагогічна наука й практика виділяє такі рівні діяльності тьюторів:

- *тьютор першого рівня* супроводжує студентів як посередник, консультант, асистент. Їх зусилля зосереджуються на виявленні особистісних інтересів, мотивів, здібностей і можливостей кожного з закріплених за ними студентів й розробці на цій основі індивідуальної програми його професіоналізації й спеціалізації, адаптації до умов освітньо-професійного розвитку майбутнього фахівця;

- *тьютор другого рівня* забезпечує продуктивну взаємодію зі своїм тьюторантом як експерт, аналітик, дослідник, досвідчений (авторитетний) радник, який вмiло створює умови для мобілізації його інтелектуального, професійно-творчого потенціалу, розвитку у нього прагнення до оволодіння необхідною системою знань, вмінь, компетенцій, новітніми технологіями, їх ефективного застосування в процесі освітньо-професійної чи науково-педагогічної діяльності;

- *тьютор третього рівня* – це досвідчений топ-менеджер вищого освітнього закладу, який вмiло формулює його освітню політику, спрямовує свої дії на забезпечення якості освітнього процесу, розширює й зміцнює контакти з вітчизняними й зарубіжними освітніми та науковими установами, залучає до цієї роботи найбільш здібних і перспективних тьюторантів, включає їх в реальну діяльність по вивченню інноваційного досвіду освітньо-професійної підготовки фахівців, визначенню оптимальних умов його адаптації до традицій, особливостей та надбань рідного навчального закладу.

Існування різного рівня тьюторів пов'язана з функціонуванням різнорівневої системи освіти, визначенням різних вимог до їх тьюторської діяльності зі студентами. Практика свiдчить, що до інституції тьюторів залучають (на добровільній основі) кращих студентів бакалаврату, магістратури, викладачів-асистентів, котрі в процесі індивідуальної взаємодії з тьюторантами, надають їм конкретну допомогу щодо організації самостійної навчально-пізнавальної роботи, online і offline засвоєння навчального матеріалу, визначення продуктивної траєкторії власної успішності, вимог до контролю й критеріїв об'єктивного оцінювання засвоєного змісту навчання.

Саме активна участь двох перших категорій тьюторів створює найбільш оптимальні умови для їх власної професійно-педагогічної самореалізації й самовдосконалення, накопичення досвіду суб'єкт – суб'єктної взаємодії з різними

категоріями тьюторантів, оволодіння ними основами педагогічної майстерності й творчості, вироблення й розвитку власної особистісної і професійно-педагогічної позиції.

Що стосується третьої категорії тьюторів, то до неї залучаються педагоги, що мають досвід тьюторської, науково-педагогічної, управлінської, а в найкращому випадку й професійно-ділової діяльності, володіють необхідною системою компетенцій, здатністю до творчо-критичного аналізу вітчизняної і міжнародної практики підготовки різного рівня фахівців.

Організоване ними індивідуальне супроводження своїх тьюторантів спрямоване на розробку особистісної стратегії освітньо-професійного становлення, самореалізації й самовдосконалення кожного з них в процесі його включення в активну науково-пізнавальну й науково-дослідну роботу по впровадженню в освітній процес інноваційних технологій, інтерактивних методів, прийомів і засобів навчання, адаптації міжнародного досвіду до умов вітчизняної освітньо-професійної підготовки фахівців.

На основі викладеного вважаємо за доцільне підкреслити, що результативно виконувати функції тьютора може не кожен педагог-фахівець (з економіки, фінансів, менеджменту, правознавства і т.п.), а лише той, хто має різнобічну (навчально-виховну, навчально-методичну, організаційно-методичну, науково-технологічну і т.п.) підготовку й мотивацію до продуктивних контактів і взаємовідносин зі студентами в ході реалізації цільових установок освітнього процесу у вищій школі.

За нашим переконанням ефективний тьютор – це педагог-організатор, всебічно розвинений фахівець, який здатний спрямовувати свою діяльність на:

- системне й глибоке володіння освітньо-професійними знаннями й компетенціями, сутнісними особливостями понять «зміст освіти», «зміст навчання», «зміст навчальної дисципліни»,

закономірностями й принципами їх формування і застосування на практиці, методикою власного професійно-педагогічного самовдосконалення, включення в цей процес своїх студентів;

- якісну розробку індивідуального плану освітньо-професійного становлення тьюторанта, що відповідає його мотивам, інтересам й особистісним особливостям й сприяє виробленню у нього цілісного образу об'єктивного світу, сфери професійної діяльності, розуміння й критичне оцінювання процесів, що відбуваються в професійному середовищі;

- грамотне формулювання цілей, завдань та визначення змісту індивідуальної навчально-пізнавальної роботи з тьюторантами, основних видів занять чи консультацій з ними, механізмів вдосконалення їх навчання, виховання й розвитку;

- професійне застосування інноваційних технологій, традиційних та інтерактивних методів, прийомів і засобів для стимулювання й мотивації навчально-пізнавальних і професійно-ділових інтересів тьюторантів, їх прагнення до вибору власної концепції професійного становлення й зростання;

- вміле використання сучасних інформаційних технологій для постійного поповнення й оновлення наукової інформації, її ув'язки з практикою вирішення професійних завдань, грамотне й проблемне формулювання питань для індивідуального обговорення чи організації дискусії з групою тьюторантів, розвитку у них креативності й творчості мисленнєвої активності.

Слід зазначити, що ефективна діяльність тьютора в сучасній вищій школі неможлива без сформованості у нього соціально-психологічної й соціально-педагогічної компетентності, яка включає в себе здатність вірно визначати:

- індивідуально-особистісні особливості кожного тьюторанта, його навчально-пізнавальні інтереси, мотиваційно-потребнісні устремління, емоційно-вольові прояви, інтелектуально-творчі можливості, що забезпечують

розробку продуктивної індивідуальної програми навчання, виховання й розвитку майбутнього фахівця;

- рівень готовності тьютора самостійно здобувати, критично оцінювати наукову інформацію, формулювати на основі засвоєних знань, наявного досвіду й регулярного спілкування з педагогом власних поглядів, переконань, особистісної й професійно-ділової позиції;

- оптимальні психолого-педагогічні умови, що сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, підвищенню якості взаємних контактів між тьютором і тьюторантом, довіри між ними щодо бачення індивідуальної траєкторії освітньо-професійного становлення, саморозвитку й самовдосконалення останнього;

- механізми соціально-психологічного впливу тьютора на розвиток у тьюторанта самосвідомості, необхідних особистісно-значущих, морально-етичних, соціально-адаптаційних й професійно-ділових якостей, властивостей, активної життєвої й професійної позиції, впевненості в собі, власних силах і можливостях в процесі реалізації його індивідуального навчального плану.

Зроблений аналіз науково-педагогічних джерел і практики дає підстави для деяких міркувань. Вітчизняна педагогічна громадськість офіційно визнала пріоритет європейської вищої школи, а її освітньо-професійний досвід розглядається нею як незаперечний успіх, всеосяжний здобуток, слідування якому сприяє інноваційному розвитку української системи вищої освіти, її успішній інтеграції в міжнародний освітній простір.

Проте, в процесі організації співробітництва слід пам'ятати, що західна і вітчизняна освітні системи склалися протягом сотень років на різних філософських ідеях, принципах, культурних цінностях і традиціях. І тому існує об'єктивна різниця в трактуванні запозичених понять, в розумінні й оцінці педагогічних явищ і процесів, в яких

здійснюється освітньо-професійна підготовка студентів.

Так, в західноєвропейській педагогічній культурі поняття тьюторська діяльність розглядається як супровідна діяльність тьютора, який консультує, надає допомогу тьюторанту в розробці й засвоєнні індивідуальної навчальної програми.

Вітчизняна наука й практика підходять до трактування означеного поняття більш глибоко й системно. На думку автора тьюторська діяльність – це особливий вид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на забезпечення продуктивної взаємодії тьютора з тьюторантом для об'єктивного визначення його індивідуально-особистісних особливостей й розробки на їх основі індивідуальної програми освітньо-професійного розвитку, успішної траєкторії самореалізації й самовдосконалення в процесі життєдіяльності.

В ході проведеного дослідження вдалося виділити модель тьюторської діяльності, яку можна розглядати як цілісну систему, що складається з взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, тобто дій. Як показав аналіз науково-педагогічних джерел, існують різні підходи до визначення основних дій означеної моделі. Вважаємо за доцільне запропонувати модель тьюторської діяльності, яка включає в себе:

1) *аналітико-діагностичні дії*, які передбачають здатність тьютора:

- визначати й враховувати об'єктивні й суб'єктивні умови, в яких функціонує система вищої освіти, нормативно-правові, соціально-економічні, професійно-ділові вимоги до підготовки фахівців різних освітньо-професійних рівнів і спеціалізацій;

- проводити аналіз цілісного освітнього процесу, специфіки його організаційно-методичного, навчально-методичного, науково-методичного й кадрового забезпечення, виявляти можливості для підвищення його якості та оптимізації індивідуальної підготовки фахівців;

- діагностувати рівень освітнього, індивідуально-психологічного, навчально-пізнавального, особистісно-творчого розвитку тьюторантів для розробки найбільш продуктивної програми освітньо-професійного розвитку для кожного з них;

- здійснювати аналіз та корекцію навчально-виховної роботи зі студентами у відповідності до їх індивідуальних особливостей та потреб ринку праці, специфіки педагогічного спілкування й організованої тьютором суб'єкт-суб'єктної взаємодії з тьюторантом.

2) *мотиваційно-цільові дії*, які дозволяють педагогу-тьютору:

- формулювати спільно з тьюторантом цілі, завдання його навчально-пізнавальної роботи (і в аудиторний, і в позааудиторний час) під час учіння, власної самоосвіти, самовиховання й саморозвитку для забезпечення особистісно-фахового становлення й самореалізації в ході життєдіяльності;

- впливати на вибір тьюторантом навчально-пізнавальних, розвивально-виховних і освітньо-професійних мотивів, інтересів, установок, індивідуальної траєкторії його освітньо-професійної підготовки, що відповідають його соціально-психологічним особливостям, особистісним здібностям та устремлінням;

- сприяти формуванню продуктивного освітнього середовища для реалізації цілей, завдань, мотивації навчання, виховання й розвитку кожного студента, створенню ситуації успіху в процесі засвоєння системи знань, оволодіння необхідним досвідом і компетенціями.

3) *організаційно-методичні дії*, що забезпечують здатність тьютора:

- розробляти спільно з тьюторантом план його індивідуальної освітньо-професійної підготовки, який відповідає вимогам освітньо-професійної програми та обраної ним спеціалізації, в тому числі інтересам його особистісно-професійного становлення й самореалізації;

- готувати творчо й відповідально плани різних навчальних занять у

відповідності до індивідуальних особливостей тьюторантів, специфіки та умов цілісного освітнього процесу, розробляти методичні рекомендації щодо засвоєння ними навчального матеріалу, вірної роботи з науково-професійними джерелами, з документами, що розкривають реальну практику діяльності підприємств та установ;

- відбирати систему методів, прийомів та засобів, необхідні інноваційні технології навчання в їх органічній єдності та взаємозв'язку, забезпечувати їх варіювання в залежності від специфіки навчальних предметів, методики їх викладання, досвіду тьюторської діяльності, освітнього й інтелектуального рівня студентів;

- застосовувати інтерактивні методи (метод проектів, «мозковий штурм», кейс-метод, тренінгові заняття й т.ін.), що сприяють активізації навчально-пізнавальних інтересів і мисленнєво-творчої діяльності тьюторантів, накопиченню ними професійно-ділового досвіду, розвитку готовності до творчо-перетворювальної діяльності.

4) *професійно-змістовий елемент передбачає дії* тьютора, спрямовані на реалізацію його здатності:

- формувати зміст освіти й навчання кожного тьюторанта, зміст обраних ними навчальних дисциплін, враховувати їх взаємозв'язок та взаємозалежність у відповідності до вимог нормативних, організаційно-методичних і навчально-методичних документів, концепції особистісно-орієнтованого навчання й виховання студентів, культурно-історичних традицій їх освітньо-професійної підготовки;

- користуватися принципами навчання для доцільного відбору навчальної інформації, науково-теоретичних джерел (підручників, посібників, навчально-методичних комплексів й т.і.), аналітичних матеріалів з досвіду соціально-економічної та професійно-ділової роботи успішних підприємств, фірм й т.п.;

- здійснювати аналіз об'єктивних та суб'єктивних факторів, що визначають зміст навчального матеріалу: потреби суспільства в фахівцях, рівнях їх освітньо-професійної підготовки; стратегії розвитку освіти; особистісних особливостях педагогів-тьюторів (їх компетентності, професіоналізму, науково-методологічної й професійно-педагогічної позиції і т.ін.); індивідуально-психологічних особливостей тьюторантів (освітній рівень, інтелектуальні та професійно-ділові здібності, науково-пізнавальні інтереси й т.ін.), реальні умови цілісного освітнього процесу в ЗВО (цінності, традиції, досвід).

5) *контрольно-оцінювальні дії*, що демонструють здатність тьютора:

- здійснювати об'єктивну перевірку готовності тьюторантів сприймати, засвоювати й відтворювати науково-теоретичні знання, виявляти рівень володіння ними навчально-пізнавальними й професійно-діловими вміннями, системою компетенцій, необхідних для їх професійного становлення й самореалізації в умовах змін, притаманних новому століттю;

- створювати можливості для забезпечення індивідуального підходу до контролю та оцінювання результатів навчання, виховання й розвитку тьюторантів, визначення труднощів під час сприйняття й засвоєння ними навчального матеріалу, пошуку способів їх подолання та досягнення успіхів в ході реалізації цілей та завдань навчально-пізнавальної роботи;

- проводити планомірний, регулярний й об'єктивний контроль та оцінювання на основі конкретних і зрозумілих тьюторанту критеріїв реального рівня володіння цим навчальним матеріалом, застосування фундаментальних знань для аналізу процесів та явищ в професійно-діловому середовищі й вироблення оптимальних рішень, визначення способів їх успішної реалізації для вдосконалення практики професійної діяльності.

Запропонована модель найбільш повно розкриває сутнісні основи тьюторської

діяльності, визначає спрямованість підготовки тьюторів до продуктивної взаємодії з тьюторантами в ході цілісного освітнього процесу.

Практична реалізація цієї моделі тьюторської діяльності в навчально-виховний процес вітчизняних вишів потребує спеціальної, всебічної підготовки тих педагогів, хто мотивований на виконання специфічних функцій тьютора. Як показує досвід НПУ ім. М.П. Драгоманова, найбільш ефективно організація навчання тьюторів може здійснюватися в магістратурі в рамках програм «Тьюторська діяльність», «Тьюторство як інноваційна освітньо-професійна технологія».

В процесі підготовки магістрантів до продуктивної тьюторської діяльності доречно включити в ОПП вивчення таких циклів дисциплін:

- *соціально-психологічних* (для розуміння тьютором специфіки розвитку особистості, виявлення індивідуальних особливостей студентів, механізмів забезпечення впливу на їх вдосконалення, урізноманітнення їх мотивів, інтересів, установок та спрямувань в ході навчально-пізнавальної діяльності, забезпечення продуктивних контактів та взаємодії з кожним тьюторантом);

- *соціально-педагогічних* (усвідомлення суспільної потреби в кваліфікаційних характеристиках фахівців в XXI ст., формування їх моделі, оволодіння сучасними технологіями, методиками освітньо-професійного навчання студентів, їх всебічної підготовки до успішної соціалізації й самореалізації в період нестабільності й пошуку нових ідей і смислів соціально-економічного, суспільно-політичного й культурно-освітнього розвитку; розуміння сутності й перспектив вдосконалення цілісного освітнього процесу, вимог до його суб'єктів, готовність діяти цілеспрямовано, відповідально й творчо для забезпечення ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії в ході навчання, виховання й розвитку майбутніх поколінь висококваліфікованих кадрів);

- *дидактичних* (розуміння й практичне застосування законів, закономірностей і принципів навчального процесу, володіння методикою викладання навчальних дисциплін, проведення різних видів занять, специфікою відбору найбільш доцільних методів, прийомів та засобів навчання, засвоєння й вдосконалення інноваційних технологій для підвищення якості індивідуально-групової роботи зі студентами, формуванню у них готовності до постійної самоосвіти, самовиховання й саморозвитку під час навчання й подальшої життєдіяльності);

- *професійно-орієнтованих* дисциплін (розуміння навколишнього світу, образу професійної діяльності як перманентної цілісної системи, що потребує постійного аналізу й корекції, застосування системного підходу до формування індивідуального плану навчання для тьюторантів на основі дотримання єдності фундаментальної та прикладної спрямованості їх освітньо-професійної підготовки, сприяння розвитку у них системи компетенцій, необхідних для продуктивного виконання ними професійно-ділових функцій, оволодіння новими науково-прикладними знаннями, передовими технологіями, способами їх оптимізації у відповідності до змін, вимог та потреб нового соціально-економічного середовища, визначальні характеристики якого, за твердженням фахівців, почнуть проявлятися впродовж 2020-2030 р.р.).

Засвоєння названих дисциплін сприятиме всебічній підготовці педагогів до продуктивної тьюторської діяльності, формуванню у них готовності до критично-творчого аналізу практики освітньо-професійного становлення студентів, виявлення нових тенденцій й розробки на їх вимоги інноваційних технологій навчання, виховання й розвитку фахівців, які мають жити й працювати в XXI ст.

Висновки. Слід зазначити, що тьюторанство як інноваційна освітня технологія, тьюторська діяльність як

особливий соціально-педагогічний механізм індивідуалізації навчально-пізнавальної роботи студентів, затребувані практикою закладів вищої освіти. В умовах змін, що відбуваються в вітчизняній системі освіти, саме цілеспрямована, спеціально організована, педагогічно обумовлена діяльність тьютора виступає тією визначальною основою, що сприятиме модернізації цілісного освітнього процесу, підвищенню якості й прикладної доцільності освітньо-професійної підготовки фахівців для різних сфер новітньої господарсько-комерційної діяльності.

Для успішної реалізації тьюторного проекту необхідно обґрунтувати нормативно-правовий статус тьютора як педагога-організатора індивідуального супроводження освітньо-професійного й особистісного становлення тьюторантів; визначити нормативно-правове, організаційно-методичне й науково-методичне забезпечення тьюторства як освітньої інноваційної технології, тьюторської діяльності як специфічної соціально-педагогічної діяльності, що сприяє індивідуалізації навчально-пізнавальної роботи зі студентами, розмежуванню її цільових установок, функцій та змісту з науково-педагогічною діяльністю викладачів; об'єднати зусилля науковців, педагогів-практиків, громадських об'єднань щодо внесення посади тьютора в Класифікацію професій України; розробити вимоги до організації індивідуально-групової навчально-пізнавальної роботи тьютора та критерії оцінювання її результативності.

Література:

1. Бойко А. М. Індивідуальні тьюторські завдання для самостійної роботи студентів II – V курсів (інтегрований курс теорії та історії педагогіки) : навчальний посібник. Київ : Полтава, 2010. 400 с.
2. Гордон Э. Столетия тьюторства : учебное пособие. Ижевск, 2008. 321 с.
3. Деражне Ю. Л. Тьютор в открытом обучении : учеб.-метод. пособ. Москва : ДФГСЗН Моск. обл.-ти, 1998. 58 с.
4. Дем'яненко Н. М. Історичні витоки і сучасна модифікація тьюторства у вищій школі України. *Тематичний випуск "Педагогіка вищої школи:*

методо- логія, теорія, технології". 2007. №2 (дод. 1). Т. 1– С. 30-33.

5. Дем'яненко Н. М. Система тьюторства: актуалізація ретродосвіду Великої Британії для вищої школи України. *Пед. науки*. 2007. Вип. 3.

6. Дем'яненко Н. М. Тьюторство і тьюторська технологія: навчальна програма : навч.-метод. комплекс фахової підготовки магістрів галузі знань «Освіта». Київ, 2017. Ч. II. С. 160–179.

7. Дем'яненко Н. М. Тьюторство – технологія супроводу особистісно-професійного розвитку студентів. *Історико-педагогічні студії: наук. часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2008. Вип. 2. С. 106–116.

8. Дем'яненко Н. М. Тьюторські технології у вищій школі України. *Постметодика*. 2007. № 6 (77). С. 15–18.

9. Дем'яненко Н. М. Тьюторство у вищій школі: від концептуального обґрунтування до впровадження. *Освіта*. 2016. № 13–14 (5708-5709). С. 6.

10. Жижина И. В. Организация работы тьютора в системе дополнительного профессионального образования. *Современные проблемы науки и образования*. 2014. № 6.

11. Жилина М. Ю. Образовательное событие: варианты прочтения. *Организация тьюторского сопровождения в образовательном учреждении: содержание, нормирование и стандартизация деятельности тьютора*, 2009. С. 47–51.

12. Жовтоніжко І. М., Бабакішієва Є. Н. Деякі відмінності використання тьюторської діяльності в системі дистанційної освіти. *Педагогіка: традиції та інновації*. 2017. С. 159–163.

13. Ковалева Т. М. Новые задачи тьюторской практики: от потенциала к ресурсу. *Тьюторские практики. Сопровождение индивидуальных образовательных программ*. 2009. С. 18–28.

14. Ковалева Т. М. О деятельности тьютора в современном образовательном учреждении. *Организация тьюторского сопровождения в образовательном учреждении: содержание, нормирование и стандартизация деятельности тьютора* : материалы науч.-метод. семинара. Москва, 2009. С. 23–27.

15. Колосова Е. Б. Тьютор как новая педагогическая позиция : монография. Москва, 2008. 243 с.

16. Осадча К. Сучасні моделі підготовки педагогів до здійснення тьюторської діяльності. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2018. Вип. 1. С. 207-214.

17. Попова (Смолик) С. Ю. Тьютор и его компетенции в системе высшего профессионального образования. *Тьюторские практики: от философии до технологи* : материалы Межрегион. науч.-практ. конф. Волгоград, 2010. С. 41-48.

18. Челнокова Е. А. Тьюторская деятельность педагога в условиях профильного обучения : автореферат диссертации кандидата

педагогических наук : 13.00.01 / Нижний Новгород, 2010. 184 с.

19. Щедровицкий П. Г. Об исследовательской программе тьюторства. *Школа и открытое образование* : сб. науч. трудов по материалам Всерос. науч.-практ. тьюторской конф. Москва; Томск, 1999. С. 12–20.

References:

1. Boiko, A. M. (2010), *Indyvidualni tiutorski zavdannia dlia samostiinoi roboty studentiv II – V kursiv (intehrovanyi kurs teorii ta istorii pedahohiky)* [Individual tutoring tasks for independent work of students of II - V courses (integrated course of theory and history of pedagogy)], Poltava, Kyiv, Ukraine, 400 p.

2. Hordon, E. (2008), *Stoletyia tiutorstva* [Centuries of tutoring], Izhevsk, Russia, 321 p.

3. Derazhne, Yu. L. (1998), *Tiutor v otkritom obuchenyy* [Tutor in open learning], DFHSZN Mosk. obl.-ty, Moscow, Russia, 58 p.

4. Demianenko, N. M. (2007), "Historical origins and modern modification of tutoring in higher education in Ukraine", *Tematychnyi vypusk "Pedahohika vyshchoi shkoly: metodo- lohiiia, teoriia, tekhnolohii"*, №2 (дод. 1), part. 1. Pp. 30-33.

5. Demianenko, N. M. (2007), "Tutoring system: actualization of the retro experience of Great Britain for higher education in Ukraine", *Pedahohichni nauky*, vol. 3.

6. Demianenko, N. M. (2017), *Tiutorstvo i tiutorska tekhnolohiia: navchalna prohrama* [Tutoring and tutoring technology: curriculum], Kyiv, Ukraine, part II, pp. 160-179.

7. Demianenko, N. M. (2008), "Tutoring - a technology to support the personal and professional development of students", *Istoryko-pedahohichni studii: nauk. chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, №2, pp. 106-116.

8. Demianenko, N. M. (2007), "Tutoring technologies in higher education in Ukraine", *Postmetodyka*, № 6 (77), pp. 15-18.

9. Demianenko, N. M. (2016), "Tutoring in higher education: from conceptual justification to implementation", *Osvita*, № 13–14 (5708-5709), p. 6.

10. Zhyzhyna, I. V. (2014), "Organization of the tutor's work in the system of additional professional education", *Sovremennie problemi nauky y obrazovaniia*, № 6.

11. Zhylyna, M. Yu. (2009), "Educational event: reading options", *Orhanyzatsyia tiutorskoho soprovozhdeniia v obrazovatelnom uchrezhdenyy: soderzhanye, normyrovanye y standartyzatsyia deiatelnosti tiutora*, pp. 47-51.

12. Zhovtonizhko, I. M. and Babakishieva, Ye. N. (2017), "Some differences in the use of tutoring in the distance education system", *Pedahohika: tradytsii ta innovatsii*, p. 159-163.

13. Kovaleva, T. M. (2009), "New tasks of tutoring practice: from potential to resource", *Tiutorskye praktyky*", *Soprovozhdeniye yndyvydualnykh obrazovatelnykh programm*, p. 18–28.

14. Kovaleva, T. M. (2009), "About the activities of a tutor in a modern educational institution", *Orhanyzatsyia tiutorskoho soprovozhdenyia v obrazovatelnom uchrezhdeny: sodержanye, normyrovanye y standartyzatsyia deiatelnosti tiutora* [Organization of tutor support in an educational institution: content, rationing and standardization of tutor activities], materyali nauch.-metod. cemyara [materials scientific method. seminar], Moscow, Russia, pp. 23-27.

15. Kolosova, E. B. (2008), *Tiutor kak novaia pedahohycheskaia pozytsyia* [Tutor as a new pedagogical position], Moscow, Russia, 243 p.

16. Osadcha, K. (2018), "Modern models of teacher training for tutoring", *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny*, №1, pp. 207-214.

17. Popova (Smolyk), S. Yu. (2010), "Tutor and its competencies in the system of higher professional education", *Tiutorskye praktyky: ot fylosofyy do*

tekhnolohy [Tutoring practices: from philosophy to technology], materyali Mezhrehyon. nauch.-prakt. konf [materials Interregion. scientific-practical conf.], Volhohrad, Russia, p.41-48.

18. Chelnokova, E. A. (2010), "Tutoring activity of the teacher in the conditions of profile training", PhD. Thesis, pedagogical sciences, 184 p.

19. Shchedrovytskyi, P. H. (1999), "About the tutoring research program", *Shkola y otkritoe obrazovanye* [School and open education], sb. nauch. trudov po materyalam vseros. nauch.-prakt. tiutorskoi konf. [Sat scientific works on materials Vseros. scientific-practical tutoring conference], Moscow-Tomsk, Russia, pp. 12-20.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2020 р.

УДК 316.472.47: 332.12

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-20-25

ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Другова Є.В.

аспірантка, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ,
проспект Перемоги, 54/1, 03057, Україна, тел.: (066)-03-98-675, e-mail.: evdrugova30@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6218-4763>

FORMATION OF INTELLECTUAL CAPITAL: THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM IN MODERN ECONOMIC LITERATURE

Drugova E.

postgraduate student, Kyiv National Economic University Vadym Hetman, Kyiv, pr. Peremohy, 54/1, 03057, Ukraine,
tel.: (066)-03-98-675, e-mail.: evdrugova30@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6218-4763>

Анотація. У статті охарактеризовано розробки провідних представників економічної думки у межах теорії інформаційної економіки. Проаналізований науковий доробок вітчизняних та зарубіжних вчених щодо становлення теорії інтелектуального капіталу, починаючи від теоретичних праць представників класичної політичної економії до глибоких досліджень сучасних вчених (А. Сміт, Д. Рікардо, У. Петті, Т. Шульца, Г. Беккера, Л. Турроу, А. Маршалл, Л. Вальрас, М.І. Туган-Барановський, А. Чухно, Д.П. Богиня, О. А. Грішинова, Е.М. Лібанова, А.М. Колот). Виокремлено рівні аналізу у працях названих вчених (індивідуальний, мікрорівень та макрорівень) та з'ясовано відмінності в підходах до оцінки людського капіталу (як актив, як особлива форма капіталу, як цінні якості людини, як витрати). Розкрито взаємозв'язок категорій «людський капітал» та «інтелектуальний капітал», показано їх інноваційну роль в розвитку економіки. На основі систематизації визначень інтелектуального капіталу в сучасній економічній літературі сформульовано авторське бачення сутності категорії «інтелектуальний капітал» у вузькому та широкому сенсі слова. Визначено основні чинники формування інтелектуального капіталу, зокрема, поява інформаційно-інтелектуальних технологій, що спричинило суттєве поглиблення процесів інтелектуалізації праці та забезпечило істотні зрушення у соціально-економічній структурі суспільства в цілому. Авторкою доведено необхідність спеціальних теоретичних досліджень нематеріальних ресурсів і факторів виробництва, серед яких інформація, знання, інтелектуальна праця, а також розкрито необхідність створення умов для ефективного використання інтелектуального капіталу в процесах інноваційної діяльності.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, людський капітал, інтелектуальна праця, постіндустріальне суспільство, ринок праці, сфера освіти, інформаційна структура, висококваліфіковані фахівці.

Формули: 0, рис.: 0, табл.: 2, бібл.: 18

Annotation. The article describes the developments of leading representatives of economic thought within the theory of information economy. The scientific achievements of domestic and foreign scientists on the formation of theories of intellectual capital, from the theoretical works of classical political economy to in-depth studies of modern scientists (A. Smith, D. Ricardo, W. Petty, T. Schultz, G. Becker, L. Throw, A. Marshall, L. Walras, MI Tugan-Baranovsky, A. Chukhno, DP Goddessa, OA Grishnova, EM Libanova, AM Kolot). The levels of analysis in the works of these scientists (individual, micro and macro) and differences in approaches to the assessment of human capital (as an asset, as a special form of capital, as valuable human qualities, as costs). The interrelation of the categories "human capital" and "intellectual capital" is revealed; their innovative role in economic development is shown. Based on the systematization of definitions of intellectual capital in the modern economic literature, the author's vision of the essence of the category "intellectual capital" in the narrow and broad sense of the word is formulated. The main factors of intellectual capital formation are determined, in particular, the emergence of information and intellectual technologies, which led to a significant deepening of the processes of intellectualization of labor and provided significant changes in the socio-economic structure of society as a whole. The author proves the need for special theoretical research of intangible resources and factors of production, including information, knowledge, intellectual work, and also reveals the need to create conditions for effective use of intellectual capital in the processes of innovation.

Key words: intellectual capital, human capital, intellectual work, post-industrial society, labor market, sphere of education, information structure, highly qualified specialists.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 2, bibl.: 18

Постановка проблеми. Роль інтелектуальних ресурсів в сучасних економічних відносинах визначається у їх взаємозалежності від певних економічних процесів, а ефективність використання інтелектуального капіталу оцінюється на основі аналізу зв'язку цих процесів.

Разом з тим, новизна, складність та міждисциплінарний характер проблеми використання інтелектуального капіталу, участь у її розробці різних наукових шкіл та фахівців сприяли, з одного боку, різноплановості наукових поглядів та дослідницьких підходів до побудови онтологічної моделі інтелектуального капіталу, а з іншого - породили термінологічну неоднорідність, розмаїтість підходів та гіпотез, що були покладені в основу побудови теорій інтелектуального капіталу. Така ситуація створює певні труднощі в роботі дослідників і потребує системного аналізу, структуризації та узагальнення актуальної наукової інформації з метою формування гносеологічної моделі інтелектуального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем становлення та сутності інтелектуального капіталу знайшли відображення у роботах Г. Беккера, С. Кузнеця, Е. Брукінга, Дж. Гелбрейта, П. Дракера, Л. Едвінссона, М. Мелоуна, Т. Стюарта, О. Тоффлера, Л. Турроу, Т. Шульца, та інших зарубіжних вчених. Українські вчені: Д.П. Богиня, М.П. Бутко, О.А. Грішнова, М.С. Дороніна, А.М. Колот, Е.М. Лібанова, Н.Д. Лук'яненко, А.А. Чухно та інші зробили внесок у розробку методологічних засад аналізу природи інтелектуального капіталу і практичних рекомендацій більш ефективного його використання у суспільному виробництві.

Формування цілей статті. Узагальнити підходи до визначення понять людського та інтелектуального капіталу в постіндустріальній економіці. Систематизувати і класифікувати їх для формування більш однозначного розуміння даних категорій з метою використання в

подальших наукових дослідженнях інших сфер господарської системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування людського капіталу є особливою цінністю, оскільки включає знання, освіту, практичні навички, творчі та знаннєві здатності людини, його моральні цінності, мотивацію, культурний рівень, що визначають здатність людини виходячи із людського капіталу та генерує конкурентоспроможний інтелектуальний капітал.

Класичний підхід в економіці у трактуванні людський капітал, ґрунтується на засадах доданої вартості. Оскільки, семантично поняття «Людський капітал» та «Інтелектуальний капітал» між собою рівні, в економічному аспекті дані дві категорії не тотожні: людський капітал – має економічне трактування, тоді як носіями інтелектуального капіталу можуть виступати не тільки індивіди, але і їх групи та відображає обліковий аспект.

Отже, людина є, не тільки специфічним суб'єктом на ринку праці, а й певним індивідом, який з часом інвестуючи у власну стратегію розвитку, виступає майбутнім «фундаментом» для більш ефективного розвитку.

Незважаючи на те, що термін «інтелектуальний капітал» широко використовується в економічній теорії, на практиці немає єдиного визначення даного терміну, а в світовій економічній літературі існують різні його трактування, вивчення і аналіз яких дозволяє виявити основні етапи розвитку поняття «інтелектуальний капітал» та його сутнісні особливості.

Вперше впровадив і дослідив категорію «живі діючі сили людини», засновник класично політичної економії У. Петті [1]. Він розглядав її в контексті національного багатства: з одного боку, найважливішим фактором зростання багатства країни, а з іншого, - складовою його частиною.

А. Сміт, в свою чергу, підкреслював переважну роль людських здібностей по відношенню до речових факторів виробництва. Він писав: «Збільшення продуктивності корисної праці залежить, перш за все, від спритності та вміння

робітника, а потім від поліпшення інструментів, за допомогою яких він працює» [2]. Д. Рікардо наголошував на необхідності і ролі освіти людини, населення в економічному зростанні

Підґрунтям для формування теорії інтелектуального капіталу стала теорія людського капіталу, яка була розроблена та запропонована лауреатом Нобелівської премії Т.Шульцем та Г.Беккером. В даній статті, аналізуючи авторів ми

виокремили три рівні у трактуванні природи людського капіталу. Індивідуальний – на рівні характеристики окремого індивіда. Макрорівень – на рівні характеристики аналіз людського капіталу з позиції його використання окремою фірмою, підприємством, макрорівень – аналіз людського капіталу на рівні національної економіки. Більш детально, рівні та підходи до формулювання поняття наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Сутність людського капіталу у сучасній економічній літературі

Рівень на якому розглядають	Автори теорії	Розуміння сутності поняття «людський капітал»
Як цінні якості людини		
Індивідуальний	Ф.Х. фон Хайек	Основа креативного мислення кожного індивіда (людини).
Мікрорівень	И. Фішер	«Людський капітал» - це професійні якості робітника.
Макрорівень	А. Чухно[3]	Теорію людського капіталу ототожнює з теорією людського розвитку, беручи за основну мету створення умов для всебічного розвитку людини.
Як витрати		
Індивідуальний	И.Г. фон Тюнен	Загальні витрати на освіту.
Мікрорівень	Г. Беккер	Витрати на «виробництво» людського капіталу – прямі та непрямі витрати, все, що пов'язане з відтворенням матеріальних носіїв людського капіталу.
Індивідуальний рівень	К. Макконел і С. Брю [4]	Витрати на професійну підготовку, освіту, охорону здоров'я, витрати на забезпечення мобільності праці.
Макрорівень	Т. Шульц	Витрати на освіту та здоров'я; потенційний рівень продуктивності праці та цінність часу працівника.
Індивідуальний рівень	Д. Богиня [5]	Витрати, пов'язані з одержанням освіти; плата за навчання; витрати на підручники, послуги бібліотеки, копіювання, канцтовари тощо.
Як актив		
Мікрорівень	А. Маршалл	Вартість найманого робітника, полягає у інвестуванні в його освіту.
Мікрорівень	Л. Вальрас	«Мінова вартість» працівника визначається в оплаті праці за повний проміжок часу.
Макрорівень	В. Гесць[6]	Інтелектуальний потенціал суспільства, на який спирається система господарювання і який становить сукупність повсякденних і спеціалізованих знань, нагромаджених у свідомості людей.
Як особлива форма капіталу		
Індивідуальний рівень	Л. Туроу [7]	Людський капітал – це здатність виробляти предмети і послуги, тобто, вроджена властивість людини.
Макрорівень	Дж. Мілль [8]	Людський капітал – це форма капіталу, тому що служить джерелом майбутніх заробітків чи майбутніх задовольень або того й іншого разом.
Макрорівень	М.І. Туган-Барановський [9]	Відзначив своєрідність робочої сили як товару, який відрізняється від усіх інших товарів: «Решта товарів представляють зовнішні продукти або засоби господарської діяльності людини...».

Джерело: систематизовано автором

Нові економічні теорії приділяють особливу увагу у створенні суспільного продукту чинникам нематеріального характеру, зокрема знанням, навичкам, умінням. Цей процес (на відміну від руху звичайних матеріальних благ)

характеризується наступними особливостями:

1. В основі процесу формування лежить перехід існуючого знання, які мають критичне значення для створення

нового знання, тобто ефект накопичення і поширення знань.

2. Умовою для даного процесу є інвестиції. Інвестування в науку і освіту створюють умови для якісного формування інтелектуального капіталу з ресурсу.

3. Поширення існуючого знання викликає міжгалузевий, синергетичний ефекти, що виражаються в освоєнні нових технологічних принципів в тих галузях виробництва, де вони до сих пір не знаходили застосування.

4. Накопичення інтелектуального капіталу - веде до загального підйому суспільної свідомості і культурних особливостей народу, змінюючи його світогляд, побут, стосунки з природним середовищем.

Тобто, як специфічний продукт науки і освіти знання включаються в процес суспільного виробництва в різних формах.

У 1960 році в *Journal of Political Economy* була опублікована стаття Т. Шульца «Освіта як джерело формування капіталу» [10], а в 1961 році - «Інвестиції в людський капітал», де в поняття людський капітал розглядалося як такий, що «...виходить з наявності чогось реально існуючого, що володіє економічною властивістю надавати майбутні послуги, що мають деяку вартість. Розуміння капіталу, як чогось такого, що надає майбутні послуги, дозволяє приступити до подальшого поділу цілого на дві частини: на людський і нелюдський капітал».

Г. Беккер в 1962 році опублікував статтю «Інвестиції в людський капітал», де до основних напрямів інвестування відніс: навчання, фахову підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію, пошуки інформації [11], а два роки по тому, було видано його фундаментальну працю «Людський капітал: теоретичний і емпіричний аналіз», де лауреат Нобелівської премії довів спроможність ідей рентабельності високоякісної освітньої системи в

довгостроковому тимчасовому інтервалі для національної економіки, тобто вивів поняття на Мікрорівень. Це послужило підставою для затвердження і реалізації політики державного інвестування коштів в сферу освіти.

На думку автора, головною економічною передумовою зростання ролі інтелектуалізації праці є перетворення знання в ринковий актив індивіда і прагнення ефективного використання його для зміцнення конкурентних переваг.

Таким чином, є підстава говорити про інтелектуальний капітал як джерело інноваційного розвитку. З іншого боку, знання стають інтелектуальним капіталом лише за умови їх матеріалізації, появи властивостей революційного впливу на навколишнє середовище. Разом з тим, ототожнення інтелектуального капіталу з людським є неправомірним, оскільки форми інтелектуального капіталу виходять за межі знань, які лише належать працівникам як елемент їх робочої сили.

Водночас людський капітал також не повністю входить до складу інтелектуального капіталу, котрий інтегрує знання. Згідно з існуючою сьогодні в науковій літературі думкою, за своєю структурою людський капітал об'єднує капітал освіти, капітал здоров'я і капітал культури. Орієнтуючись на дослідження видатних вчених, можемо систематизувати існуючі визначення сутності інтелектуального капіталу (табл. 2).

На основі проаналізованого матеріалу автором було сформульоване наступне визначення інтелектуального капіталу. Інтелектуальний капітал – це система соціально-економічних зв'язків, що пояснюється його постійним примноженням і відтворенням у процесі використання за рахунок інвестицій у людський капітал, які здійснюються з метою продуктивного формування, розвитку та відтворення високоякісного інтелектуального капіталу для забезпечення довгострокового соціально-економічного ефекту.

Визначення інтелектуального капіталу у сучасній економічній літературі

Автори теорії	Розуміння сутності поняття «інтелектуальний капітал»
Дж. Гелбрейт [12]	Інтелектуальний капітал - це інтелект людини + інтелектуальна діяльність.
В. Л. Іноземцев [13]	Інтелектуальний капітал являє собою щось на зразок «колективного мозку», що акумулює наукові й повсякденні знання працівників, інтелектуальну власність і накопичений досвід, спілкування й організаційну структуру, інформаційні мережі й імідж фірми.
Б. Б. Леонт'єв [14]	...інтелектуальний капітал як вартість сукупної наявних ... інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, його природні та набуті інтелектуальні здібності.
Т. А. Стюарт [15]	Інтелектуальний капітал – це невидимі активи, знання, базисна компетенція, стратегічні активи, базисні можливості, невлвовимі ресурси, організаційна пам'ять.
О. А. Грішнова [16]	Інтелектуальний капітал – це інтелектуальна здатність людей у сукупності зі створеними ними матеріальними й нематеріальними засобами, які використовуються в процесі інтелектуальної діяльності людиною індивідуально.
В. Д. Базилевич [17]	Інтелектуальний капітал – це сукупність знань, досвіду, навичок, творчості, здібностей, взаємовідносин, нагромаджених у процесі інтелектуальної діяльності, що мають економічну цінність і використовуються у процесі виробництва.
А. М. Колот [18]	Інтелектуальний капітал – є перетворення інтелекту на провідний ресурс економічного розвитку та зростання.

Джерело: систематизовано автором

З позиції міждисциплінарного підходу інтелектуальний капітал виступає як сукупність фізичних, професійних, інтелектуальних здібностей людини в процесі її соціалізації, котра, інвестуючи у необхідні навички для власного формування й саморозвитку, своєю працею створює додану вартість для інвестування у формування нових поколінь і розвиток науково-технічного прогресу.

Висновки. Зміни, що відбуваються у господарській системі свідчать про збільшення частки витрат розумової праці у виробництві. Саме інформація, знання, людський та машинний інтелект є основою рушійних сил та насиченості безпосередньої праці розумовою діяльністю, тобто наділення людини функціями творчого характеру. В умовах економіки XXI ст. працівник стає унікальною цінністю, оскільки ефективність та конкурентоспроможність ринку праці залежить більшою мірою від інтелектуального капіталу у ньому як фундаментального елементу, оскільки його кваліфікація визначається якостями, характеризуються рідкісністю, унікальністю й накопичуваністю. Подальші дослідження поняття інтелектуального капіталу мають

грунтуватися на дослідженні освіти як особливій формі інвестицій та зайняти центральне місце у подальших наукових розробках щодо підвищення ефективності якості робочої сили сучасного працівника.

Література:

1. Всемирная история экономической мысли: [в 6 т.] / МГУ им. М.В. Ломоносова; гл. редкол.: В.Н. Черковец (гл. ред.) и др. 2: От Смита и Рикардо до Маркса и Энгельса / [А. В. Аникин, В. С. Афанасьев, С. З. Бубликов и др.; редкол.: Л. Н. Сперанская (отв. ред.) и др.]. Москва : Мысль, 1988. 574 с.
2. Stiglitz Y. More instruments and broader goals: moving to ward the Pust-Washington consensus *The United Nations University WIDER annual lectures*. 1998. January. Pp. 65-73.
3. Чухно А. А., Леоненко М., Юхименко П. І. Інституціонально-інформаційна економіка : підручник. Київ : Знання, 2010. 687 с
4. Макконел К., Брю С. Экономикс: принципы, проблемы и политика : учебное пособие. Москва : Республика, 1992. Т. 2.
5. Богія Д. П., Грішнова О. А., Основи економіки праці : навч. посібник. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2002. 313 с.
6. Геєць В. Фактори і умови формування середнього класу як стабілізуючого ядра суспільного розвитку в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2002. № 8. С. 6-10.
7. Туроу Л. Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир: учебное пособие. Новосибирск: Сибирский хронограф, 1999. 432 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/1938951/>.

8. Mill J. *Schooling, Experience and Earnings*. Columbia University Press, 1974. Pp. 39-47.
 9. Туган-Барановский М. И. Основы политической экономии : учебное пособие. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1998. 664 с
 10. Schultz T. Capital Formation by Education. *Journal of Political Economy*. 1960, Vol. 68. URL : https://econpapers.repec.org/article/ucpjpolec/v_3a68_3ay_3a1960_3ap_3a571.htm.
 11. Becker G. S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*. Supplement. Oct.1962. URL : <https://www.jstor.org/stable/1829103>.
 12. Кендюхов О.В. Интеллектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління: монографія. Донецьк : ІЕП НАН України; Дон УЕП, 2006. 307 с.
 13. Иноземцев В. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире. Москва : Academia, 1998. 640 с.
 14. Леонтьев Б. Цена капитала. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе. Москва : «Акционер», 2002. 200 с.
 15. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / пер. с англ. В. Ноздриной. Москва : Поколение, 2007. 368 с.
 16. Грیشнова О. А. Людський розвиток : Київ : КНЕУ, 2006. 308 с.
 17. Базилевич В. Д., Ільїн В. В. Интеллектуальна власність: креативні метафізичного пошуку: монографія. Київ : Знання, 2008. 687 с.
 18. Колот А. М. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань. *Економічна теорія*. 2007. № 2. С. 3–13.
- References:**
1. World history of economic thought (1988), Moscow.
 2. Stiglitz Y. More instruments and broader goals: moving to ward the Post-Washington consensus *The United Nations University WIDER annual lectures*. 1998. January. Pp. 65-73.
 3. Chukhno, A. A. Leonenko, M. and Yukhymenko, P. I. (2010), *Institutsionalno-informatsiina ekonomika* [Institutional and information economy], Znannia, Kyiv, Ukraine, 687 p.
 4. Makkonel, K. and Briu, S. (1992), *Ekonomyks: pryntsyipi, problemi y polityka* [Economics: principles, problems and policies], Respublyka, Moscow, Russia, part 2.
 5. Bohinia, D. P. and Hrishnova, O. A. (2002), *Osnovy ekonomiky pratsi* [Fundamentals of labor economics], Znannia, Kyiv, Ukraine, 313 p.
 6. Heiets, V. (2002), “Factors and conditions of formation of the middle class as a stabilizing core of social development in Ukraine”, *Ukraina: aspekty pratsi*, № 8, pp. 6-10.
 7. Turou, L. (1999), *Budushchee kapytalyzma. Kak sehodniashnye ekonomicheskiye syly formyruut zavtrashnyi myr* [The future of capitalism. How today's economic forces shape tomorrow's world], Sybyskiy khronohraf, Novosibirsk, Russia, 432 p., retrieved from : <https://www.twirpx.com/file/1938951/>.
 8. Mill, J. (1974), “Schooling, Experience and Earnings”, *Columbia University Press*, p. 39-47.
 9. Tuhun-Baranovskyi, M. Y. (1998), *Osnovi polytycheskoi ekonomyy* [Fundamentals of political economy], Rosyyskaia polytycheskaia entsyklopediya (ROSSPЭН), Moscow, Russia, 664 p.
 10. Schultz, T. (1960), “Capital Formation by Education”, *Journal of Political Economy*, vol. 68, retrieved from : https://econpapers.repec.org/article/ucpjpolec/v_3a68_3ay_3a1960_3ap_3a571.htm.
 11. Becker, G. S. (1962), “Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis”, *Journal of Political Economy*. Supplement, retrieved from : <https://www.jstor.org/stable/1829103>.
 12. Kendyuhov O.V. (2006), *Intelektualnij kapital pidpriemstva: metodologiya formuvannya mehanizmu upravlinnya*: [Intellectual capital of the enterprise: methodology of formation of the management mechanism], IEP NAN, Don UEP, 307 p.
 13. Inozemcev V. (1998), *Za predelami ekonomicheskogo obshestva. Postindustrialnye teorii i postekonomicheskie tendencii v sovremennom mire* [Outside of economic society. Post-industrial theories and post-economic trends in the modern world], Academia, Moscow, Russia, 640 p.
 14. Leontev B. (2002), *Cena kapitala. Intelektualnyj kapital v rossijskom biznese* [Price of capital. Intellectual capital in Russian business], Akcioner, Moscow, Russia, 200 p.
 15. Styuart T. (2007), *Intellektualnyj kapital. Novyj istochnik bogatstva organizacij* [Intellectual Capital: The new wealth of organization], Pokolenie, Moscow, Russia, 368 p.
 16. Grishnova O. A. (2006), *Lyudskij rozvitok* [Human development], KNEU, Kyiv, Ukraine, 308 p.
 17. Bazilevich V. D. and Ilyin, V. V. (2008), *Intelektualna vlasnist: kreatini metafizichnogo poshuku* [Intellectual property: creative work of metaphysical search], Znannya, Kyiv, Ukraine, 687 p.
 18. Kolot A. M. (2007), “Innovative work and intellectual capital in the system of factors forming the knowledge economy”, *Ekonomichna teoriya*. № 2. pp. 3-1.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2020 р.

Розділ 2. Міжнародні економічні відносини

УДК 330.34

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-26-39

ТИПИ МЕРЕЖЕВИХ ПІДПРИЄМСТВ У МІЖНАРОДНОМУ БІЗНЕСІ

Вікторів Б.В.

*аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел.: (067)-952-13-24, e-mail: logobus13@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2741-9747>*

TYPES OF NETWORK ENTERPRISES IN INTERNATIONAL BUSINESS

Viktorov B.

*postgraduate student, "KROK" University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel: (067)-952-13-24,
e-mail: logobus13@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2741-9747>*

Анотація. В статті здійснено вивчення наукових підходів щодо класифікації ознак типології сучасних мережеских підприємницьких структур. Існуючу класифікацію (ознака організаційно-управлінських методів (централізації (юридичної, економічної, ринкової залежності), децентралізації, гібридного); ознака масштабів діяльності (для міжнародного бізнесу) (глобальна, міжнародна, міждержавна (в тому числі національна, регіональна)); ознака галузевої належності (спеціалізації); ознака видів діяльності; ознака характеру формату функціонування; ознака характеру (видів) диверсифікації напрямків функціонування учасників об'єднання; ознака цільового орієнтування створення мережевого об'єднання (маркетингово-організаційна ознака); ознака строковості партнерства; ознака суб'єктів-учасників мережевого підприємницького об'єднання) запропоновано розширити за рахунок ознак участі всіх структурних елементів у якості підпорядкованих підрозділів мережевої підприємницької структури (в складі ознаки централізації) та ознак інноваційного (високотехнологічного) характеру продукції (послуг). На підставі вивчення наукових підходів до систематизації ознак було розроблено авторський підхід до типології мережеских підприємницьких структур, що функціонують на сучасному етапі розвитку. Вказаний підхід враховує особливості функціонування та розвитку мережеских підприємств, що функціонують в середовищі міжнародного бізнесу, його положення розширюють теоретичну базу дослідження в розрізі можливості використання поданої типології в якості картини розвитку таких структур при створенні історіографії трансформації мережевої економіки. Авторський підхід передбачає виділення мережеских структур залежно від характеристик ознаки організаційно-управлінських методів, ознаки масштабів діяльності (для міжнародного бізнесу), організаційно-правової ознаки, ознаки галузевої належності (спеціалізації), ознаки видів діяльності, ознаки характеру формату функціонування, ознаки характеру (видів) диверсифікації напрямків функціонування учасників об'єднання, маркетингово-організаційної ознаки, ознаки строковості партнерства, ознаки суб'єктів-учасників мережевого підприємницького об'єднання, ознаки інноваційного (високотехнологічного) характеру продукції (послуг).

Ключові слова: мережескі підприємства, міжнародний бізнес, типологія, диверсифікація, учасники, партнерство, інноваційний характер.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 19

Annotation. There are the scientific approaches to the classification of features of the typology of modern network business structures introduced in the article. Existing classification (a sign of organizational and managerial methods) (centralization (legal, economic, market dependence), decentralization, hybrid); indication of the activity scale (for international business) (global, international, interstate (including national, regional)); sign of industry affiliation (specialization); sign of activities; a sign of the nature of the format of functioning; a sign of the nature (types) of the directions diversification of functioning of the members of the association; sign of the target reference point of creation of network association (marketing and organizational sign); a sign of the partnership urgency; sign of subjects-participants of network business association) it is offered to expand at the expense of signs of participation of all structural elements as subordinated divisions of network business structure (as a part of the sign of centralization) and signs of innovative (high-tech) character of production (services). Based on the study of scientific approaches to the systematization of features, an author's approach to the typology of network business structures operating at the present stage of development has been developed. This approach takes into account the peculiarities of the functioning and

development of network enterprises operating in the international business environment, its provisions expand the theoretical basis of the study in terms of the possibility of using this typology as a picture of such structures in creating a historiography of network economy transformation. The author's approach involves the allocation of network structures depending on the characteristics of organizational and management methods, characteristics of the scale of activity (for international business), organizational and legal characteristics, characteristics of industry (specialization), characteristics of activities, characteristics of the format, types of characteristics (types) diversification of directions of functioning of members of association, marketing-organizational sign, signs of urgency of partnership, signs of subjects-participants of network business association, signs of innovative (high-tech) character of production (services).

Keywords: network enterprises, international business, typology, dissertification, participants, partnership, innovative character.

Formulas : 0, fig: 0, tabl.: 1, bibl.: 19

Постановка проблеми. Змінний характер сучасного середовища, його турбулентність вимагають кардинального перегляду правил організації та функціонування підприємств. Стрімкі процеси глобалізації економіки, прогресивна диверсифікація діяльності підприємств, як географічних (міждержавних, міжнародних), так і культурних, роблять необхідним забезпечення доступу та використання знань щодо особливостей місцевих ринків, процесів, технологій, продуктів. Середовище стає все більш невизначеним, що, з одного боку, вимагає здатності швидко реагувати на зміни ринку і технології, а з іншого боку, вказує на потребу розподілу ризиків діяльності з іншими суб'єктами, здатними їх прийняти. Потреба у миттєвій реакції на ринкові зміни, особливо якщо це стосується міжнародного напрямку бізнесу, де охоплено ринки багатьох країн, не дає змоги компаніям на відповідному рівні самостійно забезпечувати всі сфери управління (інформаційна, кадрова, технологічна, виробнича, маркетингово-збутова, фінансова сфери). Сучасні умови вимагають від суб'єктів підприємництва звертатися за допомогою до тих або інших підприємств супутніх галузей, які спеціалізуються за певними напрямками діяльності, що дає змогу реалізувати загальну стратегічну ініціативу значно дешевше та більш якісно, аніж це було б здійснено самостійно. Для оптимізації та підвищення ефективності бізнесу, особливо міжнародного, певного поширення набуває створення мережевого підприємництва, коли основний суб'єкт господарської діяльності укладає

відносини з підприємствами із супутніх сфер, а сам концентрується навколо базових компетенцій. Також можливі інші інтеграційні об'єднання між суб'єктами різних країн (партнерські поглинання), які сприяють успішній адаптації на міжнародному ринку. Спектр видів мережевого підприємництва є достатньо широким, він не є сталим і може змінюватись дуже швидкими темпами, пов'язаними з процесами глобалізації, інформаційними технологіями. Зважаючи на це, слід відмітити, що в рамках наукових підходів важливим є вивчення як традиційних типів мережевих підприємств, так і тих, що тільки виникають в сучасних ринкових умовах. Достовірне розуміння комплексу типів мережевих підприємницьких структур може забезпечити об'єктивність, вірність оцінки стану та характеристики цих об'єднань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання класифікації мережевих підприємств різних типів, в тому числі тих, що функціонують на міжнародних ринках досліджено в працях: В. Вайлунової [1], П. Іжевського [3], О. Кавун [5], О. Карліної [6], О. Клочкової [8], А. Ліманського [15], Р. Майлса, К. Сноу, Х. Колемана [17], М. Ніколаєва, Б. Ступакова [10], Т. Пікуш [11], Н. Селезньової [12], О. Сущенко, Л. Буздакова [13]. Незважаючи на існування широкого спектру напрацювань в даній сфері, можна констатувати відсутність комплексного підходу до систематизації, який би враховував основні види мережевих структур на міжнародних ринках, які існують на сучасному етапі розвитку.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є типологізація сучасних мережевих підприємницьких структур у міжнародному бізнесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо основні типи мережевих підприємницьких структур, які функціонують в сучасних умовах розвитку міжнародного бізнесу. Для наочності та забезпечення системного огляду, виділення найбільш універсальних підходів можемо запропонувати використання певних класифікаційних ознак, які ідентифікують основні характеристики таких суб'єктів мережевих підприємницьких об'єднань в сфері міжнародного бізнесу. Методичною основою дослідження обрано: метод системного підходу, який із застосуванням певних ознак дозволить виокремити найбільш поширенні суб'єкти аналізу; метод універсалізації, який сприятиме виробленню узагальненого підходу до класифікації типів мережевих підприємств у міжнародному бізнесі; порівняльний метод, із застосуванням якого здійснюється порівняльна оцінка наукових підходів щодо вказаної проблематики.

На першому етапі нашого дослідження проаналізуємо основні класифікаційні ознаки, за якими в рамках наукових підходів виділяють типи мережевих підприємств (в тому числі на рівні міжнародного бізнесу). В сучасному бізнес-середовищі існує більше типів підприємств даної категорії, аніж ознак, за якими їх можна класифікувати. Зокрема, за класифікацією галузевого спрямування можна виділити транспортні, аптечні, технологічні, виробничі, логістичні та інші мережеві підприємницькі структури. Але класифікаційна ознака дозволяє створити певні подальші орієнтири, за якими виокремлюють такі підприємницькі об'єднання. Іноді вказівка на певну класифікаційну ознаку (наприклад, галузеву належність) визначається навіть в самій назві мережевого об'єднання. Розуміння різноманіття класифікаційних ознак, за якими визначають типи підприємницьких мереж дозволяє оцінити

рівень розвитку суспільства, економіки тощо. Аналіз положень наукових праць [9; 15] свідчить, що з розвитком глобалізаційних процесів, поширенням високотехнологічних виробництв та систем, в міжнародній економіці визначається тенденція виникнення широкого спектру відмінних ознак, за якими можна класифікувати такі об'єднання. Це пояснюється їх ускладненням, зміною природи, форм та строків об'єднання. Сучасні учасники ринку прагнуть до мережевих інтеграцій для того, щоб встигати за зміною умов середовища, а деякі з них взагалі орієнтовані на те, щоб диктувати ринку нові правила та підходи, створювати тренди тощо.

По-перше, можна розглянути перелік класифікаційних ознак типів мережевих підприємницьких структур, який враховує організаційно-управлінський, правовий, маркетингово-організаційний та часовий, територіально-географічний, галузевий напрямки, напрямок формату діяльності та рівня динамічності.

В рамках цього підходу можна відмітити класифікацію ознак мережевих підприємницьких структур, розроблену О. Ключковою [8]. Авторка вважає, що в сучасних умовах розвитку середовища найбільш доцільно виокремлювати мережеві об'єднання в межах таких семи класифікаційних ознак, зокрема:

1) ознаки масштабів діяльності, яка може характеризуватись міжнародними, регіональними та національними рисами. Відповідно, якщо керуватись підходом дослідниці, існують національні, міжнародні та регіональні мережеві підприємства. В даному напрямку слід відмітити, що окремі мережі також можуть мати гібридний (комбінований) характер, і масштаби їх діяльності можуть бути національними та міжнародними, вузькорегіональними та міжнародними. Також, на нашу думку, доцільно розширити цю ознаку за рахунок характеристики міждержавного масштабу діяльності, який безумовно частково має певні міжнародні риси, але обмежений

визначеними територіями. У разі обмеження масштабом двох (трьох) держав, що межують одна з іншою, мова може йти саме про міждержавну рису мережевого підприємництва. Як приклад, компанія RB Rail AS (будівництво та експлуатації залізничних колій європейського стандарту на території Естонії, Литви та Латвії), створена у якості спільного міждержавного мережевого підприємства, засновниками якого були уряди Естонії, Литви та Латвії [18];

2) ознаки методів управління, в складі яких виділяються метод централізації та метод децентралізації. Відповідно до цієї ознаки О. Ключковою [8]) виділяються централізовані, децентралізовані мережеві підприємства. Централізовані мережеві підприємства мають, за твердженням науковців [10], вертикальну, ієрархічну організацію управління, а децентралізовані – функціонують в рамках горизонтальної взаємодії, на основі самоорганізації, договірних домовленостей, вихід одного з учасників не може суттєво вплинути на загальну ефективність діяльності всього об'єднання, оскільки він може бути замінений на іншого. Деякі дослідники зауважують, що на сучасному етапі розвитку економіки, міжнародного бізнесу, більшість крупних мережевих підприємницьких структур не мають єдиного центру або лідера, зв'язки між ними характеризуються не ієрархічним, адміністративним характером, а мають суто договірні ознаки, і це дозволяє їм функціонувати у якості юридично незалежних елементів мережевого об'єднання (окремих суб'єктів господарської діяльності). Зокрема, М. Ніколаєв, Б. Ступаков [10] відмічають власне бачення на історичні рамки існування централізованих мережевих підприємницьких структур, а саме, це доіндустріальна та частково індустріальна епохи. Можливо такий підхід дійсно відповідає історіографії зміни підходів до вибору методів управління в рамках функціонування багатьох таких структур. Але є мережеві структури, зокрема, Корпорація МакДональдз, які досі

підпорядковуються управлінню з єдиного центру;

3) ознаки моделей управління мережевими підприємствами. За твердженням О. Ключкової [8], серед таких моделей можна виокремити, зокрема, інвестиційну, централізовану, холдингову, гібридну тощо. В даному випадку мова йде про централізований або децентралізований, і можливо частково централізований (частково децентралізований) механізм управління мережевими підприємницькими структурами. Вказівка авторки на інвестиційну, холдингову модель, на нашу думку, є не зовсім коректною через організаційно-економічні особливості природи цих організацій. Зокрема, в холдингах використовується, переважно, централізоване управління, хоча є випадки, коли на умовах горизонтальної інтеграції об'єднуються підприємства для забезпечення ефективного розподілу інвестиційних коштів, диверсифікації виробництв тощо [14]. Інвестиційні компанії, також, як і холдинги, працюють більшою мірою із застосуванням централізованих методів управління, хоча є виключення і зустрічаються децентралізовані організації такої категорії [4]. Відповідно, оскільки в контексті вказаної класифікації поняття методів підмінюється моделями, доцільно не використовувати цю ознаку при типологізації тих, які характеризують основні характерні риси сучасних мережевих підприємств;

4) організаційно-правової ознаки. Залежно від цієї ознаки передбачено поділ підприємств мережевого типу за сучасними організаційно-правовими формами підприємництва. В кожній країні в рамках діючого законодавства існують різні організаційно-правові форми підприємництва, і суб'єкти бізнесу самостійно обирають найбільш прийнятні варіанти об'єднання;

5) ознаки галузевої належності (спеціалізації). Як свідчить аналіз галузевого розвитку деяких крупних міжнародних корпорацій мережевого типу,

одні з них орієнтовані на функціонування в рамках однієї, обмеженої кількості галузей, але багато з таких об'єднань працюють у різних галузях. При цьому, останні часто є централізованими компаніями, наприклад, Samsung Group, яка працює майже в десяти галузевих напрямках (електронній (мікроелектроніці та електроніці), тяжкій, хімічній промисловості, будівництві, страхуванні, фінансово-кредитній сфері, інших сферах) [19];

б) ознаки характеру формату функціонування, а саме, передбачається поділ суб'єктів мережевого підприємництва за одноформатними та мультиформатними ознаками. Мається на увазі кількість напрямків діяльності, хоча вони зазначаються більшою мірою при поділу таких об'єднань за ознаками галузевої належності (спеціалізації). Але, навіть в рамках певної галузі мережева підприємницька структура може працювати в рамках розвитку різних напрямків діяльності. Зокрема, можна навести приклад класичного багатоформатного мережевого підприємства, яке функціонує в одній галузі. А саме, Група компаній «Актив» (Україна), працює в сфері ІТ технологій, серед основних напрямків її діяльності такі: здійснення комплексної підтримки роботи бухгалтерів (інформаційно-програмні засоби та сервіси для бухгалтерів); проведення он-лайн навчання та підвищення кваліфікації фахівців в сфері бухгалтерського обліку, менеджменту, фінансової справи тощо; послуги з комплексного аналізу рівня професійної підготовки фахівців в сфері фінансів; надання послуг з проведення он-лайн заходів, вебінарів тощо [2];

7) ознаки стану розвитку, залежно від якої мережеві підприємства поділяють на динамічні та стабільні. Такий поділ, на нашу думку, може бути достатньо дискусійним. Це пов'язано з тим, що скоріш за все авторка передбачала поділити мережеві підприємницькі структури на такі, що: успішно адаптуються, є динамічними, мобільними,

гнучкими щодо впливів середовища; не мають адаптаційних рис, функціонують на сталих засадах, не мають арсеналу методів швидкої реакції на зміни середовища. А ознака стабільності, яку дослідниця протиставляє динамічності не зовсім характеризує традиціоналізм, сталість підходів до управління, які передбачено в цьому підході. Відповідно, можна запропонувати класифікувати мережеві підприємства за ознаками адаптивності, динамічності, мобільності та гнучкості щодо впливу середовища. При цьому, якщо це будуть суб'єкти з відсутністю таких ознак, можна буде зробити висновок про відсутність у них сучасних ринкових механізмів та методів реагування на вплив середовища.

В контексті зазначеного наукового підходу слід відмітити типологізацію основних ознак, за якими можна охарактеризувати сучасні мережеві підприємства, подану Т. Пікуш [11]. Бачення автором вказаного типу ознак майже схоже з положеннями наукової праці О. Клочкової [8].

Слід звернути увагу на іншу класифікацію ознак мережевих підприємницьких структур, сформульовану О. Кавун [5] в рамках першого наукового підходу. За твердженням авторки, мережеві підприємства можна поділяти за наступними ознаками, зокрема:

1) за ознакою структурних форм. Дослідниця відмічає, що відповідно до вказаної ознаки мережеві підприємницькі мережі слід категоризувати за типами ієрархічних, комбінованих та неієрархічних об'єднань. Зміст цієї ознаки, на нашу думку, ідентичний ознаці методів управління, в складі яких виділяються метод централізації та метод децентралізації (згідно з підходом О. Клочкової [8]). Треба відзначити справедливість та ґрунтовність підходу О. Кавун [5] до врахування в рамках вказаної ознаки риси комбінованих мережевих підприємницьких структур. Як ми вказували вище, окрім централізованих, децентралізованих, існують також

частково централізовані та частково децентралізовані мережеві підприємства, які відносяться до комбінованих (гібридних);

2) за ознакою рівня об'єднання учасників мережевого партнерства. Залежно від даної ознаки О. Кавун [5] виокремлює мережеві підприємства створені на рівні горизонтального об'єднання, вертикального об'єднання, вертикально-горизонтального об'єднання (гібридного). Використання поділу за такою ознакою, на наш погляд, дублює класифікацію мережевих підприємств за першою ознакою. Як було відмічено вище [10], в рамках централізованих мережевих об'єднань використовують вертикальні зв'язки, в рамках децентралізованих – горизонтальні, а в рамках гібридних – змішані (вертикально-горизонтальні). Відповідно, вказана ознака лише ускладнює та здійснює зайве теоретичне навантаження у вирішенні проблеми обґрунтування класифікації типів підприємств мережевого типу;

3) за ознакою характеру (видів) диверсифікації напрямків функціонування учасників об'єднання. В рамках дослідження О. Кавун [5] виокремлено споріднену та неспоріднену диверсифікацію діяльності учасників мережевого підприємницького об'єднання. Можна припустити, що зазначена класифікаційна ознака відповідає ознаці характеру формату функціонування (одноформатного та мультiformатного), на яку вказує О. Ключкова [8];

4) за ознакою масштабів функціонування. Залежно від вказаної ознаки авторка виділяє місцеві, регіональні, міжрегіональні, міжнародні (світові), національні мережеві підприємницькі структури. На цю ознаку вказують різні дослідники [8, 15], вона є визначальною у класифікаціях типів підприємницьких структур досліджуваного типу. При цьому, майже в кожному авторському підході зустрічаються різні типи мережевих підприємств залежно від масштабів функціонування. Перелік типів, наведений

О. Кавун [5] є достатньо комплексним, але його, на нашу думку, можна розширити за рахунок запропонованого нами вище типу міждержавних мережевих підприємницьких структур;

5) за ознакою цільового орієнтування створення мережевого об'єднання (маркетингово-організаційною ознакою). Залежно від цієї ознаки О. Кавун [5] виділяє низку можливих типів таких підприємницьких структур, зокрема, вона вказує на: мережі, учасники яких об'єднуються в цілях зміцнення ринкових позицій, більшою мірою, завдяки експансії; мережі, учасники яких об'єднуються для реалізації основних компетенцій та функцій (кожен в рамках свого напрямку); мережі, створені для впровадження, здійснення певних проектів, які можуть бути реалізовані в рамках довгострокової, середньострокової перспективи; мережі, створені для підвищення ефективності за рахунок ефекту масштабу від об'єднання ресурсної бази (синергетичного ефекту) (в даному випадку при об'єднанні також можливий синергетичний ефект за рахунок мінімізації витрат); мережі, створені для здійснення партнерств на умовах обмінів (передавань) ключових компетенцій тощо;

б) за часовою ознакою створення мережевих підприємницьких структур. О. Кавун [5] вказує, що такі мережеві об'єднання можуть створюватись як на довгострокових, так і на середньострокових умовах партнерства.

Можна запропонувати розглянути класифікаційні ознаки мережевих підприємницьких структур, визначені Н. Селезньовою [12] в розрізі першого наукового підходу. Відповідно до поглядів дослідниці, мережеві суб'єкти підприємництва систематизуються залежно від таких ознак, зокрема:

1) ознаки масштабу функціонування, яка дозволяє виокремлювати глобальні, національні, регіональні, локальні мережеві підприємницькі об'єднання. Авторка не здійснює посилання на міжнародні мережеві підприємства, а замість них відмічає глобальні мережеві

об'єднання. Акцент на глобальному характері масштабу функціонування передбачає досить широке територіальне охоплення країн, яке не під силу багатьом мережевим структурам. Тому, на нашу думку, важливо виділити міжнародну ознаку масштабу функціонування, в тому числі, можна відмітити визначену нами вище міждержавну ознаку масштабу функціонування;

2) ознаки суб'єктів-учасників мережевого підприємницького об'єднання. В складі таких суб'єктів Н. Селезньова [12] виділяє: фізичних осіб (відповідно до законодавства України, це можуть бути фізичні особи-підприємці (науковці, фахівці в тій або іншій сфері); юридичних осіб (різні організаційно-правові форми); держави; різних суб'єктів. Припускаємо, що склад так званих різних суб'єктів може бути представлений досить широким колом учасників. Якщо це інноваційно орієнтована мережева структура, то до її складу повинні входити установи, заклади, що функціонують в сфері НДДКР (науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт). Інтеграція крупних інноваційних компаній з учасниками в сфері НДДКР, на нашу думку, є більш зручною, вигідною, аніж замовлення послуг у цих суб'єктів. По-перше, головне підприємство, якому потрібно розробити, впровадити, апробувати інноваційну розробку в умовах інтеграційної співпраці з мережевим партнером в сфері НДДКР, може контролювати весь процес, впливати, в рамках своїх компетенцій на його швидкість, проходження, результативність. По-друге, за рахунок ефекту масштабу (постійної співпраці) є можливість здійснення меншого рівня витрат на НДДКР, аніж, якби ці роботи виконувались зовнішнім виконавцем;

3) ознаки повноти зв'язків між учасниками (структурними підрозділами) мережевого підприємства. Залежно від вказаної ознаки сучасні мережеві об'єднання можна поділити на ті, які функціонують на умовах всеохоплюючих зв'язків і ті, які співпрацюють тільки за

певним напрямком. І ті, і інші відносини можуть регламентуватись відповідно до умов договірних угод, якщо співпрацюють учасники, а не функціонує монолітне мережеве підприємство;

4) ознаки характеру зв'язків. Згідно з підходом Н. Селезньової [12], за цією ознакою можна виділити мережеві підприємства, що функціонують на умовах довгострокової (стабільної), короткострокової (дискретної), змішаної (за характером зв'язків) співпраці між учасниками об'єднань. Можна підтримати твердженням А. Ліманського, І. Драбик [16] про те, що сучасні мережеві підприємницькі структури мають високий рівень інноваційності в сфері організаційно-управлінських трансформацій, прийняття нових управлінських рішень тощо. Відповідно, на сьогоднішньому етапі розвитку мережевої економіки короткострокова співпраця можлива не тільки для всіх учасників такого партнерства, а для всієї мережі та окремих учасників, взаємовідносини з якими є більш вигідними для обох сторін саме в такому форматі. Картина такої співпраці виглядає так:

- відкривається проект, за яким запрошують (на конкурсній, без конкурсної основи) партнера, який погоджується співпрацювати на тих або інших умовах;

- оформляються взаємовідносини (в усній та документальній або тільки усній формах). Передбачено укладання договорів про наміри про співпрацю для учасників, які прийняли рішення про партнерську співпрацю на короткострокових умовах (децентралізованих мережевих суб'єктів бізнес-середовища). Короткострокова співпраця можлива тільки для функціонування децентралізованих мережевих підприємницьких структур;

- відбувається реалізація проекту. Учасник мережевої підприємницької структури виконує завдання, функції, прийняті на себе в рамках договірних домовленостей. Реалізація проекту може

здійснюватись в рамках єдиної разової роботи або локальних робіт (виробництв) впродовж короткострокового періоду;

- закінчується проект. Факт закінчення проекту відповідно до договірних домовленостей (договору);

- учасник, який був задіяний у його реалізації полишає мережеву структуру. Вихід учасника зі складу мережевого підприємницького об'єднання в умовах інноваційного розвитку не супроводжується змінами в ефективності функціонування такого об'єднання, реінтеграція одного з партнерів проходить непомітно для всієї структури (з точки зору управління організацією, економічної та соціальної ефективності, ринкових позицій).

На підставі вивчення наукових праць, аналізу емпіричного матеріалу, нами розроблений та викладений один з варіантів високої адаптивності та гнучкості мережевих підприємницьких об'єднань, вони можуть розширюватись під впливом появи нових інноваційних управлінських рішень;

5) ознаки характеру виникнення мережевих підприємницьких структур. Згідно з цією ознакою Н. Селезньова [12] виділяє мережеві підприємства, створені випадково (стихійно) та мережеві підприємства, сформовані цілеспрямовано для досягнення певних цільових орієнтирів тощо. На нашу думку, ідентифікація за такою ознакою не представляється достатньо простою, можливо лише оцінити, чи є у певної мережевої структури стратегічна мета функціонування. А такої мети, хоча б у формальному вигляді не може не бути. Тобто, щоб оцінити випадковість або цілеспрямованість створення мережевого об'єднання потрібно добре орієнтуватись в історії компанії, мати вичерпний аналітичний матеріал;

б) ознаку цільових орієнтирів створення мережевого об'єднання. Дослідниця [12] вказує, що до таких цілей слід відносити економічні та соціальні цілі. На нашу думку, сучасні глобалізаційні зміни, інноваційний прогрес, новітні підходи до

управління можуть впливати на те, що такі цілі будуть змінюватись, еволюціонувати. Якщо аналізувати досвід функціонування американської технологічної компанії Apple Inc., яка за своєю структурою, масштабами та територіальним охопленням є глобальною мережевою підприємницькою структурою, то справедливо буде відмітити, що інноваційне лідерство в сфері високих технологій є реалізованим цільовим орієнтиром, який продовжує залишатись актуальним в 2019 р.;

7) ознаку можливості законодавчого регулювання діяльності мережевого підприємства. Якщо таке об'єднання функціонує як юридична особа, до неї вживаються законодавчі норми, що застосовуються до таких суб'єктів господарювання, якщо це об'єднання, створене на усних договірних домовленостях, то регламентуванню підлягають тільки взаємовідносини між учасниками співпраці;

8) ознаку централізації мережевих підприємницьких структур. В розрізі цієї ознаки дослідниця [12] виокремлює визначені вище централізовані та децентралізовані мережеві підприємства.

По-друге, в наукових колах можна зустріти підхід, який передбачає обмежений перелік класифікаційних ознак типів мережевих підприємницьких структур, що орієнтований на організаційно-управлінський та територіально-географічний напрямки. Слід відмітити, що це достатньо узагальнюючий підхід до ідентифікації організаційно-економічних характеристик досліджуваних підприємницьких структур.

В рамках вказаного наукового підходу можемо проаналізувати класифікацію ознак мережевих підприємств, представлену А. Ліманським [15]. За твердженням автора, серед ключових ознак, які дозволяють ідентифікувати мережеві підприємства, слід виокремити:

- територіальну ознаку, яка передбачає виділення міжнародних та національних підприємницьких структур мережевого типу. Як бачимо, автор обмежується тільки

міжнародною та національними рисами територіальної ознаки мережевих підприємств;

- ознаку координації діяльності мережевого підприємства. Згідно з твердженням автора, за цією ознакою можна виділити: мережеві підприємницькі структури бюрократичного типу (з централізованим управлінням, існуванням єдиного координаційного центру); мережеві підприємницькі структури, що функціонують на умовах юридичної незалежності учасників об'єднань (кожен учасник виконує відповідні функції та задачі).

Незважаючи на узагальнюючий характер ідентифікації мережевих об'єднань, визначення окреслених організаційно-економічних ознак дозволяє представити загальну картину територіального охоплення діяльності мережевого підприємства та рівня централізації (самостійності) його учасників.

По-третє, існують наукові підходи, обмежені однією класифікаційною ознакою, за якою виокремлюють типи мережевих підприємницьких структур, пов'язані з організаційно-управлінським аспектом.

Відповідно до умов вказаного підходу слід підкреслити виділення організаційно-управлінської класифікаційної ознаки, подане О. Сущенко, Л. Буздаковим [13].

Згідно із положеннями наукового дослідження зазначених авторів з огляду на вищезазначену ознаку (організаційно-управлінську класифікаційну ознаку) можна виокремити:

- мережеві структури, учасники яких об'єднані на умовах ієрархії. Такі об'єднання функціонують на умовах співпраці великого та малих суб'єктів підприємництва, при чому останні виконують супутні завдання та функції. Така співпраця дає змогу сконцентруватись навколо власних компетенцій, основних напрямків діяльності. За твердженням О. Сущенко, Л. Буздакова [13], домінуюче положення в мережевому об'єднанні дозволяє

головному підприємству самостійно обирати учасників партнерства з огляду на їх адаптивність, гнучкість, готовність до прийняття умов співпраці, рівень якості послуг та продукції тощо. Як справедливо відмічають дослідники [13], в рамках такого співробітництва малі суб'єкти бізнесу втрачають юридичну та ринкову незалежність щодо прийняття самостійних управлінських рішень. Вказаний тип мережевих підприємницьких структур створений та функціонує на умовах ознаки централізації, на яку посиляється більшість дослідників при вивченні зазначеного питання.

Слід відмітити, функціонування мережевого підприємства на умовах централізації може відбуватись не тільки тоді, коли малі підприємства підпадають в повне або часткове юридичне, економічне підпорядкування великому підприємству. Мережеве підприємство може бути створене окремою юридичною особою, і всі ланки мережі в даному випадку є не учасниками, а підрозділами, таких підрозділів може бути багато, вони можуть мати схожі або відмінні завдання, напрямки діяльності, територіальна експансія таких суб'єктів мережевого бізнесу також може мати різні виміри, в тому числі міжнародний. З огляду на це, слід запропонувати ознаку централізації управління мережевим підприємством класифікувати за ознаками:

- юридичної, економічної, ринкової залежності;

- ознакою участі всіх структурних елементів у якості підпорядкованих підрозділів мережевої підприємницької структури;

- мережеві структури, учасники яких інтегровані на засадах децентралізації, мають юридичну самостійність, співпрацюють на умовах взаємної підтримки та рівноправного партнерства. О. Сущенко, Л. Буздаков [13] вказують, що вказаний тип мережевих об'єднань може формуватись в рамках певного напрямку діяльності, території для підвищення конкурентоспроможності продукції (послуг) учасників мережевої структури.

Також дослідники відмічають, що процеси управління, ґрунтовані на саморегуляції, формуються в рамках спільного цільового орієнтування (в економічній, ринковій сферах), рівної співпраці, сприяють виникненню інноваційних форм менеджменту щодо вказаного аспекту керівництва, підвищують рівень економічної безпеки, спрощують управлінські завдання щодо їх функціонування.

Схожу позицію щодо пріоритетності поділу мережевих підприємницьких структур за організаційно-управлінською класифікаційною ознакою (централізовані, децентралізовані) висловлює О. Карліна [6]. Авторка висловлює думку, що:

- децентралізовані мережеві підприємства можуть називатись компаніями-мережами, представленими інтеграційним об'єднанням юридично незалежних учасників, задіяних для виконання окремих завдань та функцій. При цьому, дослідниця зауважує, що в умовах такого типу інтеграції малі підприємства акумулюються навколо головної великої компанії, яка є так званім ядром мережевого підприємницького об'єднання. Ці малі підприємства, за твердженням О. Карліної [6], функціонують, переважно, в сфері постачання, дистрибуторства. Слід зазначити, що функціонування підприємств супутніх (додаткових) сфер може бути пов'язане з обслуговуванням за різними напрямками, зокрема, надання сервісних послуг покупцям інформаційно-комунікаційних технологій та засобів;

- централізовані мережеві підприємства можна також називати мережами-компаніями, учасники яких, за твердженням О. Карліної [6], інтегруються в складі окремого майнового суб'єкта. Авторка зауважує, такі об'єднання формуються, переважно, за рахунок юридично незалежних учасників, які працюють відповідно до єдиної цілі, в умовах єдиних інформаційних потоків. Тобто, дослідниця висловлює чітку власну позицію про те, що склад таких мережевих об'єднань може бути представлений

юридично незалежними учасниками. Хоча, як ми зазначали вище, функціонують мережеві підприємства, представлені підпорядкованими центру структурними елементами (підрозділами).

Аналогічний погляд на виокремлення мережевих підприємств згідно з організаційно-управлінською класифікаційною ознакою представлений в положеннях наукового дослідження В. Вайлунової [1]. Згідно з авторським підходом, залежно від організаційно-управлінської класифікаційної ознаки досліджувані суб'єкти можна систематизувати за типами:

1) внутрішньофірмових корпоративних мереж, ґрунтованих на засадах корпоративного управління та підпорядкування структурних одиниць єдиному керівному центру. Цей тип мережевих підприємницьких структур передбачає централізоване управління;

2) міжфірмові мережеві підприємницькі структури, функціонування яких ґрунтоване на вертикальних зв'язках. В рамках такого партнерства, за твердженням авторки [1], формуються відносини з постачальниками, споживачами певних видів продукції, які використовуються для створення іншої і подальшого збуту. Дослідниця відмічає, що це також можуть бути освітні, інноваційні, маркетингові, інформаційні, інтеграційні мережеві структури, які створюються з чіткою вертикаллю управління, яке здійснюється на рівні єдиного центру. Стосовно вказаного типу мережевих підприємств, на нашу думку, може використовуватись як часткова централізація, так і часткова децентралізація (гібридна або змішана форма управління), оскільки залишається формальна юридична незалежність учасників, але встановлено єдине управління за цілями, сегментами тощо;

3) міжфірмові мережеві підприємницькі структури, функціонування яких ґрунтоване на горизонтальних зв'язках. Вказані мережеві партнерства здійснюються на договірних умовах, в управлінні немає централізованого підходу. Склад учасників таких мереж може бути різним залежно від

галузевого орієнтиру, напрямків діяльності тощо.

Аналіз матеріалів, присвячених категоризації мережевих підприємницьких структур за ознаками централізації, децентралізації та гібридного підходу до управління взаємодією між учасниками (структурними підрозділами), дозволяє відмітити, що ця ознака може вважатись основною. Це пояснюється тим, що на неї вказує більшість науковців, та у відповідності до характеру управління мережевою взаємодією можна ідентифікувати юридичний, економічний та ринковий статус учасників (структурних підрозділів).

По-четверте, в наукових працях зустрічається підхід, обмежений однією класифікаційною ознакою, згідно з якою виділяють типи мережевих підприємницьких структур, пов'язані з характером мінливості складу структурних одиниць (учасників).

В рамках цього підходу можна відмітити типологію мережевих суб'єктів бізнесу, викладену П. Іжевським [3], Р. Майлсом, К. Сноу, Х. Колеманом [17], який передбачає виокремлення:

1) внутрішніх мережевих підприємств, не пов'язаних з суттєвим виведенням діяльності власної компанії за внутрішньофірмові рамки, але таких, що забезпечують залучення ринкових суб'єктів до реалізації цільових засад, використовують власні можливості та потенціал для створення мережі структурних одиниць. Тобто, можлива інтеграція на умовах входження інших суб'єктів в якості структурних елементів, які в подальшому стають підпорядкованими підрозділами, також може здійснюватись створення додаткових мережевих підрозділів. Відповідно, такі мережеві об'єднання на рівні керівництва самостійно вирішують питання розширення або скорочення складу;

2) статичних (стабільних) мережевих підприємств, представлених постійним складом учасників. Слід припустити, що ця категорія мережевих структур може

бути як централізованою, так і децентралізованою;

3) динамічних мережевих підприємств, в складі яких відбуваються постійні зміни учасників. Відповідно, можна припустити, що такі мережі мають певний координаційний центр (головну фірму), який відповідно до власних потреб залучає до співпраці на короткострокових умовах тих або інших суб'єктів (в сфері НДДКР, виробництва, надання послуг (виконання робіт), маркетингу, менеджменту, інформаційних технологій тощо).

На нашу думку, виділення вказаної ознаки є важливим, але вказівка на мінливий складу учасників мережевого об'єднання не може вважатись більш пріоритетною характеристикою, яка дозволяє ідентифікувати таких суб'єктів, аніж інші.

По-шосте, важливою класифікаційною ознакою мережевого підприємства є інноваційний (високотехнологічний) характер його продукції (послуг). Тобто, якщо випускається високотехнологічна продукція, вона має більш високу додану вартість, аніж продукція сировинного характеру, яка має високу витратомісткість [7]. Вказана ознака дозволяє ідентифікувати зв'язок результатів діяльності з ефективністю розвитку високих інноваційних технологій (рівень інноваційної продукції).

На другому етапі дослідження спробуємо розробити та запропонувати уніфікований підхід до типології сучасних мережевих підприємницьких структур у міжнародному бізнесі (за станом на початок 2019 р.). Наше дослідження враховує основні наукові розвідки, стан функціонування таких підприємницьких структур, перспективні напрямки створення мереж, які мають обмежений характер, але стрімко розвиваються. В табл. 1 подано авторський підхід до типології сучасних мережевих підприємницьких структур у міжнародному бізнесі.

Представлена типологія сформульована на основі врахування положень основних наукових підходів, авторської пропозиції

щодо введення до складу класифікації ознак участі всіх структурних елементів у якості підпорядкованих підрозділів мережевої підприємницької структури (в складі централізації) та ознаки інноваційного (високотехнологічного) характеру продукції (послуг).

Наукова новизна розробленого підходу до типології сучасних мережевих підприємницьких структур у міжнародному бізнесі пов'язана з тим, що: по-перше, вказане пропозиція орієнтована

саме на мережеві підприємства, що функціонують в середовищі міжнародного бізнесу; по-друге, нами враховано сучасні та перспективні тенденції стану таких суб'єктів господарювання, що розширює теоретичну базу дослідження, дозволяє використати подану типологію у якості картини розвитку таких структур при створенні історіографії трансформації мережевої економіки.

Таблиця 1

Типологія сучасних мережевих підприємницьких структур у міжнародному бізнесі

№ п/п	Класифікаційна ознака	Тип сучасних мережевих підприємницьких структур у міжнародному бізнесі
1	Ознака організаційно-управлінських методів, в т.ч.:	
1.1	централізації:	
1.1.1	юридичної, економічної, ринкової залежності	Мережеве підприємство представлене підприємствами, які залежать від головного підприємства за однією або декількома сферами (часткова втрата економічної, ринкової незалежності, обмеження на договірному рівні юридичної самостійності).
1.1.2	ознакою участі всіх структурних елементів у якості підпорядкованих підрозділів мережевої підприємницької структури <i>[авторська розробка]</i>	Мережеве підприємство представлене структурними підрозділами мережі, які підпорядковані єдиному центру. Кожен з структурних підрозділів може бути новоствореним або може виникнути у разі партнерського поглинання головним підприємством малої компанії
1.2	децентралізації	Мережеве підприємство представлене об'єднанням партнерських компаній, які не підпорядковані єдиному центру, а працюють на договірних умовах
1.3	гібридного	Мережеве підприємство представлене частково із застосуванням підпорядкування одного (кількох) учасників єдиному центру, і з використанням самостійності у прийнятті управлінських рішень за певними або всіма сферами для певного кола учасників
2	Ознака масштабів діяльності (для міжнародного бізнесу)	
2.1	глобальна	Мережеве підприємство, яке функціонує на глобальному світовому ринку
2.2	міжнародна	Мережеве підприємство, яке функціонує на міжнародному ринку
2.3	міждержавна (в тому числі національна, регіональна)	Мережеве підприємство, яке функціонує на міждержавному (ринку кількох держав, які межують територіально), в тому числі на національному та регіональному ринку
3	Організаційно-правова ознака	Мережеве підприємство, створене на умовах певної організаційно-правової форми, прийнятної відповідно до умов законодавства
4	Ознака галузевої належності (спеціалізації)	Мережеве підприємство певного (декількох) типів спеціалізації
5	Ознака видів діяльності	Мережеве підприємство певного (декількох або багатьох) видів діяльності
6	Ознака характеру формату функціонування	Одноформатне мережеве підприємство, двохформатне мережеве (трьохформатне) підприємство, мультиформатне мережеве підприємство (коли кількість форматів змінюється, часто в бік зростання)
7	Ознака характеру (видів) диверсифікації напрямків функціонування учасників об'єднання	Мережеве підприємство, створене на умовах інтеграції спорідненої диверсифікації діяльності учасників. Мережеве підприємство, створене на умовах інтеграції неспорідненої диверсифікації діяльності учасників.

8	Ознака цільового орієнтування створення мережевого об'єднання (маркетингово-організаційна ознака)	Мережі, учасники яких об'єднуються в цілях зміцнення ринкових позицій, більшою мірою, завдяки експансії; мережі, учасники яких об'єднуються для реалізації основних компетенцій та функцій (кожен в рамках свого напрямку); мережі, створені для впровадження, здійснення певних проектів, які можуть бути реалізовані в рамках довгострокової, середньострокової перспективи; мережі, створені для підвищення ефективності за рахунок синергетичного ефекту від об'єднання ресурсів, економії витрат; мережі, створені для здійснення партнерств на умовах обмінів (передавань) ключових компетенцій тощо; мережі, створені для реалізації інших цілей, в тому числі інноваційного розвитку (інноваційного лідерства)
9	Ознака строковості партнерства	Мережеве підприємство, створене на умовах довгострокового партнерства; мережеве підприємство, створене на умовах середньострокового партнерства; мережеве підприємство, створене на умовах короткострокового партнерства певних учасників
10	Ознака суб'єктів-учасників мережевого підприємницького об'єднання	Мережеве підприємство, представлене певним складом учасників (за галузевим, юридичним напрямком)
11	Ознака інноваційного (високотехнологічного) характеру продукції (послуг) [авторська розробка]	Мережеве підприємство, орієнтоване на розробку, впровадження, просування, збут високотехнологічної продукції (послуг); мережеве підприємство, орієнтоване на розробку, впровадження, просування, збут продукції (послуг), що не мають ознак інноваційності

Джерело: розроблено автором

Висновки. В процесі дослідження здійснено вивчення наукових підходів щодо класифікації ознак типології сучасних мережевих підприємницьких структур. Існуючу класифікацію запропоновано розширити за рахунок ознак участі всіх структурних елементів у якості підпорядкованих підрозділів мережевої підприємницької структури (в складі ознаки централізації) та ознаки інноваційного (високотехнологічного) характеру продукції (послуг). На підставі вивчення наукових підходів до систематизації ознак було розроблено авторський підхід до типології мережевих підприємницьких структур, що функціонують на сучасному етапі розвитку. Вказаний підхід враховує особливості функціонування та розвитку мережевих підприємств, що функціонують в середовищі міжнародного бізнесу, його положення розширюють теоретичну базу дослідження в розрізі можливості використання поданої типології в якості картини розвитку таких структур при створенні історіографії трансформації мережевої економіки.

1. Вайлунова В. Г. Сетевые структуры и их роль в повышении конкурентоспособности предприятий. 2008. С. 53-60.
2. Група компаний Актив. URL : <https://aktivcorp.com/>.
3. Іжевський П. Г. Підприємницькі мережі як умова економічної модернізації підприємств. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 3. С. 193-197.
4. Інвестиційна компанія. Юридична енциклопедія: в 6-ти т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т.2: Д-Й. 744 с.
5. Кавун О. О. Підприємницькі мережі у роздрібній торгівлі України: сутність, класифікація і перспективи формування. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 5 (107). С. 97-98.
6. Карлина Е. П. Объединяясь в сети: две модели сетевой организации бизнес процессов. *Российское предпринимательство*. 2004. № 1. С. 48-51.
7. Квач Я. П., Коваль В. В., Циналевська І. А. Забезпечення розвитку експорту високотехнологічних товарів в умовах зміни векторів зовнішньої торгівлі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2015. № 819. С. 420-426.
8. Клочкова О. В. Роздрібні торговельні мережі: регіональні фактори розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Харків, 2011. 20 с.

Література:

9. Коротков Г. К., Етин Д. Развитие высокотехнологических предприятий в период глобализации мировой экономики. *Вестник ИрГТУ*. 2014. № 9(92). С. 212-216.

10. Николаев М. А., Ступаков Б. А. Сетевые организационные структуры: основные понятия, признаки, виды и роль в современной экономике. *Вестник ПсковГУ*. 2014. № 5. С. 3-14.

11. Пікуш Т. А. Організаційно-економічні аспекти розвитку торговельних мереж в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.07.05. К., 2006. 23 с.

12. Селезнева Н. А. Сущность и классификация финансовых сетей. *Финансы и кредит*. 2015. № 33. С. 22-30.

13. Сущенко О. А., Бuzдаков Л. М. Розвиток управління мережевими формами взаємодії бізнес-структур. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2011. № 3(39). С. 52-56.

14. Холдинг. Юридична енциклопедія: в 6-ти т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т.6: Т-Я. 768 с.

15. Limański A. Funkcjonowanie i rozwój organizacji sieciowych. *Academic Journals and Conferences*. 2017. № 6. S. 92-102.

16. Limański A., Drabik I. Powiązania sieciowe przedsiębiorstw na rynkach zaawansowanych technologii. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2018. № 53. S. 49-60.

17. Miles R., Snow C., Coleman H. Organizing in the knowledge area: anticipating the cellular form. *Academy of management executive*. 1992. Vol. 20. № 3. P. 7-20.

18. RB Rail AS. URL : <http://www.railbaltica.org/lv/#> .

19. Samsung. Про компанію. URL : <https://www.samsung.com/ua/aboutsamsung/company/history/>.

References:

1. Vailunova, V. H. (2008), "Network structures and their role in increasing the competitiveness of enterprises", pp. 53-60.

2. Active Group of Companies (2020), retrieved from : <https://aktivcorp.com/>.

3. Izhevskiy, P. H. (2016), "Entrepreneurial networks as a condition for economic modernization of enterprises", *Ekonomika i suspilstvo*, №3, pp. 193-197.

4. Shemshuchenko, Yu. S. (1998), *Investytsiina kompaniia. Yurydychna entsyklopediia* [Investment company. Legal encyclopedia], v 6-ty t. Part. 2. 744 p.

5. Kavun, O. O. (2010), "Entrepreneurial networks in retail trade of Ukraine: essence, classification and prospects of formation", *Aktualni problemy ekonomiky*, № 5 (107), pp. 97-98.

6. Karlyna, E. P. (2004), "Uniting in a network: two models of network organization of business processes", № 1, pp. 48-51.

7. Kvach, Y. P. Koval, V. V. and Tsinalevskaya, I. A. (2015), "Ensuring the development of exports of high-tech goods in the face of changing vectors of foreign trade", *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, № 819, pp. 420-426.

8. Klochkova, O. V. (2011), "Retail trade networks: regional factors of development", PhD Thesis, Global economy, Kharkiv, Ukraine, 20p.

9. Korotkov, H. K. and Etyan, D. (2014), "Development of high-tech enterprises in the period of globalization of the world economy", *Vestnyk YrHTU*, № 9(92), pp. 212-216.

10. Nykolaev, M. A. and Stupakov, B. A. (2014), "Network organizational structures: basic concepts, features, types and role in the modern economy", *Vestnyk PskovHU*, № 5, pp. 3-14.

11. Pikush, T. A. (2006), "Organizational and economic aspects of the development of trade networks in Ukraine", PhD. Thesis, Global economy, Kyiv, Ukraine, 23 p.

12. Selezneva, N. A. (2015), "The essence and classification of financial networks", *Fynansi y kredyt*, № 33, pp. 22-30.

13. Sushchenko, O. A. and Buzdakov, L. M. (2011), "Development of management of network forms of interaction of business structures", *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva*, № 3(39), pp. 52-56.

14. Shemshuchenko, Yu. S. (2004), *Kholdynh. Yurydychna entsyklopediia* [Holding. Legal encyclopedia], Kyiv, Ukraine, 768 p.

15. Limański, A. (2017), "Funkcjonowanie i rozwój organizacji sieciowych", *Academic Journals and Conference*, № 6, pp. 92-102.

16. Limański, A. and Drabik, I. (2018), "Powiązania sieciowe przedsiębiorstw na rynkach zaawansowanych technologii", *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, № 53, pp. 49-60.

17. Miles, R. Snow, C. and Coleman, H. (1992), "Organizing in the knowledge area: anticipating the cellular form", *Academy of management executive*, Vol. 20, № 3, pp. 7-20.

18. RB Rail AS (2020), retrieved from : <http://www.railbaltica.org/lv/#> .

19. Samsung (2020), retrieved from : <https://www.samsung.com/ua/aboutsamsung/company/history/>.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2020 р.

УДК: 334.012

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-40-51

КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ ДАНИХ ЖИТТЯ В ЄВРОПІ

Таха М.Д.

аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел.: (044)-455-69-82, e-mail: tahadaab@gmial.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6761-964X>

CLUSTER ANALYSIS OF COST LIVING DATA IN EUROPE

Taha M.

postgraduate student, «KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel.: (044)-455-69-82,
e-mail: tahadaab@gmial.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6761-964X>

Анотація. Досить багато досліджень, резюме, доповідей та статей про вартість життя у різних містах світу. Незважаючи на те, що ці дослідження багаті та потужні, публікуються лише остаточні результати, такі як рейтинг міст або зведення найважливіших та найменш оцінених міст. Ця робота спрямована на вивчення найбільш придатних для життя міст у Європі за допомогою кластерного аналізу даних про ціни на життя за 2019 рік. Я застосую метод групування за подібністю або різницею в алгоритмах кластерного аналізу, оскільки існують багато методів кластерної кластеризації, і вони є технічними або алгоритмом (Пов'язування), де результати різні, використовуючи найпоширеніші методи зв'язування для складання дендрограми, а саме: мінімальне або індивідуальне зв'язування, максимальне або повне зв'язування, середнє або середнє зв'язування, де ми помітимо, що міста можуть згрупуватися в інший кластер відповідно до методу зв'язування та географічного розташування, де цей тип блокового аналізу робиться, щоб допомогти компаніям або навіть людям визначити, яке місто переїхати, щоб зменшити вартість життя. Також уникати прийняття неправильного рішення у разі зміни наступного кварталу для конкретного міста. Результати дозволяють описати подібність та відмінності в структурі цін на товари та послуги в різних містах та європейських країнах. Результати аналізу показали, що в деяких європейських країнах існують певні подібності у вартості життя та об'єднання їх в один кластер з урахуванням різниці в їх географічному розташуванні. Це вказує на те, що склад кластерів залежить від методу зв'язування в аналізі. Ці результати можуть бути використані приватними особами чи установами для вибору найкращих європейських країн для життя шляхом порівняння вартості життя в них порівняно з наявним бюджетом.

Ключові слова: кластер, витрати на життя, місто, відстань, k-середні, k-медоїди, алгоритми ієрархічної кластеризації.

Формули: 5, рис.: 14, табл.: 2, бібл.: 6

Annotation. There are a lot of studies, research, summaries, reports, and articles on the cost of living in different cities around the world. Although these studies are rich and powerful, only final results are published, such as city rankings, or summaries of the most important and least ranked cities. This paper aims to study the most livable cities in Europe using the cluster analysis of cost-of-living price data for the year 2019. I will apply the method of grouping according to similarities or differences in distance and cluster analysis algorithms, as there are many methods of cluster clustering and they are technical or an algorithm (Linking), where the results are different using the most common linking methods to draw the dendrogram, namely: the minimum or individual linking, the maximum or full linking, average or average linking, where we will notice that cities can cluster in a different cluster according to the method of linking, and the geographical location, Where this type of block analysis is done to help companies or even people determine which city to move to reduce the cost of living. Where it is important to avoid making the wrong decision in case of changing the next block for a specific city. The results allow us to describe the similarities and differences in the price structure of products and services in different cities and European countries. The results of the analysis showed that there are some similarities in the cost of living in some European countries and grouping them into one cluster, taking into account the difference in their geographical location. This indicates that the composition of the clusters depends on the method of linking in the analysis. These results can be used by individuals or institutions to choose the best European countries to live by comparing the cost of living in them compared to the available budget.

Key words: cluster, living costs, city, distance, k-means, k-medoids, hierarchical clustering algorithms.

Formulas: 5; fig.: 14, tabl.: 2, bibl.: 6

Introduction. A lot of data can be gathered from different fields but this data is useless without proper analysis to obtain useful information. In this paper, we focus on one of the important techniques - Clustering. Data clustering is a method of grouping similar objects together. Thus the similar objects are clustered in the same group and dissimilar objects are clustered in different considered as an unsupervised learning technique in which objects are grouped in unknown predefined clusters. On the contrary, classification is supervised learning in which objects are assigned to predefined classes (clusters).

Data clustering is based on the similarity or dissimilarity (distance) measures between data points. Hence, these measures make the cluster analysis.

Also, when we use the dissimilarity (distance) concept, the latter sentence becomes: the high quality of clustering is to obtain low intra-cluster dissimilarity and high inter-cluster dissimilarity.

Literature review. There are a lot of researches and studies presented about the cost of living, methods of studying it, and how to classify it. For example “Rafaela Costa Martins de Mello Dourado and Alessandra de Ávila Montin “in the article [The cost of living in the best livable cities in the world: a brief predictive quantitative analysis], and “Ali Mohamed Alnayer “in the article [cost of living analysis in africa].

But through this paper, I will use cluster analysis to compile, organize and follow controls to find and group cities that are cheap or expensive to live in the same cluster even with different countries and their locations in the map, and also give a brief overview of the ways to use cluster analysis.

Aims. The main goal of this paper is to demonstrate how cluster analysis algorithms can be applied to the data on the cost of living in different European countries.

We introduce a general overview about Definition of Cost Living Data, and Description of data, and where we found the data. And we describe [Algorithms of Cluster Analysis, The K-means algorithm, k-medoids algorithm, Hierarchical Clustering, Principal

Components] techniques and their application to the visual representation of cluster analysis results. This model could help companies or even people to decide which city to move to in order to decrease living costs

Results. In my research was used cluster analysis to compile, organize and follow controls to find and group cities that are cheap or expensive to live in the same cluster even with different countries and their locations in the map, and also give a brief overview of the ways to use cluster analysis.

Cost of living analysis by:

The definition of Cambridge Advanced Learner’s Dictionary the Cost of Living is "the amount of money that a person needs to live [Cambridge, D.2013] It depends on prices on such goods as housing, food, health care and so on. There can be two different approaches in the analysis and comparison of the cost of living in different cities or locations.

The first approach concentrates on the construction of the cost of living index which is a measure of differences in the price of goods and services. Such a measure represents the cost of living at a given location as one number of aggregating prices on different goods and services. It is easy then to compare and rank different locations by this measure. On the other hand, the amount of money that a person needs to live also depends on the living standards of the person. Different persons need different amounts of goods to be satisfied. So it is difficult to construct one measure which will be useful for any person.

Therefore we apply a second approach comparing the structures of prices on main goods and services at different locations. To do this we applied statistical techniques of cluster analysis and dimension reduction of multivariate data. In what follows data on the cost of living from the Numbeo [www.numbeo.com] website are used.

The description of Data :

Six European countries were selected for the study. Five most populated cities were taken in each state. For each city we obtained data on prices on twenty kinds of consumer

goods and services from the Numbeo website [www.numbeo.com], Twenty variables were selected about living costs prices by (USD) were collected in 2019 by each city which can be seen in Table 1.

The considered cities are divided into two groups according to their geographical location, as presented in Table 2.

The following different research methods are used in the article, including *Algorithms*

of Cluster Analysis. Cluster analysis, also called data segmentation, has a variety of goals. All relate to grouping or segmenting a collection of objects into subsets or (clusters) such that those within each cluster are more closely related to one another than objects assigned to different clusters [Kassambara, 2017].

Table 1

Represents twenty variables of consumer goods and services for cost of living

	detailed living costs variables (USD)
Meal inexp	Meal, Inexpensive Restaurant
Meal2	Meal for 2 People, Mid-range Restaurant, Three-course
Beer	Domestic Beer
Milk	Milk (regular), (1 liter)
Bread	Loaf of Fresh White Bread (500g)
Eggs	Eggs (regular) (12)
Cheese	Local Cheese (1kg)
Beef	Beef Round (1kg) (or Equivalent Back Leg Red Meat)
Apples	(regular) (1kg)
Banana	(regular) (1kg)
Tomato	(regular) (1kg)
Potato	(regular) (1kg)
Taxi	Taxi 1km (Normal Tariff)
Utilities	Basic (Electricity, Heating, Cooling, Water, Garbage) for 85m2 Apartment
Gasoline	Gasoline (1 liter)
Mobile	1 min of Prepaid Mobile Tariff Local (No Discounts or Plans)
Internet	Internet (60 Mbps or More, Unlimited Data, Cable/ADSL)
Fitness	Fitness Club, Monthly Fee for 1 Adult
Jeans	1 Pair of Jeans (Levis 501 Or Similar)
Nike	1 Pair of Nike Running Shoes (Mid-Range)

The six countries are: {Ukraine, Poland, Czech Republic, Italy, France, Spain} And the cities being analyzed are: {Kyiv, Kharkov, Dnipro, Odessa, Lviv, Warsaw, Gdansk, Krakov, Wroclaw, Katowice, Prague, Brno, Ostrava, Plzen, Olomouc, Rome, Milan, Naples, Turin, Palermo, Paris, Marseille, Lyon, Toulouse, Nice, Madrid, Barcelona, Valencia ,Seville ,Zaragoza}.

Table 2

30 cities by continent

Continent	Cities
Eastern Europe	15
western Europe	15
Total of	30

The considered goods and services can also be divided into groups with respect to their meaning in the life of typical consumer : (1) leisure time: {Meal inexp, Meal2, Beer, Fitness} (2) local food: {Milk, Bread ,Cheese ,Beef} (3) grocery: {Apples ,Banana ,Tomato ,Potato} (4) services: {Taxi ,Mobile, Internet}

Proximities and Dissimilarities. Cluster analysis begins with a quantitative measurement of similarity between Candidate objects among a large number of objects characterized by several variables.

Euclidean distance :

$$d(A, B) = \sqrt{(a_1 - b_1)^2 + (a_2 - b_2)^2 + \dots + (a_p - b_p)^2} \quad (1)$$

$$d_{\text{euc}}(X, Y) = \sqrt{\sum_{i=0}^n (x_i - y_i)^2} \quad (2)$$

Manhattan distance :

$$d_{\text{man}}(x, y) = \sum_{i=1}^n |(x_i - y_i)| \quad (3)$$

where the *K-means algorithm*.

The K-means algorithm is one of the most popular iterative descent clustering methods . and is the most commonly used unsupervised machine learning algorithm for partitioning a given data set into a set of k groups (i.e. k clusters), where k represents the number of groups pre-specified by the analyst. It classifies objects in multiple groups (i.e., clusters), such that objects within the same cluster are as similar as possible (i.e., high intra-class similarity), whereas objects from different clusters are as dissimilar as possible (i.e., low inter-class similarity). In k-means clustering, each cluster is represented by its center (i.e, centroid) which corresponds to the mean of points assigned to the cluster [Kassambara,2017]. [Hastie et al., 2008]:

$$W(C_k) = \sum_{x_i \in c_k} (x_i - \mu_k)^2 \quad (4)$$

We define the total within-cluster variation as follow :

$$\text{Tot.withinSS} = \sum_{k=1}^k W(C_k) = \sum_{k=1}^k \sum_{x_i \in c_k} (x_i - \mu_k)^2 \quad (5)$$

Estimating the optimal number of clusters: The k-means clustering requires to specify the number of clusters to be generated. To compute k-means clustering using different values of clusters k. the wss (within the sum of the square) is compute drawn according to the number of clusters. The location of a bend (knee) in the plot is generally considered as an indicator of the appropriate number of clusters [Kassambara, 2017].

k-medoids algorithm: A k-medoids algorithm is a clustering approach related to k-means clustering for partitioning a data set into k groups or clusters. In k-medoids clustering, each cluster is represented by one of the data points in the cluster. These points are named cluster medoids. The term medoid refers to an object within a cluster for which average dissimilarity between it and all the other the members of the cluster is minimal. It corresponds to the most centrally located point in the cluster.

Hierarchical Clustering: Hierarchical clustering [or hierarchical cluster analysis (HCA)] is an alternative approach to partitioning clustering for grouping objects based on their similarity. In contrast to

partitioning clustering, hierarchical clustering does not require to pre-specify the number of clusters to be produced. Hierarchical clustering can be subdivided into two types:

Similarity measures: To decide which objects/clusters should be combined or divided, we need methods for measuring the similarity between objects.

There are many methods to calculate the (dis)similarity information, including Euclidean and Manhattan distances to compute the distance between every pair of the object in a data set.

Linkage: The linkage function takes the distance information, and groups pairs of objects into clusters based on their similarity. formed clusters are linked to each other to create bigger clusters. This process is iterated until all the objects in the original data set are linked together in a hierarchical tree [Kassambara, 2017].

Dendrogram: Dendrogram corresponds to the graphical representation of the hierarchical tree [Kassambara, 2017].

Verify the cluster tree: After linking the objects in a data set into a hierarchical cluster tree, we want to see if the distances in the tree reflect the original distances accurately. the linking of objects in the cluster tree should have a strong correlation with the distances between objects in the original distance matrix. The closer the value of the correlation coefficient is to 1 [Kassambara, 2017].

Principal Components: The principal component analysis is concerned with explaining the variance-covariance structure of a set of variables through a few linear combinations of these variables. Its general objectives are (1) data reduction and (2) interpretation. Although p components are required to reproduce the total system variability, often much of this variability can be accounted for by a small number k of the principal components. there is almost as much information in the k components as there is in the original p variables. The k principal components can then replace the initial p variables, and the original data set, consisting of n measurements on p variables, is reduced to a data set consisting of n

measurements on k principal components. Analyses of principal components are more of a means to an end rather than an end in themselves because they frequently serve as intermediate steps in much larger investigations [Johnson & Wichern, 1998].

With studied data that represent the cost of living according to the countries

mentioned above, as well as through the cities mentioned.

We applied the statistical methods used to study mass analysis. We will review the results as follows:

The choice of distance measures is very important, as it has a strong influence on the clustering results.

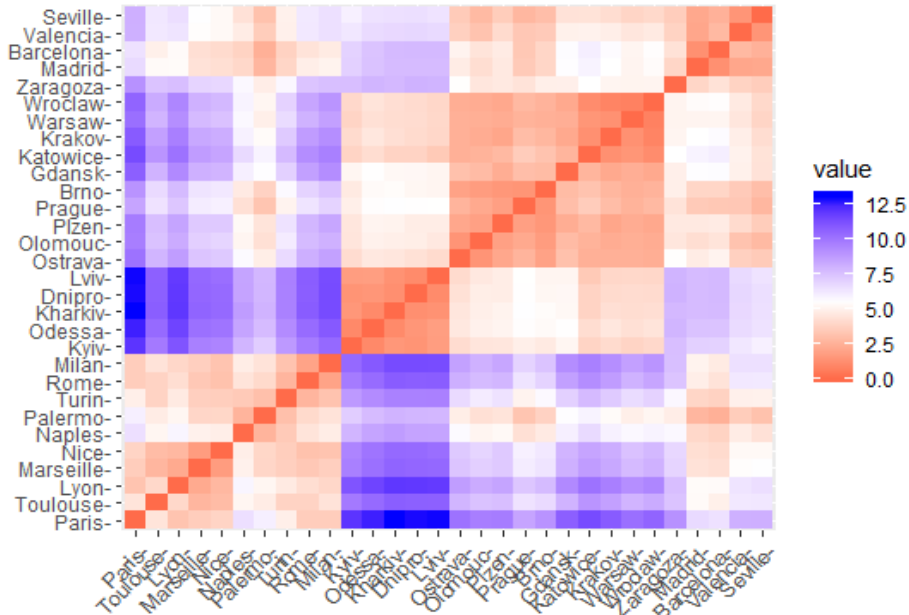

Figure 1. Visualize distance matrices by used Euclidean method from the cost of living dataset

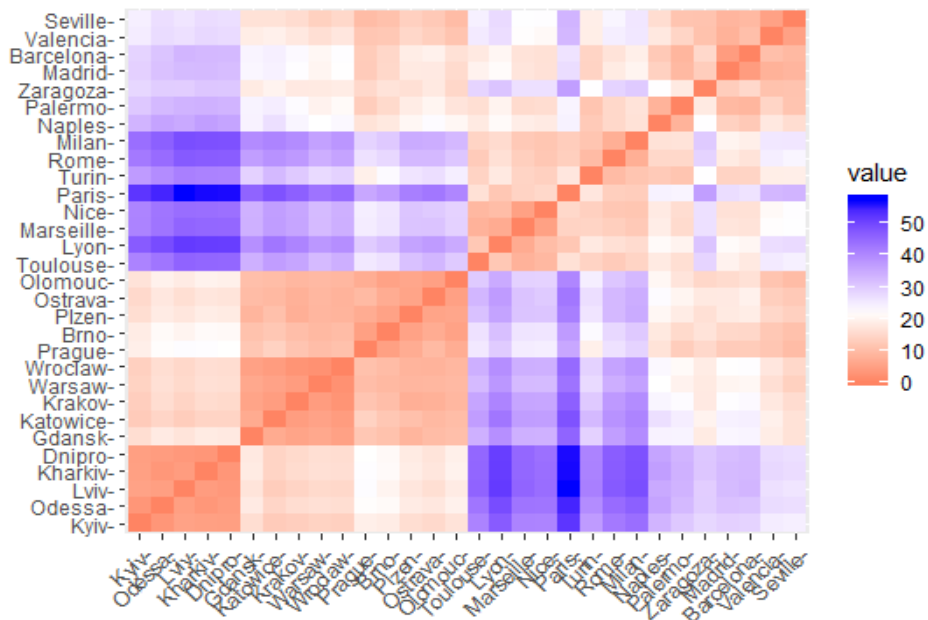

Figure 2. Visualize distance matrices by used Manhattan method from the cost of living dataset

Figure 1, 2: Visualize distance matrices by used Euclidean and Manhattan from the cost of living dataset. Red: high similarity (ie: low dissimilarity) | Blue: low similarity

The color level is proportional to the value of the dissimilarity between observations: pure red if $\text{dist}(x_i, x_j) = 0$ and pure blue if $\text{dist}(x_i, x_j) = 1$. Objects belonging to the

same cluster are displayed in consecutive order.

As we see From Fig. 3 & Fig. 4 Through the k-means algorithm results are the cities classify into k-groups or “ cluster, based on similarities. Each cluster is represented by the mean value of points in the cluster known as the cluster centroid.

As we see from Fig. 5 the variance within the clusters. It decreases as k increases, but it can be seen as a bend (or “elbow”) at k = 4. This bend indicates that additional clusters beyond the fourth have little value.

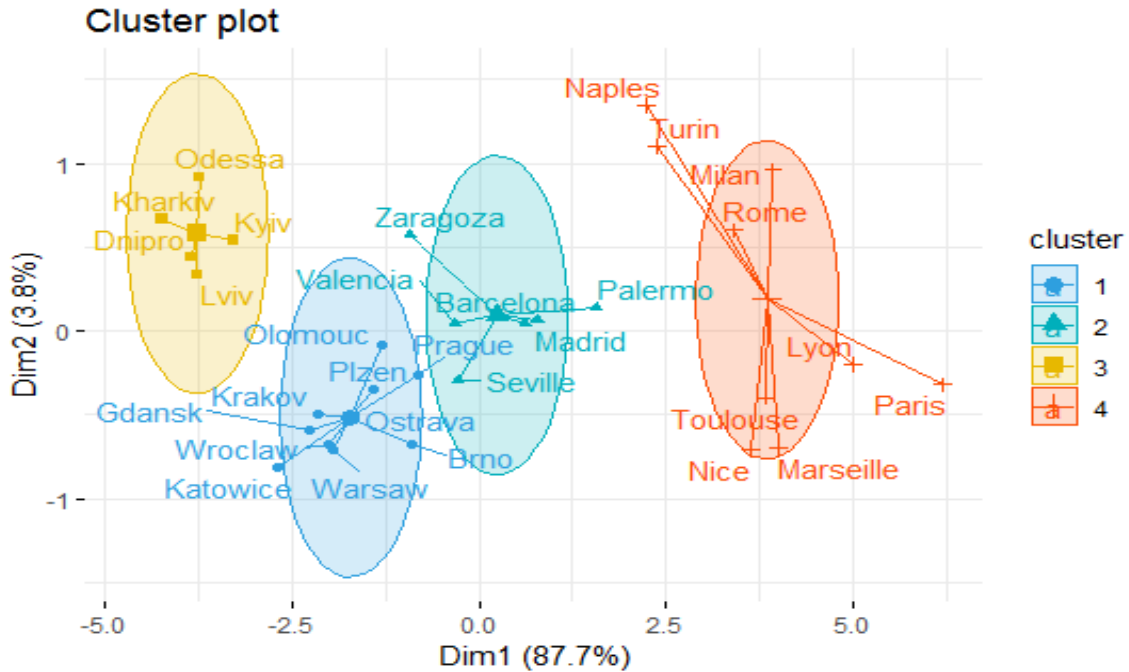

Fig. 3. Visualizing k-means clusters from the cost of living dataset

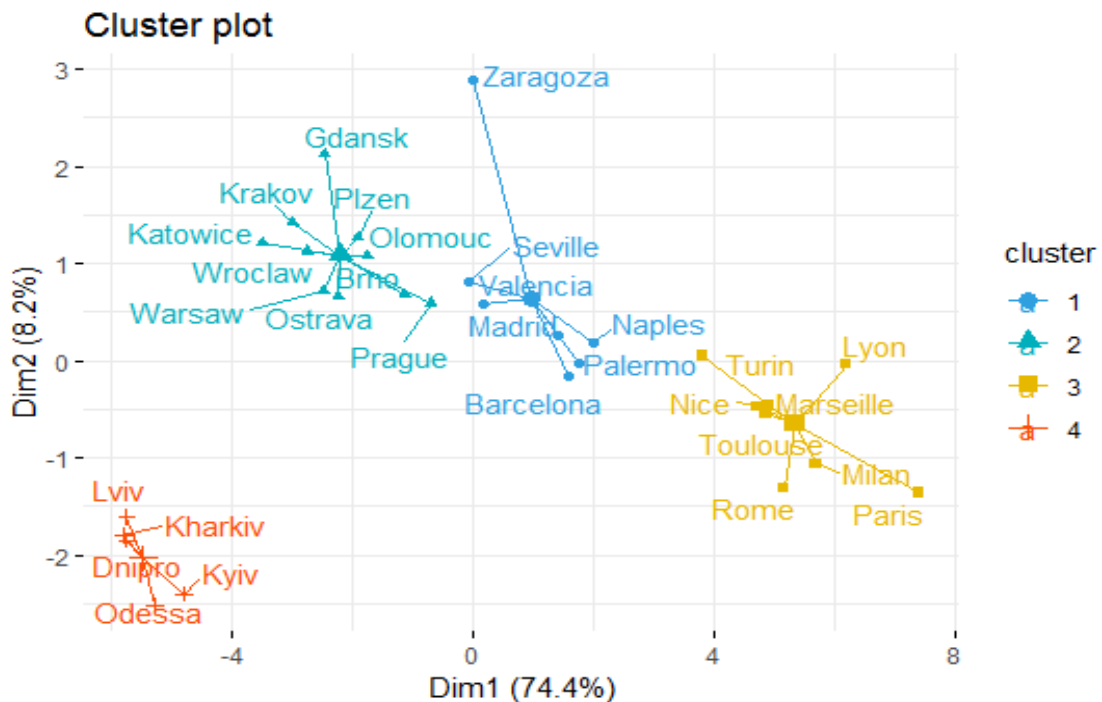

Fig. 4. The Determine number of clusters for the cost of living dataset

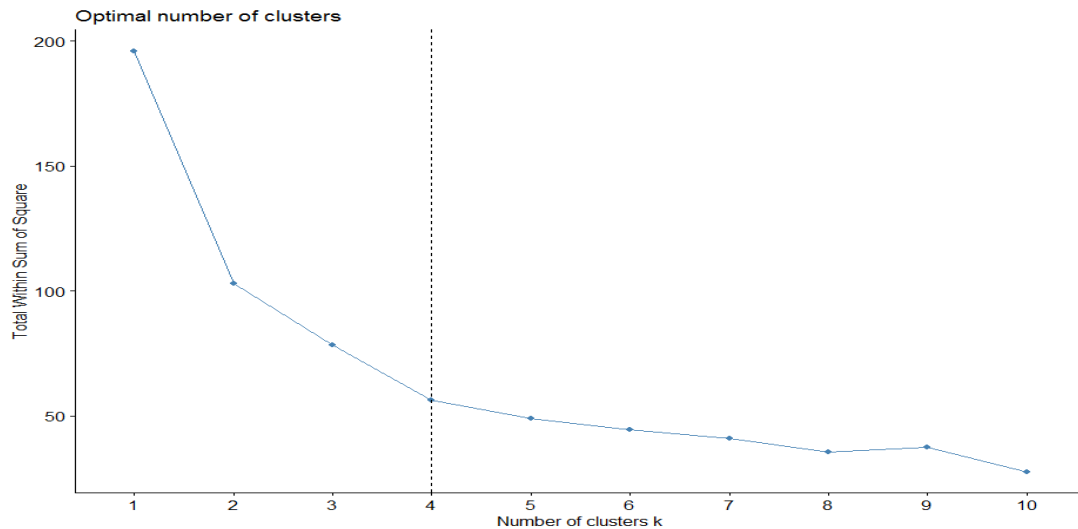

Fig. 5. Estimating the optimal number of clusters from the cost of living dataset

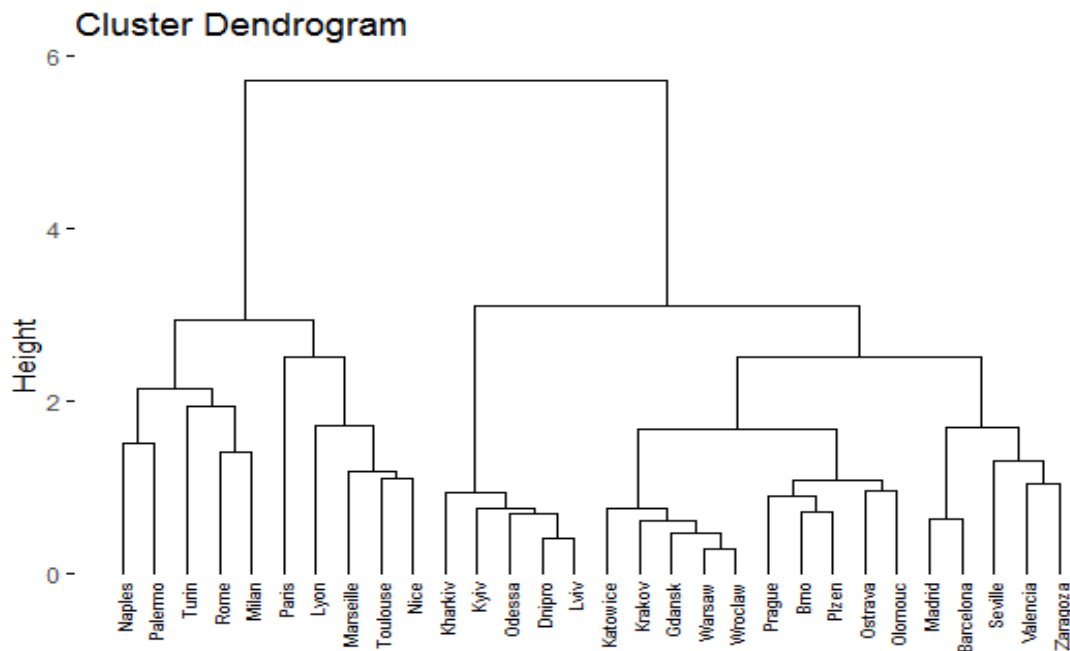

Fig. 6. Hierarchical Clustering for the cost of living dataset

As we see from Fig 6, the cities grouping in a cluster based on the similarity in the first stage, and in the second stage the clusters are merged between them based on the similarity, and the process continues between them tell give us dendrogram like above.

We also see from Fig 7 & 8, the results of Principal Components analysis the main component explaining the structure of variance and variance of a group of variables through a few linear groups of these variables.

As we see from the result here are many cluster agglomeration methods (i.e, linkage methods). The most common linkage methods are described below as.

From Figure 9, the result is by the lowest or singular linkage. That means that the distance between two clusters is defined as the minimum value of all marital distances between the elements by Euclidean in cluster 1 and the elements in cluster 2, and cluster 3, and cluster 4. It is combined with the linking between them consisting of the dendrogram.

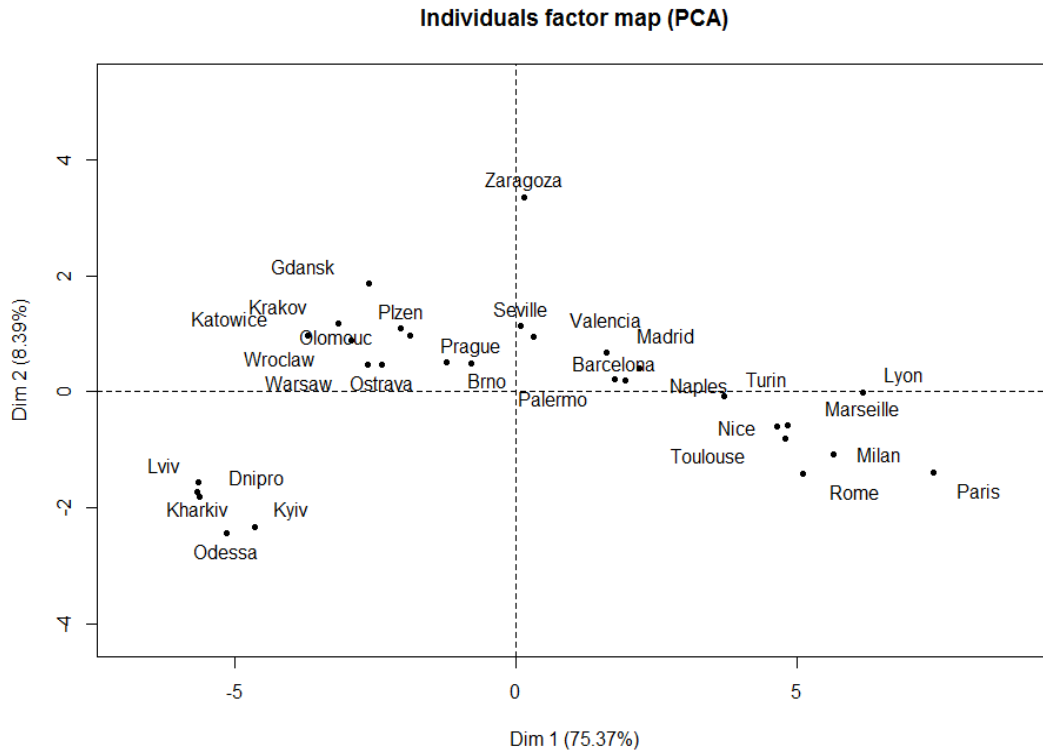

Figure 7. Principal Components from the cost of living dataset

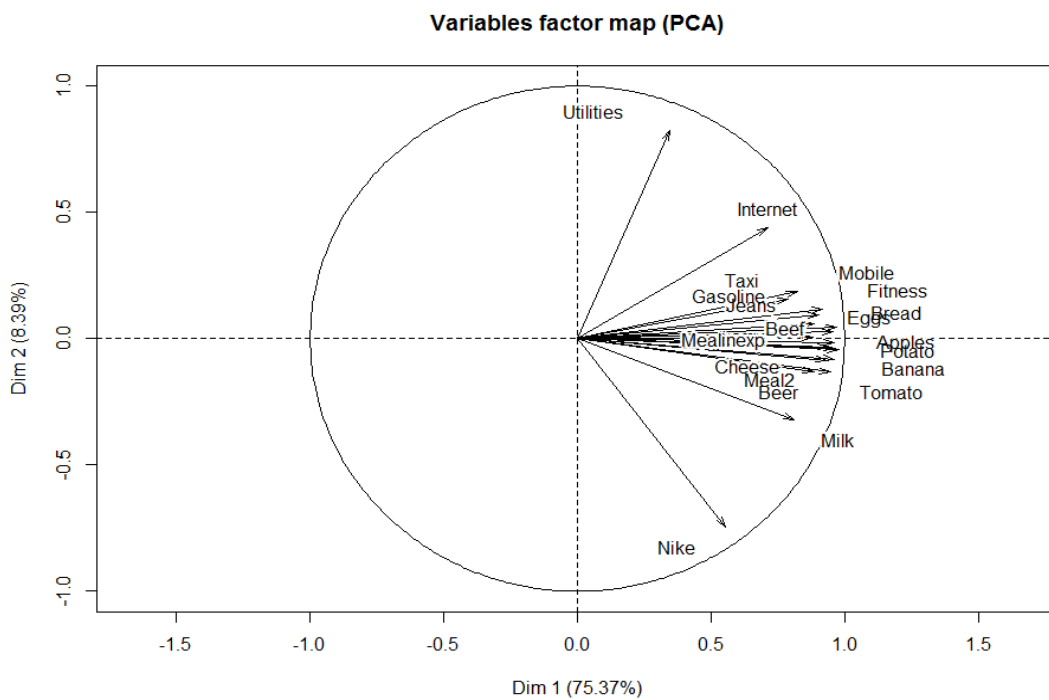

Figure 8. Principal Components from the cost of living dataset

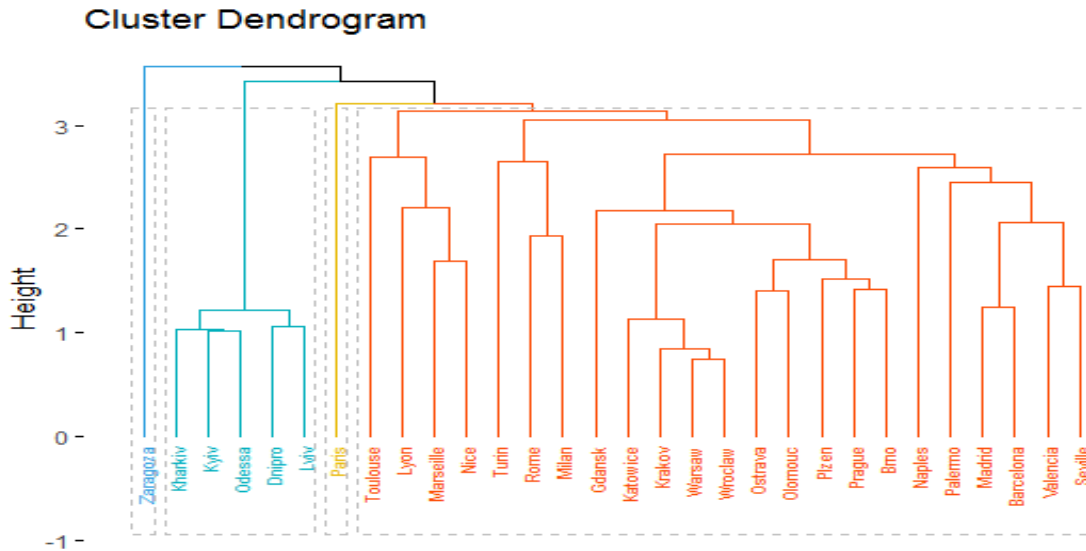

Figure 9. Dendrogram by Euclidean distance and Single Linkage from the cost of living dataset

From Fig 10, the result is by the lowest or singular linkage. That means that the distance between two clusters is defined as the minimum value of all marital distances between the elements by Manhattan in

cluster 1 and the elements in cluster 2, and cluster 3, and cluster 4. It is combined with the linking between them consisting of the dendrogram.

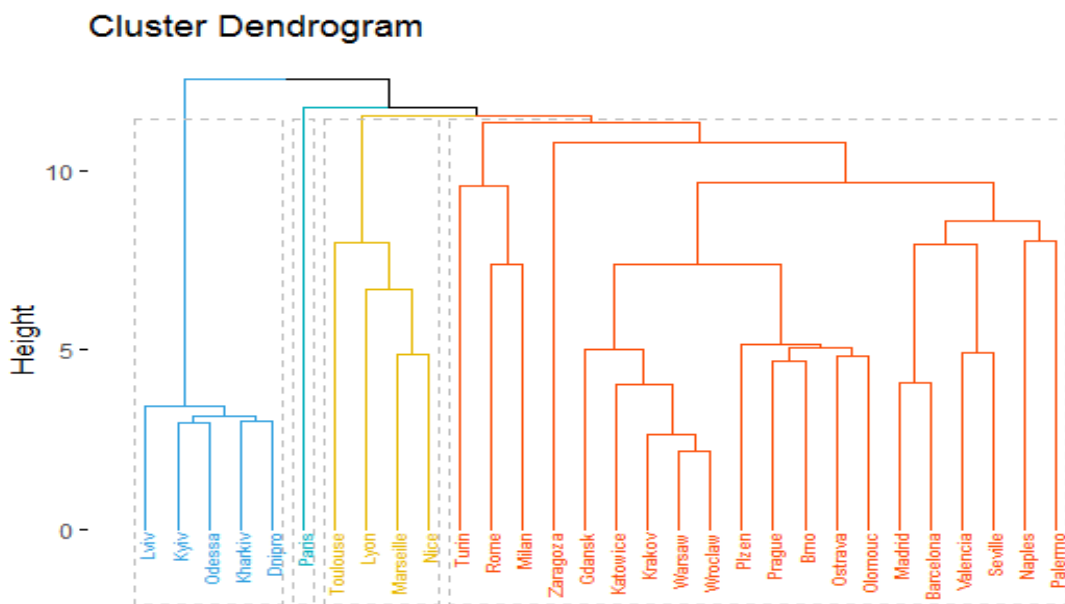

Figure. 10. Dendrogram by Manhattan distance and Single Linkage from the cost of living dataset

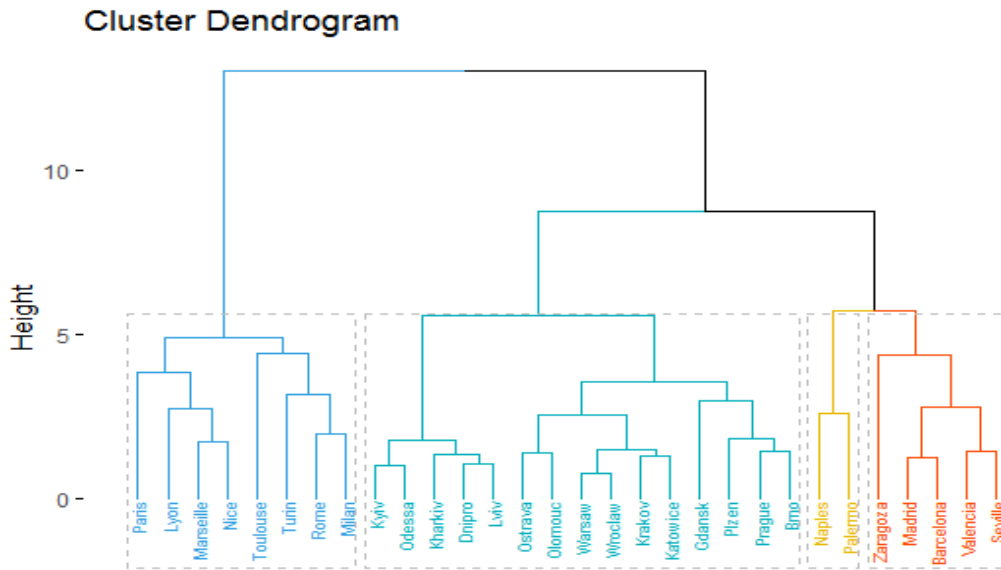

Figure 11. Dendrogram by Euclidean distance and complete Linkage from the cost of living dataset

From Fig 11, the result is by the Maximum or complete linkage. That means that The distance between two clusters is defined as the maximum value of all pairwise distances between the elements by Euclidean in cluster 1 and the elements in cluster 2, and cluster 3, and cluster 4. It tends to produce more compact clusters and It is combined with the linking between them consisting of the dendrogram. From Fig 12, the result is by

the Maximum or complete linkage. That means that The distance between two clusters is defined as the maximum value of all pairwise distances between the elements by Manhattan in cluster 1 and the elements in cluster 2, and cluster 3, and cluster 4. It tends to produce more compact clusters and It is combined with the linking between them consisting of the dendrogram.

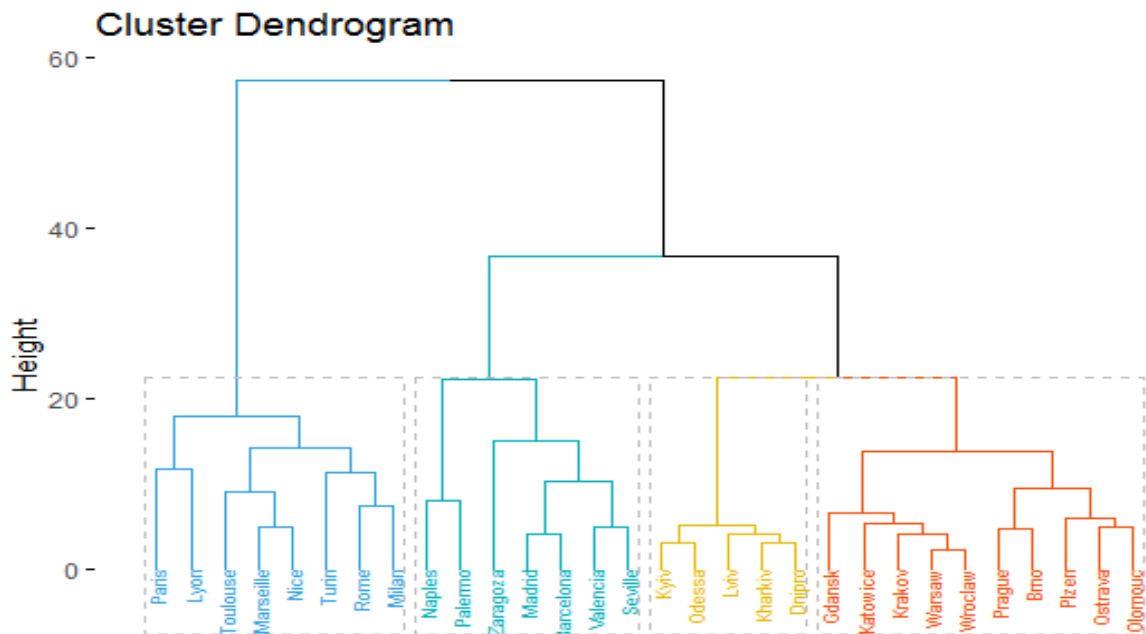

Figure 12. Dendrogram by Manhattan distance and Complete Linkage from the cost of living dataset

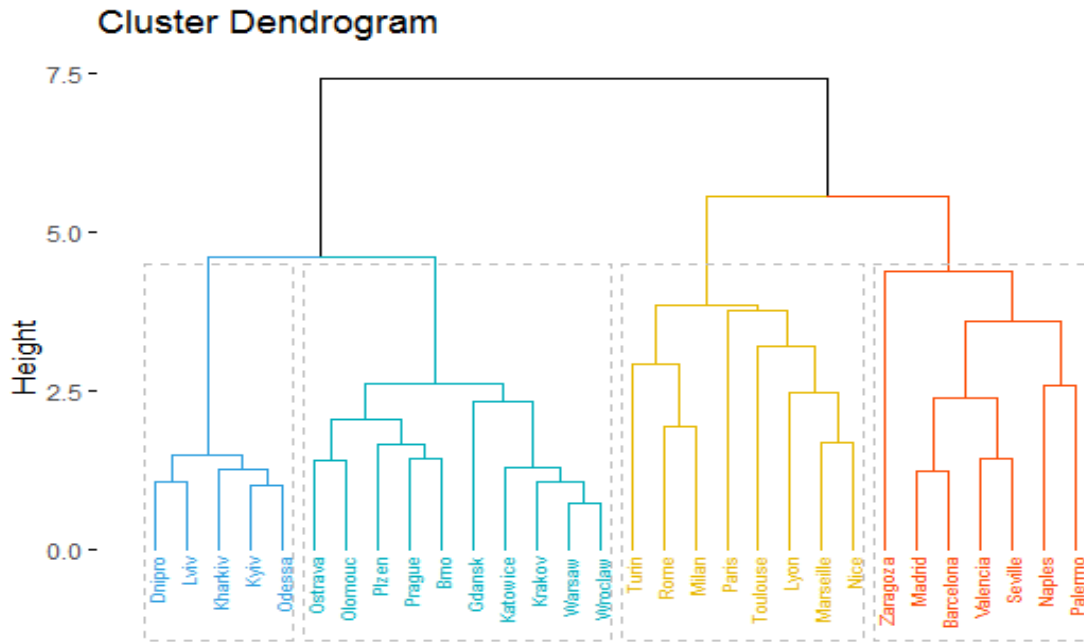

Figure 13. Dendrogram by Euclidean distance and Average Linkage from the cost of living dataset

From Fig 13, the result is by the Mean or average linkage. That means that The distance between two clusters is defined as the average distance between elements by Euclidean in cluster 1 and the elements in

cluster 2, and cluster 3, and cluster 4. It tends to produce more compact clusters and It is combined with the linking between them consisting of the dendrogram.

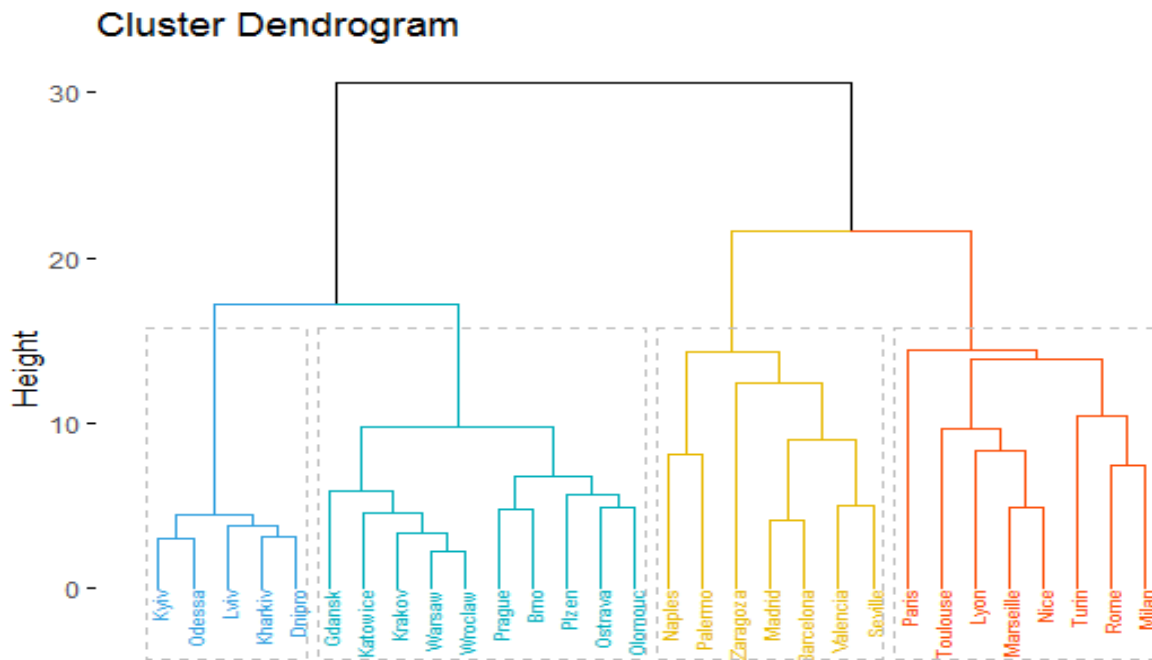

Figure 14. Dendrogram by Manhattan distance and Average Linkage from the cost of living dataset

From Fig 14, the result is by the Mean or average linkage. That means that The distance between two clusters is defined as the average distance between elements by Manhattan in cluster 1 and the elements in cluster 2, and cluster 3, and cluster 4. It tends to produce more compact clusters and It is combined with the linking between them consisting of the dendrogram.

From the previous results of analyzing the cost of living data in Europe, it is possible to use the comprehensive analysis to clarify that it is possible to conclude that cities close to each other in cost converge in one group regardless of their geographical location in terms of proximity or distance, regardless of the difference in language or Currency or internal system, surprisingly, there are cities from Western Europe that fall in the same group as cities from Eastern Europe in terms of cheap living costs, and we can notice the difference by looking at the charts shown earlier.

This is because there are countries that have a local currency such as Ukraine and countries that have the euro currency, such as Italy and France, for this purpose in this paper I used the US dollar as a general measure.

In this paper, we consider k-mean and k-medoids methods and hierarchical aggregation algorithms and their applications for the problem of cost-of-living data analysis. Ironing processes obtained through grouping techniques are visualized through dimensional reduction techniques such as major components and multidimensional scaling. The results obtained through different algorithms are different, but they are consistent with each other in their basic features. Whereas, as we note from the graphs in the results, the grouping of cities in each cluster differs according to the method of connection used, as in this way we have been able to compile and direct them in drawing a dendrogram clear fundament that differs from what is common in other

research that reflects different opinions in the way of output and analysis The results, as these results allow us to describe the similarities and differences in the price structure of products and services in different cities and European countries.

Conclusions. The results of the analysis showed that there are some similarities in the cost of living in some European countries and grouping them into one cluster, taking into account the difference in their geographical location. This indicates that the composition of the clusters depends on the method of linking in the analysis.

These results can be used by individuals or institutions to choose the best European countries to live by comparing the cost of living in them compared to the available budget.

References:

1. Aboukadel, K. (2017), "Practical Guide To Cluster Analysis in R". *Unsupervised Machine Learning*. Sthda Press. Edition 1.
2. Trevor, H. Robert, T. and Jerome, F. (2008), "The Elements of Statistical Learning", *Data Mining, Inference, and Prediction*. Springer Press. Second Edition.
3. Sadanori, K. (2014), "Introduction to Multivariate Analysis". Linear and Nonlinear Modeling Chapman & Hall Press.
4. Richard, A. J. & Dean, W. W. (1998), "Applied Multivariate Statistical Analysis", *Prentice Hall Press*. Four Edition.
5. Rafaela, C., D., M. & Alessandra, D., M. (2016), "The cost of living in the best livable cities in the world: a brief predictive quantitative analysis". *Int. J. Multivariate Data Analysis*, Vol. 1, №1.
6. Numbeo (2019), "Is the world's largest database of user contributed data about cities and countries worldwide", Numbeo provides current and timely information on world living conditions including the cost of living, housing indicators, health care, traffic, crime, and pollution. 5,025,770 prices in 8,855 cities entered by 422,329 contributors and the information. Retrieved from: <https://www.numbeo.com>.

Стаття надійшла до редакції 01.05.2020 р.

Розділ 3. Фінанси, банківська справа та страхування

УДК 338.246.87 (477)

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-52-59

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ВЕНЧУРНОГО ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ІННОВАЦІЙНО- ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ

Кириченко О.С.

*к.е.н., доцент кафедри управлінських технологій, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ,
вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна, тел.: (067)-872-54-12, e-mail.: OK872@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5244-8323>*

PROSPECTS OF IMPLEMENTATION OF THE MECHANISM OF FUNDING OF INNOVATION ACTIVITY AND INNOVATION AND INVESTMENT PROJECTS

Kirichenko O.

*PhD.(Economics), associate professor of management of technology department, «KROK» University, Kyiv,
st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel.: (067)-872-54-12, e-mail.: OK872@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5244-8323>*

Анотація. У статті досліджено перспективи впровадження механізму венчурного фінансування інноваційної діяльності та інноваційно-інвестиційних проектів. Узагальнено теоретичні засади та сутність формування механізму венчурного фінансування в інвестиційному забезпеченні інноваційної діяльності. Виявлено, що впровадження в Україні венчурного фінансування інноваційної діяльності і інноваційно-інвестиційного забезпечення модернізації промисловості потребує формування та впровадження механізму такого фінансування, оскільки саме цей механізм є основоположним економічним інструментом, що ефективно застосовується західними країнами для впровадження інновацій та здійснення ефективних індустріальних змін. Сутність цього механізму полягає в акумулюванні фінансових ресурсів, відбору інноваційних проектів для подальшого фінансування, спрямування розміщення венчурних інвестицій та здійснення контролю за своєчасністю та повнотою повернення вкладених інвестицій. Визначено, що основним спрямуванням венчурного капіталу є фінансування підприємств, які здійснюють високо ризикові інновації, оскільки венчурний капітал є високо ризиковим капіталом який інвестується в молоді підприємства, що мають високий потенціал швидкого зростання, розробляють чи впроваджують інновації. Досліджено, що основною метою венчурного фінансування є отримання високої норми прибутку і першу чергу це стосується високотехнологічних компаній з наукоємкою продукцією та активним впровадженням інноваційних процесів. Досліджено, що невід'ємними елементами механізму венчурного фінансування є формування та застосування важелів стимулювання та регулювання такої діяльності. Обґрунтовано, що впровадження в країні механізму венчурного фінансування із метою модернізації промисловості та фінансування інноваційної діяльності інноваційного розвитку підприємств потребує застосування комплексу інструментів державного регулювання венчурного інвестування. Визначено, що безперечними перевагами венчурного фінансування виступатиме також можливість залучення та акумулювання фінансових коштів окремих інвесторів фізичних та юридичних осіб, що спроможне стати потужним базисом інноваційної діяльності і водночас активує ці інноваційні процеси зробивши населення та підприємства країни безпосередніми учасниками інноваційного процесу зацікавлених в його позитивних результатах, що може дати значний поштовх для соціально-економічного зростання економіки країни та її економічного технологічного інноваційного потенціалу.

Ключові слова: венчур, венчурне фінансування, механізми венчурного фінансування, венчурний капітал, інвестиційно-інноваційне забезпечення, державна інноваційна політика, промисловість, Четверта промислова революція, Індустрія 4.0.

Формули: 0, рис.: 1, табл.: 0, бібл.: 15

Annotation. The article investigates the prospects of implementation of the mechanism of venture financing of innovation activity and innovation and investment projects. The theoretical foundations and the essence of forming the

mechanism of venture financing in investment providing innovation activity is generalized. It is revealed that the introduction in Ukraine of venture financing of innovation activity and innovative investment ensuring of industry modernization requires the formation and implementation of the mechanism of such financing, as this mechanism is an important economic tool and is effectively applied by Western countries for innovation and implementation of effective changes. The essence of this mechanism is to collect financial resources, selection of innovative projects for further financing, direction of the venture investment placement and control over the timeliness of the full return of invested investments. It is determined that the main focus of venture capital is to finance enterprises that carry out risky innovations as venture capital is a highly risky capital invested in young enterprises with high potential of rapid growth, developing or implementing innovations. It was investigated that the main goal of venture financing is getting high profit rate, and first of all it concerns high-tech companies with new products and active introduction of innovative processes. It was investigated that integral elements of the venture financing mechanism are the formation and use of levers for stimulating and regulating venture activities. It is reasonable that the implementation of the mechanism of venture financing in the country to modernize the industry and to finance innovative activities of innovative development of enterprises requires the establishment of a complex of instruments of state regulation of venture investment. It is determined that the indisputable advantages of venture financing will also be the possibility of attracting and accumulating financial funds of individual investors of individuals and legal entities, which is able to become the basis of innovative activity and at the same time activates these innovative processes by making population and enterprises of the country immediate participants of the innovation process interested in its positive results, which can result in the socio-economic growth of the country's economy and its economic technological innovation potential.

Keywords: *venture, venture finance, venture financing mechanisms, venture capital, investment and innovation support, state innovation policy, fourth industrial revolution, Industry 4.0.*

Formulas: 0; fig.: 1, tabl.: 0, bibl.: 15

Поставка проблеми. Здійснення інноваційної діяльності із проведенням фундаментальних та прикладних досліджень, науково дослідних та дослідно-конструкторських робіт, впровадження нових інноваційних продуктів чи інтегрування нових провідних технологій в сфері автоматизації, цифровізації виробництва потребує значних інвестиційних ресурсів із тривалим терміном економічної окупності. Потреба в таких інвестиційних ресурсах актуалізує питання створення нових організаційних механізмів фінансування інноваційного розвитку. Як свідчить досвід провідних країн світу, найбільш ефективним інструментом фінансового ринку спрямованим на інвестування в інноваційний розвиток є механізм венчурного фінансування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання перспектив впровадження механізму венчурного фінансування інноваційної діяльності та інноваційно-інвестиційних проектів в тому числі і в модернізації промисловості, проблематику інноваційного розвитку України досліджували у своїх працях провідні вітчизняні та зарубіжні науковці: Л. Антонюк, В. Боронос, Т. Васильєва, О. Джусов, Т. Калінеску, О. Кузьмін,

М. Пашко, М. Переверзева, А. Поручник, Е. Рузавина, В. Савчук, Я. Сергієнко, О. Ставинський, В. Юхименко та інші. Науковцями ґрунтовно досліджено механізми та процеси венчурного фінансування інноваційного розвитку, а також світових досвід та перспективи впровадження венчурного фінансування в інвестиційному забезпеченні інноваційного розвитку промисловості країни.

Аналіз наукових досліджень та публікацій дав можливість дослідити існуючі концептуальні та методичні засади формування та впровадження венчурного фінансування в розробці та впровадженні інновацій, підтримці та фінансовому забезпеченні розвитку проектів в провідних країнах світу, де цей механізм активно застосовується проте незважаючи на значну кількість публікацій практично не дослідженим залишилося питання про перспективи впровадження венчурного фінансування для інвестування в інновації промислового впровадження, в нову продукцію, засоби промислового виробництва та нові технології, що застосовуються для розвитку промисловості. Також мало дослідженим залишилося питання дослідження перспектив впровадження венчурного фінансування в умовах вітчизняної

економіки, промисловості адже на сьогодні інвестиційна активність в країні мінімальна а потреби економічної системи країни її промисловості надзвичайно значні і потребують застосування нових сучасних підходів та пошук та залучення внутрішніх інвестиційних ресурсів, які до цього часу в країні не залучалися.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження перспектив впровадження механізму венчурного фінансування інноваційної діяльності та інноваційно-інвестиційних проектів в модернізації промисловості України в умовах переходу до технологій «Індустрії 4.0» та технологій Четвертої промислової революції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою дослідження перспектив впровадження механізму венчурного фінансування інноваційної діяльності та інноваційно-інвестиційних проектів є розумінням сутності та концептів самого поняття венчурного фінансування.

Разом з тим, інноваційна діяльність спрямована на модернізацію промисловості, характеризується певною специфікою, що полягає в довгостроковому періоді повернення вкладених інвестицій, високому ризику та значній невизначеності отриманих результатів. Необхідність вкладення інвестицій безпосередньо в етапи проведення досліджень чи науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт тобто в інтелектуальні результати а не безпосередньо в основні фонди та засоби виробництва як це передбачено прямими інвестиціями, призводить до того, що регулювання цієї діяльності ринковими механізмами є недостатнім і інвестування в інноваційній сфері потребує розвитку та впровадження механізмів державного регулювання.

Поняття «венчур» («venture») в перекладі із англійської мови означає «ризик» «ризикове підприємство». Основоположниками концепції організації венчурного бізнесу стали американці Том Перкінс, Юджин Клейнер, Франк Кофілд,

що у 50-60 роках 20 століття розробили та впровадили механізм створення та розвитку венчурних фондів, акумулювання венчурного капіталу та його інвестування в інноваційні проекти. Загалом, венчурний капітал це акціонерний капітал який акумулюється спеціалізованими організаціями (фондами) для подальшого цільового фінансування новостворених підприємств (венчурних підприємств), що здійснюють інноваційну діяльність, розробляють чи впроваджують інновації.

За дослідження О. Джусова основним напрямком на який спрямовується венчурний капітал є фінансування підприємств зорієнтованих на створення та впровадження інновацій [1].

За визначенням О. Кузьміна під венчурним капіталом розуміють довгострокові прямі інвестиції, що мають пайовий характер та вкладаються інституціональними та індивідуальними інвесторами на тривалий період в розвиток новостворених інноваційних підприємств [2].

У працях А. Поручника венчурний капітал визначається як система відносин між суб'єктами венчурного підприємництва, що забезпечує акумулювання вільних коштів вкладників та їх подальше спрямування [3].

Разом з тим, розвиток венчурного бізнесу, за дослідженням В. Мединського, вимагає створення спеціальної кредитно-фінансової установи в вигляді венчурного капіталу [4].

Венчурний капітал зосереджується акумулюється в венчурних фондах, що одночасно акумулюють та розподіляють, через діяльність венчурних управляючих компаній, залучені ресурси.

За дослідженням О. Ставицького венчурні фонди надають перевагу інвестуванню в фірми, чиї акції не знаходяться в вільному продажу на фондовому ринку а повністю розподілені між акціонерами-юридичними та фізичними особами [5].

Т. Колінеску наголошує на тому, що сфера інтересів цих фондів зазвичай чітко розподілена і відповідно частина фондів

зосереджує увагу на інвестуванні в молоді компанії, частина фондів спеціалізується на інвестуванні в більш зрілі компанії, що давно і стабільно функціонують на ринку [6].

Як зазначає, Т. Васильєва суб'єктами венчурних відносин є: венчурні підприємства, інвестори та фінансові посередники [7].

Для створення венчурної фірми, необхідно декілька умов: наявність самої ідеї інновації, суспільної потреби в реалізації цієї ідеї, підприємця, що здатен реалізувати цю ідею та організувати нову структуру та «ризикового» капіталу за рахунок якого буде проінвестована та впроваджена інновація [8].

Важливим учасником процесу венчурної діяльності є інвестор, який за дослідженням В. Юхименко може бути юридичною чи фізичною особою та приймає дольову участь в капіталі венчурної компанії через придбання її акцій [9].

Як відзначається в працях А. Антонюк період на який вкладаються інвестиції в переважній більшості триває від 3 до 10 років, при цьому від 3 до 5 років іде на освоєння інвестицій та створення продукту і ще від 3 до 5 років іде на отримання прибутку на вкладений капітал [10].

При цьому, як зазначає М. Переверзева інвестори не залучаються до операційної діяльності інноваційної компанії [11].

За узагальнюючим визначенням Я. Сергієнко венчурне фінансування є гібридною формою забезпечення інноваційних підприємств інвестиціями який поєднує найбільш ефективні функції в діяльності ринків капіталу та банків [12].

Отже, венчурні інвестиції є сучасним ефективним механізмом інвестиційної діяльності який дає можливість вирішувати широкий комплекс завдань інвестиційного забезпечення створення та впровадження інновацій, розвитку інноваційних підприємств від здійснення фундаментальних та прикладних досліджень до створення нових та впровадження продуктів та процесів [13].

Основним спрямуванням венчурного капіталу є фінансування підприємств, які здійснюють високо ризикові інновації. Венчурний капітал є високо ризиковим капіталом який інвестується в молоді підприємства, що мають високий потенціал швидкого зростання, розробляють чи впроваджують інновації. Основною метою венчурного фінансування є отримання високої норми прибутку. В першу чергу це стосується високотехнологічних компаній з наукоємкою продукцією та активним впровадженням інноваційних процесів виробництва та інноваційних підходів до ведення бізнесу. Сьогодні, країнами лідерами з розвитку венчурного капіталу є США, Японія, Великобританія, Нідерланди, Німеччина. Особливістю венчурного капіталу та венчурного фінансування є взаємозв'язок між формуванням самого капіталу завдяки функціонуванню венчурних фондів та його розподілу на високо ризикові інноваційні проекти в стратегічних революційних напрямках інноваційного розвитку. Венчурне фінансування здійснюється завдяки дії венчурних компаній, що робить таке інвестування високо ризиковим і водночас надприбутковим а також виступає рушієм радикальних революційних техніко-технологічних змін. В Україні, на жаль, до цього часу механізми венчурного фінансування не набули поширення, в першу чергу внаслідок відсутності нормативно правового базису необхідного для їх створення та функціонування. Відповідно не розвинуто самих державних ринкових та суспільних інститутів венчурного фінансування як і не створено засад державного регулювання діяльності в сфері венчурного інвестування.

Водночас, венчурне фінансування має значні перспективи та переваги порівняно із іншими видами фінансування, оскільки результатом такого інвестування є не лише високі обсяги прибутку та його подальше зростання в довготривалій перспективі але й зростання вартості матеріальних та нематеріальних активів,

брендів компаній, що їх застосовують. Промислові підприємства, що здійснюють модернізацію із застосуванням нових технологій виходять в лідери того чи іншого ринку і завдяки впровадженню радикальних проривних інновацій, здатні впливати на подальший техніко-технологічний розвиток того чи іншого ринку продукції та послуг, крім цього такі компанії мають можливості та ресурси для забезпечення випереджуючого розвитку,

що є беззаперечною перевагою та виходить за межі інтересів окремих підприємств оскільки забезпечує економічний та техніко-технологічний розвиток тієї чи іншої країни на світовій арені.

Перспективи та переваги венчурного фінансування інноваційної діяльності в модернізації промисловості представлені на рис. 1.

Рис. 1. Перспективи та переваги венчурного інвестування в модернізації промисловості

Одним із вагомих здобутків наслідків впровадження венчурного фінансування в модернізації промисловості є зростання виробництва високотехнологічної продукції та розвиток високотехнологічних виробництв, що збільшує частку доданої вартості в собівартості продукції. Впровадження нових інноваційних продуктів та нових технологій їх виробництва дає можливість вийти на новий рівень конкурентоспроможності виробленої продукції. Водночас, зростання високотехнологічних виробництв

приводить до зростання частки експорту високотехнологічної продукції в загальному обсязі експорту та забезпечує зростання частки країни на світовому ринку високих технологій.

Вагомою перевагою, що забезпечується завдяки впровадженню на підприємствах венчурних проектів є створення та швидке зростання нових робочих місць, що вирішує не лише економічні але й демографічні та соціальні проблеми країни.

Серед безпечних переваг також, слід зазначити, стимулювання активного

регіонального промислового розвитку внаслідок надходження інвестицій в модернізацію виробництв та випуск нових інноваційних продуктів на підприємствах реального сектору економіки.

Важливим аспектом, перевагою, є створення додаткового соціального та науково-технічного ефекту, оскільки інновації розроблені завдяки впровадження венчурного фінансування значною мірою змінюють та покращують як соціальне життя людей так і сприяють загальному руху розвитку науково-технічного прогресу.

Однією із найбільших переваг є створення невід'ємного функціонального ланцюга між науковою сферою, технологіями впровадження наукових розробок, виробництвом та безпосереднім впровадженням на ринок на якому всі ці нові чи створені завдяки новим технологіям продукти реалізуються. Завдяки венчурному фінансуванню забезпечується інвестування в інноваційний розвиток модернізацію промисловості, відбувається зміна технологій.

Венчурне фінансування в модернізації промисловості дає можливість до впровадження нових енергоощадних, екологічно чистих технологій, що здійснює загальний вплив на собівартість, безпеку, екологічність продукції.

Загалом зростає затребуваність, необхідність у нових наукових знаннях та їх застосуванні для розвитку реального сектору економіки країни.

Одним із пріоритетів є забезпечення підтримки у розвитку науково-технічного, технологічного потенціалу країни. Все це загалом призводить до зростання рейтингу та позицій країни на світовому міжнародному ринку.

Сучасний стан розвитку промисловості та необхідність впровадження процесів її модернізації, оновлення на засадах впровадження нових технологій та інновацій потребує значних інвестицій які сьогодні в Україні як у держави так і в існуючих інвестиційно-інноваційних відсутні. Щодо прямих інвестицій, вони в

першу чергу спрямовуються на інвестування в основні фонди, активи, техніко-технологічні потужності а не в створення нематеріальних активів та здійснення високо ризикових інноваційних розробок. Водночас, досвід провідних країн світу засвідчує, що найбільш ефективним інвестором в інноваційному розвитку національної економіки можуть виступати саме вітчизняні інвестори юридичні та фізичні особи. Питання в іншому, яким чином акумулювати та залучити ці роздрібнені незначні за кожним окремим суб'єктом але вагомі за загальним обсягом та перспективами залучення інвестиційні ресурси. Таке вагоме питання безперечно є питанням формування та впровадження державної інвестиційної та інноваційної політики оскільки для його реалізації та розбудови таких механізмів необхідним є формування в першу чергу законодавчих нормативно-правових засад здійснення такої діяльності.

Висновки. Впровадження в Україні венчурного фінансування інноваційної діяльності і інноваційно-інвестиційного забезпечення модернізації промисловості потребує формування та впровадження механізму такого фінансування, оскільки саме цей механізм є основоположним економічним інструментом, що ефективно застосовується західними країнами для впровадження інновацій та здійснення ефективних індустріальних змін. Сутність цього механізму полягає в акумулюванні фінансових ресурсів, відбору інноваційних проектів для подальшого фінансування, спрямування розміщення венчурних інвестицій та здійснення контролю за своєчасністю повнотою повернення вкладених інвестицій.

Водночас, впровадження механізмів венчурного фінансування інноваційних проектів спрямованих на модернізацію промисловості в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції та Індустрії 4.0. має певні відмінності від загального механізму венчурного фінансування пов'язані, як вже зазначалося, із факторами створення та

впровадженням нових технологій промислового призначення на радикально нових технологіях, що на макрорівні підприємств мають тривалий термін окупності та є як матеріальними так і нематеріальними активами підприємств, що зменшує ризики та збільшує термін окупності даних інвестицій; та на макрорівні виводить виробничі потужності промислового комплексу країни на новий техніко-технологічний рівень, а тому має загальноекономічне та загальнодержавне значення.

Невід'ємними елементами механізму венчурного фінансування є формування та застосування важелів стимулювання та регулювання такої діяльності. Впровадження в країні механізму венчурного фінансування із метою модернізації промисловості та фінансування інноваційної діяльності підприємств потребує застосування комплексу інструментів державного регулювання венчурного інвестування.

Зазначимо, що безперечними перевагами венчурного фінансування виступатиме також можливість залучення та акумулювання фінансових коштів окремих інвесторів фізичних та юридичних осіб, що спроможне стати потужним базисом інноваційної діяльності і водночас активує ці інноваційні процеси зробивши населення та підприємства країни безпосередніми учасниками інноваційного процесу зацікавлених в його позитивних результатах, що може дати значний поштовх для соціально-економічного зростання економіки країни та її економічного технологічного інноваційного потенціалу.

Література:

1. Джусов О. А. Інноваційний розвиток світової економіки: інвестиційний аспект: монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2009. 278с.
2. Кузьмін О. Є., Літвін І. В. Венчурні організації в машинобудування: види та тенденції розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. №1(91). С.126-135
3. Поручник А. М., Антонюк Л. Л. Венчурний капітал: зарубіжний досвід та проблеми

становлення в Україні: монографія. Київ : КНЕУ, 2000. 172 с.

4. Медынский В. Г., Шаршукова Л. Г. Инновационное предпринимательство: монография. Москва : ИНФРА-М, 1997. 240 с.

5. Ставицький О. В. Особливості розвитку інноваційної діяльності в Україні. *Фондовий ринок*. 2012. №1. С. 28-32.

6. Калінеску Т. В. Управління венчурним фінансуванням підприємств : монографія. Луганськ : СЛУ, 2009. 276 с.

7. Васильєва Т. А., Борнонос В. Г. Проблеми фінансового забезпечення інноваційного розвитку: монографія. Суми : СумДУ, 2009. 351 с.

8. Пашко М. М. Особливості венчурного інвестування. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. №12. С. 75-79.

9. Юхименко В. В. Проблеми Венчурного фінансування в Україні. *Фондовий ринок*. 2009. №27. С. 28-32.

10. Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія. Київ : КНЕУ, 2003. 394 с.

11. Переверзева М. Н. Малявина А. В. Венчурные механизмы финансирования инновационных проектов. *Менеджмент в России и за рубежом*. 2009. №3. С. 22-28.

12. Сергиенко Я., Френкель А. Венчурные инвестиции и инновационная активность. *Вопросы экономики*. 2006. №5. С. 115-121.

13. Рузавина Е. Венчурный капитал и инновации. *Российский экономический журнал*. 1992. №7. С. 100-108.

14. Кисіль М. Інвестиційне забезпечення розвитку аграрного виробництва та сільських територій. *Менеджмент*. №11. С. 225-230.

15. Капітанець Я. Інвестиційне забезпечення фермерського господарства. *Інноваційна економіка*. №5 С. 141-144.

References:

1. Dzhusov, O. (2009), *Innovacijnij rozvitok svitovoyi ekonomiki: investicijnij aspekt* [Innovative development of the world economy], Yugo-Vostok, Doneck, Ukrainian, 278 p.
2. Kuzmin, O. and Litvin, I. (2009), "Business ventures in Engineering: Types and trends of development", *Aktualni problemi ekonomiki*, №1(91), pp. 126-135.
3. Poruchnik, A. and Antonyuk, L. (2000), *Venchurnij kapital: zarubizhnij dosvid ta problemi stanovlennya v Ukraini: monografiya* [Venture capital: foreign experience and problems of formation in Ukraine: monograph], KNEU, Kyiv, Ukraine, 240 p.
4. Medynskij, V. and Sharshukova, L. (1997), *Innovacionnoe predprinimatelstvo* [An innovative forerunner], INFRA-M, Moscow, Russia, 240 p.
5. Stavickij, O. (2012), "Peculiarities of innovative activity development in Ukraine", *Fondovij riнок*, №1. pp. 28-32.

6. Kalinesku, T. (2009), *Upravlinnya venchurnim finansuvannyam pidpriyemstv: monografiya* [Venture Financing Management: Monograph], SNU, Lugansk, Ukraine, 276 p.

7. Vasilyeva, T. and Boronos, V. (2009), *Problemi finansovogo zabezpechennya innovacijnogo rozvitku* [Problems of financial support of innovative development: monograph], SumDU, Sumi, Ukraine, 351 p.

8. Pashko, M. (2008), "Features of venture Investment", *Formuvannya rinkovih vidnosin v Ukrayini*, №12, pp. 75-79.

9. Yuhimenko, V. (2009), "Ukraine's venture financing challenges", *Fondovij rinok*, №27, pp. 28-32.

10. Antonyuk, L. Poruchnik, A. and Savchuk, V. (2003), *Innovaciyi: teoriya, mehanizm rozrobki ta komercializaciyi* [Innovation: Theory, development and commercialization mechanism], KNEU, Kyiv, Ukraine, 394 p.

11. Pereverzeva, M. and Malyavina, A. (2009), "Venture financing mechanisms for innovative projects", *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, №3, pp. 22-28.

12. Sergienko, Y. and Frenkel, A. (2006), "Venture capital investment and innovation", *Voprosy ekonomiki*, №5, pp. 115-121.

13. Ruzavina, E. (1992), "Venture capital and innovation", *Rossijskij ekonomicheskij zhurnal*, №7, pp. 100-108.

14. Kisil, M. (2009), "Ensuring the development of agricultural production and of rural areas", *Menedzhment*, №11, pp. 225-230.

15. Kapitanets, Y. (2010), "Ensure farms", *Innovatsijna ekonomika*, №5, pp. 141-144.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2020 р.

Розділ 4. Облік, аудит та оподаткування

УДК 657.6

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-60-66

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІТ-АУДИТУ В УКРАЇНІ

Гребень С.Є.¹, Мізус І.П.², Одарчук К.М.³

¹ к.н.держ.упр., Державна аудиторська служба України, м. Київ, вул. Сагайдачного, 4, 04070, Україна, тел.: (068)-420-79-12, e-mail.: svetikus77@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0432-9132>

² д.е.н., професор, професор кафедри управління фінансово-економічної безпеки, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна, тел.: (044)-455-57-07, e-mail.: irynamp@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6939-9097>

³ к.пед.н., доцент кафедри управлінських технологій, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна, тел.: (044)-455-57-07, e-mail.: katerinaom@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4960-0878>

STATE AND PROSPECTS OF IT AUDIT DEVELOPMENT IN UKRAINE

Greben S.¹, Mihus I.², Odarchyk K.³

¹ PhD (Public Administration), State Audit Service of Ukraine, Kyiv, st. Sahaidachnoho, 4, 04070, Ukraine, tel.: (068)-420-79-12, e-mail.: svetikus77@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0432-9132>

² Doctor of science (Economics), professor, professor of the management of financial and economic security department, «KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel.: (044)-455-57-07, e-mail.: irynamp@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6939-9097>

³ PhD (pedagogical sciences), associate professor of department of managerial technologies, «KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel.: (044)-455-57-07, e-mail.: katerinaom@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4960-0878>

Анотація. У статті досліджено сучасні підходи до трактування поняття «фінансовий контроль», які розглядають його як вид фінансової діяльності держави, як діяльність органів фінансового контролю, як форми реалізації контрольної функції фінансів, як система спостереження і перевірки дій та контрольних заходів. Обґрунтовано, що безпосередньо державі, як гаранту безпеки та надійності фінансової системи країни, належить запровадження нових форм державного фінансового контролю та визначення державних органів, які будуть забезпечувати реалізацію цієї функції. Водночас, у застосуванні ІТ-аудиту як інструменту реалізації фінансового контролю, залишається чимало дискусійних питань. Мета статті полягає у вивченні процесу організації державного фінансового ІТ-аудиту в Україні. Виокремлено основні завдання ІТ-аудиту, до яких належать: проведення перевірки (дослідження) та аналізу (оцінки), а також розроблення пропозицій та рекомендацій щодо усунення виявлених під час аудиту недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому. Досліджено процес здійснення ІТ-аудиту у відповідності із законодавством України, який включає чотири етапи, а саме: планування та організація аудиту (попереднє дослідження об'єкта аудиту, розроблення плану, складення та затвердження програми аудиту); проведення аудиторських процедур, формування та оформлення аудиторських доказів, підготовка аудиторських висновків, пропозицій і рекомендацій; звітування за результатами аудиту, зокрема шляхом формування та узгодження проекту звіту про результати аудиту, підписання протоколу узгодження, формування, підписання та подання звіту об'єкту аудиту; проведення моніторингу виконання поданих за результатами аудиту пропозицій та рекомендацій і результатів їх впровадження. Встановлено, що ІТ-аудит дає можливість здійснити оцінку щодо: вартісного показника матеріально-технічного забезпечення ІТ середовища та його актуальності; забезпечення інформаційної безпеки та надійності ІТ середовища; наявних ІТ ресурсів та можливих ризиків від прийняття рішень щодо їх модернізації; відповідності потреб об'єкта аудиту до наявних можливостей використання ІТ середовища, готовність до збільшення користувачів наявними інформаційними ресурсами. Розроблено процес організації внутрішнього ІТ-аудиту, проведення якого на регулярній основі дозволить здійснити оперативне виявлення слабких ланок цієї системи, попередження внесення недостовірних даних до фінансової та іншої аналітичної звітності, попередження ризиків втрати інформації.

Ключові слова: держава, фінансовий контроль, ІТ-аудит, ІТ середовище, бюджет, державне управління, інформаційні ресурси.

Формули: 0, рис.: 3, табл.: 0, бібл.: 4

Annotation. The article examines modern approaches to the interpretation of the concept of "financial control", which consider it as a type of financial activity of the state, as the activity of financial control bodies, as a form of financial control function, as a system of monitoring and verification of actions and controls. It is substantiated that the state, as a guarantor of security and reliability of the country's financial system, is responsible for the introduction of new forms of state financial control and the definition of state bodies that will ensure the implementation of this function. At the same time, in the use of IT audit as a tool for financial control, there are many controversial issues. The purpose of the article is to study the process of organizing public financial IT audit in Ukraine. The main tasks of the IT audit are highlighted, which include: conducting inspections (research) and analysis (evaluation), as well as developing proposals and recommendations for eliminating the shortcomings and violations identified during the audit and preventing them in the future. The process of IT audit in accordance with the legislation of Ukraine, which includes four stages, namely: planning and organization of the audit (preliminary study of the audit object, development of the plan, preparation and approval of the audit program); conducting audit procedures, formation and execution of audit evidence, preparation of audit opinions, proposals and recommendations; reporting on the results of the audit, in particular by forming and approving the draft report on the results of the audit, signing the protocol of approval, formation, signing and submission of the report of the audited entity; monitoring the implementation of the proposals and recommendations submitted as a result of the audit and the results of their implementation. It is established that the IT audit makes it possible to assess: the cost of logistics of the IT environment and its relevance; ensuring information security and reliability of the IT environment; available IT resources and possible risks from decisions on their modernization; compliance of the needs of the audited entity with the available opportunities to use the IT environment, readiness to increase users with available information resources. A process of organizing an internal IT audit has been developed, which will be carried out on a regular basis to quickly identify weaknesses in this system, prevent the introduction of inaccurate data in financial and other analytical reporting, prevent the risk of information loss.

Key words: state, financial control, IT audit, IT environment, budget, public administration, information resources.
Formulas: 0; fig.: 3, tabl.: 0, bibl.: 4

Постановка проблеми. Дестабілізація світової економіки через пандемію коронавірусу та перехід багатьох об'єктів на дистанційну форму роботи ще більше сприяло стрімкому розвитку інформатизації господарських процесів та залежності від інформаційних технологій, що використовувалися в процесі управління господарською діяльністю.

За таких умов фінансовий контроль, як елемент фінансової політики держави, не може залишатися у старому вигляді на фоні загального еволюційного руху економічних реформ, він постійно знаходиться в процесі розвитку і вдосконалення.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання розвитку державного фінансового контролю досліджували зарубіжні та вітчизняні учені: А. Аренс, Дж. Лоббек, О.І. Барановський, М.В. Бариніна, І.Г. Благун, Н.Г. Виговська, П.К. Германчук, Е.Ю. Грачева, Л.В. Гуцаленко, Л.В. Дікань, І.К. Дрозд, Є.В. Калюга, М.М. Коцупатрий, Л.В. Лисяк, Є.В. Мних, Л.Н. Овсянников, В.Ф. Піхоцький, Н.І. Рубан, В.К. Симоненко, І.Б. Стефанюк, А.В. Хомутенко, В.О. Шевчук, О.А. Шевчук та інші.

Розуміння сутності фінансового контролю на сучасному етапі розвитку можливе через призму чотирьох ознак, а саме (рис. 1).

Вважаємо, що безпосередньо державі, як гаранту безпеки та надійності фінансової системи країни, належить запровадження нових форм державного фінансового контролю та визначення державних органів, які будуть забезпечувати реалізацію цієї функції. Водночас, у застосуванні ІТ-аудиту як інструменту реалізації фінансового контролю, залишається чимало дискусійних питань.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у вивченні процесу організації державного фінансового ІТ-аудиту в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні виклики, які відбуваються в економіці нашої країни, все більше повертають увагу до такої форми державного фінансового контролю, як державний фінансовий аудит, яка поступово відтіняє традиційну форму контролю як ревізія.

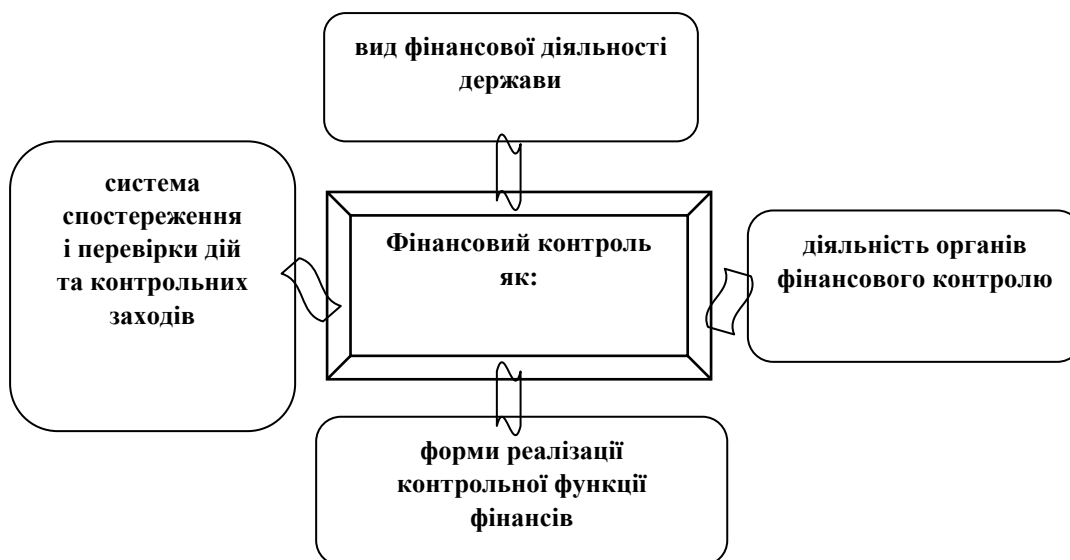

Рис. 1. Визначення фінансового контролю за класифікаційними ознаками

Джерело: [1, 2]

Однією із специфічних форм державного фінансового аудиту виступає державний фінансовий аудит використання інформаційних технологій, проведення якого з червня 2019 року покладено на Державну аудиторську службу України, а порядок його здійснення врегульовано відповідною постановою Уряду (далі – ІТ-аудит).

Зокрема, за законодавством, державний фінансовий аудит використання інформаційних технологій, як вид державного фінансового аудиту, спрямований на проведення перевірки (дослідження) та аналізу (оцінки) законності та ефективності використання публічних коштів та інших активів розпорядниками бюджетних коштів, державними цільовими фондами, фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування, суб'єктами господарювання державної та комунальної власності для впровадження та використання інформаційних технологій, досягнення визначених цілей та завдань під час керівництва і управління середовищем інформаційних технологій об'єкта аудиту [3].

Основними завданнями ІТ-аудиту визначено [3]:

- проведення перевірки (дослідження) та аналізу (оцінки);

- досягнення визначених цілей та завдань під час керівництва і управління середовищем інформаційних технологій об'єкта аудиту, зокрема дотримання вимог законодавства, актів і рішень органів управління, збереження активів;

- результативності та ефективності використання (впровадження) інформаційних технологій (систем, процесів, ресурсів), організації керівництва і управління ними, стану виконання заходів контролю, спрямованих на забезпечення надійності інформаційних технологій (систем, процесів), зокрема щодо конфіденційності, цілісності, доступності (безперервності), ідентифікацію загроз, запобігання та управління ризиками;

- законності та ефективності використання публічних коштів та інших активів для використання (впровадження) інформаційних технологій (систем, процесів, ресурсів);

- правильності ведення бухгалтерського обліку, достовірності фінансової, бюджетної та іншої звітності об'єкта аудиту;

- стану внутрішнього контролю об'єкта аудиту та стану внутрішнього аудиту, якщо об'єктом аудиту є розпорядник бюджетних коштів;

- розроблення пропозицій та рекомендацій щодо усунення виявлених

під час аудиту недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому.

Процес здійснення ІТ-аудиту законодавцями визначено за чотири етапами, а саме:

1) планування та організація аудиту (попереднє дослідження об'єкта аудиту, розроблення плану, складення та затвердження програми аудиту).

2) проведення аудиторських процедур, формування та оформлення аудиторських доказів, підготовка аудиторських висновків, пропозицій і рекомендацій;

3) звітування за результатами аудиту, зокрема шляхом формування та узгодження проекту звіту про результати аудиту, підписання протоколу узгодження, формування, підписання та подання звіту об'єкту аудиту;

4) проведення моніторингу виконання поданих за результатами аудиту пропозицій та рекомендацій і результатів їх впровадження.

Поряд з цим, на нашу думку, за доцільно етап формування проекту звіту та його узгодження виокремити від етапу підписання та подання звіту об'єкту аудиту, оскільки на цьому етапі об'єктом аудиту у разі непогодження із висновками ІТ-аудиту надаються коментарі та додаткові документи, що потребує часу для їх вивчення та врахування при складанні остаточного аудиторського звіту (рис. 2).

ІТ-аудит дає можливість здійснити оцінку щодо:

- вартісного показника матеріально-технічного забезпечення ІТ середовища та його актуальності;

- забезпечення інформаційної безпеки та надійності ІТ середовища;

- наявних ІТ ресурсів та можливих ризиків від прийняття рішень щодо їх модернізації;

- відповідності потреб об'єкта аудиту до наявних можливостей використання ІТ середовища, готовність до збільшення користувачів наявними інформаційними ресурсами.

Таким чином, результати державного фінансового аудиту ІТ забезпечують:

- Керівника:

- достовірною інформацією щодо проблем функціонування ІТ середовища та шляхів задля їх вирішення;

- коригування стратегії розвитку об'єкта аудиту щодо функціонування його ІТ середовища та впровадження нових інформаційних технологій у діяльності задля прийняття своєчасних і ефективних управлінських рішень;

- коригування наявної структури та ефективний розподіл функцій поміж підрозділами;

- коригування бюджету об'єкту аудиту з урахуванням наданих рекомендацій.

Структурний підрозділ, відповідальний за функціонування ІТ середовища на об'єкті аудиту, та працівників об'єкту аудиту:

- усунення виявлених недоліків задля покращення ІТ середовища та надання пропозицій щодо подальшої стратегії розвитку об'єкту аудиту;

- підтримкою керівництва щодо реформаций вдосконалення матеріально-технічної бази об'єкта аудиту в частині ІТ середовища;

- регламентація діяльності кожного працівника задля покращення діяльності об'єкта аудиту в цілому.

Отже, проведення ІТ-аудиту передбачає дослідження не лише компонентів ІТ інфраструктури об'єкту контролю (підприємств, установ та організацій), а саме [4]:

- устаткування і програмне забезпечення (сервери, робочі станції користувачів, ноутбуки, оргтехніка, маршрутизатори, системне програмне забезпечення (операційні системи) тощо);

- системи передачі даних (зовнішні канали зв'язку, електронна пошта, доступ до Інтернету, тощо);

- аудиту систем безпеки інформації (система захисту інформації: антивірусний захист, системи резервного та архівного копіювання інформації, системи шифрування даних тощо), а й усіх ланок, пов'язаних із її функціонуванням.

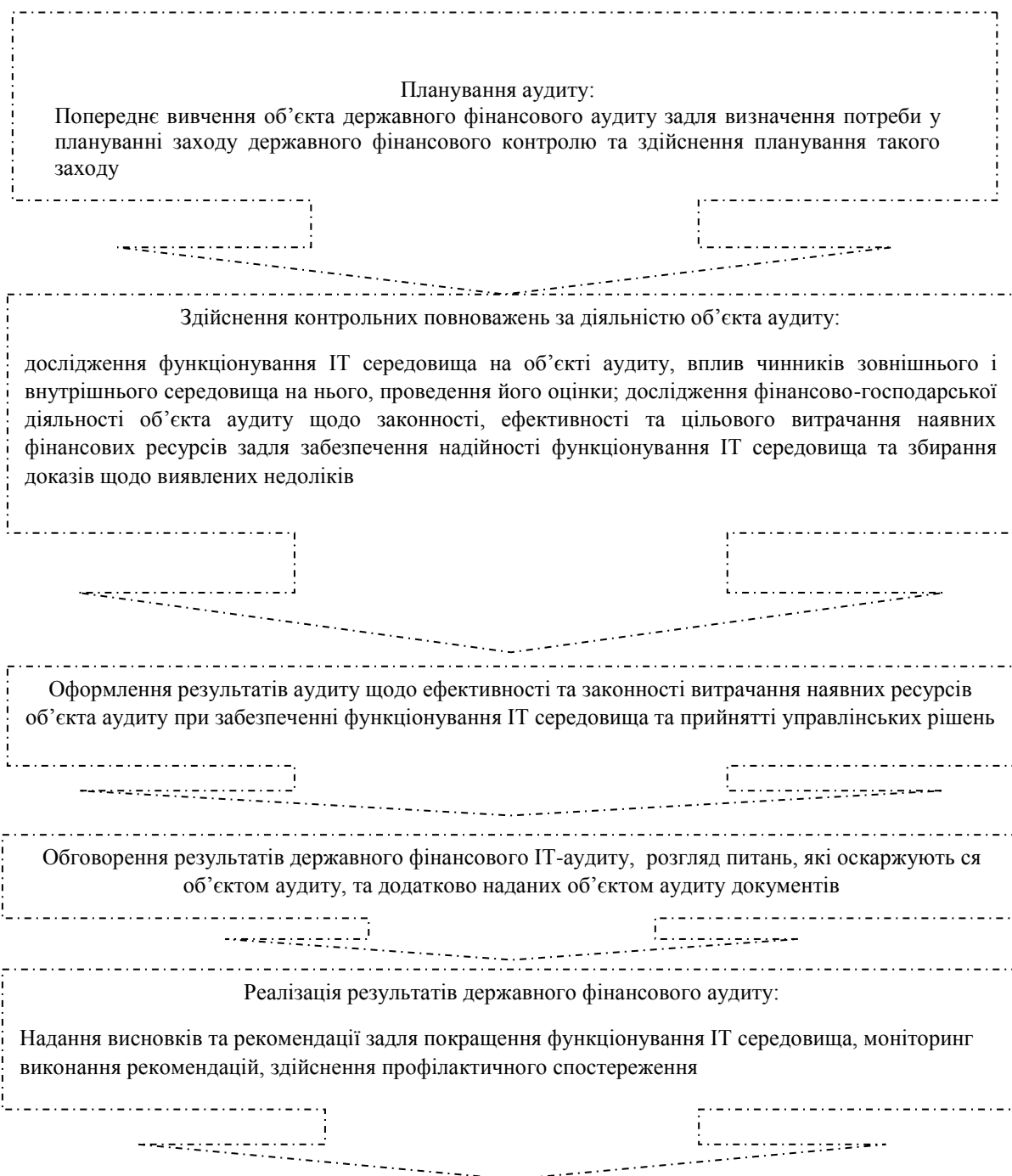

Рис. 2. Процес організації державного фінансового ІТ-аудиту

Джерело: складено автором на основі [3]

Залишається актуальним питання здійснення безпосередньо об'єктом аудиту поточного ІТ-аудиту на регулярній основі задля оперативного виявлення слабких ланок цієї системи, попередження внесення недостовірних даних до

фінансової та іншої аналітичної звітності, попередження ризиків втрати інформації.

Процес проведення поточного внутрішнього ІТ-аудиту на нашу думку доцільно визначити як (рис. 3).

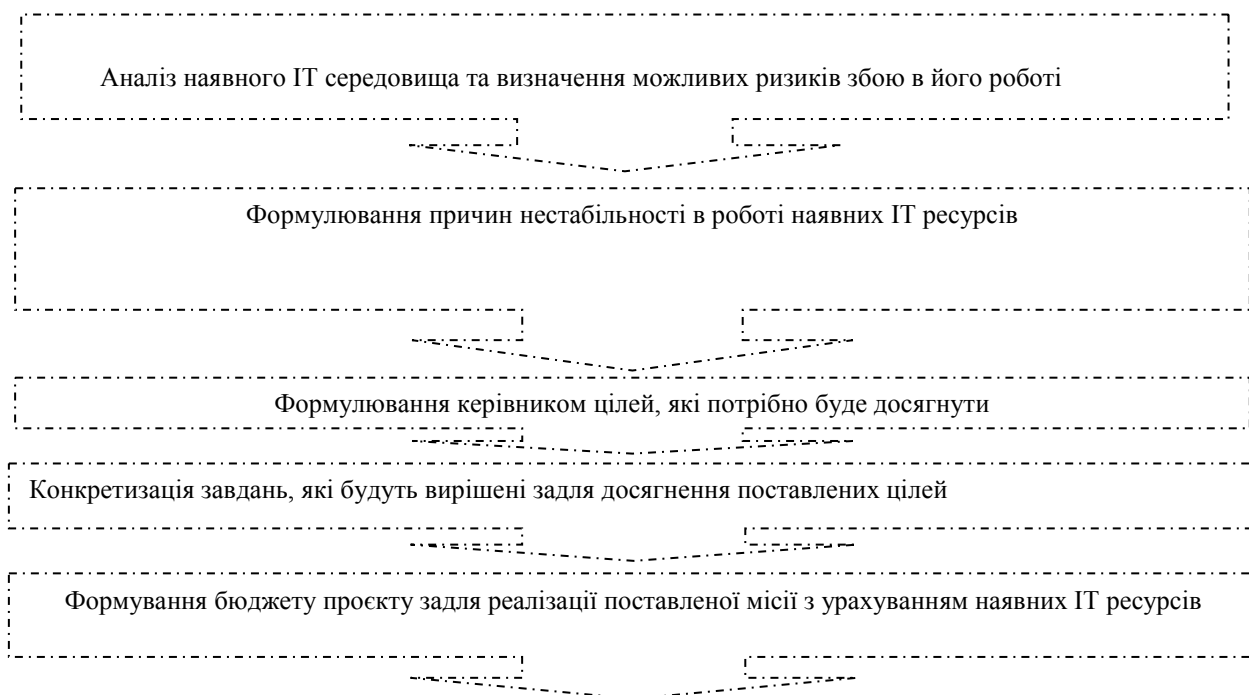

Рис. 3. Процес організації внутрішнього ІТ-аудиту

Джерело: складено автором

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Досліджено сучасні підходи до трактування поняття «фінансовий контроль», які розглядають його як вид фінансової діяльності держави, як діяльність органів фінансового контролю, як форми реалізації контрольної функції фінансів, як система спостереження і перевірки дій та контрольних заходів.

2. Виокремлено основні завдання ІТ-аудиту, до яких належать: проведення перевірки (дослідження) та аналізу (оцінки), а також розроблення пропозицій та рекомендацій щодо усунення виявлених під час аудиту недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому.

3. Досліджено процес здійснення ІТ-аудиту у відповідності із законодавством України, який включає чотири етапи, а саме: планування та організація аудиту (попереднє дослідження об'єкта аудиту, розроблення плану, складення та затвердження програми аудиту); проведення аудиторських процедур, формування та оформлення аудиторських доказів, підготовка аудиторських висновків, пропозицій і рекомендацій;

звітування за результатами аудиту, зокрема шляхом формування та узгодження проєкту звіту про результати аудиту, підписання протоколу узгодження, формування, підписання та подання звіту об'єкту аудиту; проведення моніторингу виконання поданих за результатами аудиту пропозицій та рекомендацій і результатів їх впровадження.

4. Встановлено, що ІТ-аудит дає можливість здійснити оцінку щодо: вартісного показника матеріально-технічного забезпечення ІТ середовища та його актуальності; забезпечення інформаційної безпеки та надійності ІТ середовища; наявних ІТ ресурсів та можливих ризиків від прийняття рішень щодо їх модернізації; відповідності потреб об'єкта аудиту до наявних можливостей використання ІТ середовища, готовність до збільшення користувачів наявними інформаційними ресурсами.

5. Розроблено процес організації внутрішнього ІТ-аудиту, проведення якого на регулярній основі дозволить здійснити оперативне виявлення слабких ланок цієї системи, попередження внесення недостовірних даних до фінансової та

іншої аналітичної звітності, попередження ризиків втрати інформації.

Література:

1. Гребень С. Є. Удосконалення механізму фінансового контролю за розподілом бюджетних місць в залежності від наукових результатів діяльності закладів вищої освіти. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. № 4 (52). С. 103-109.

2. Гребень С. Є. Фінансовий контроль як інструмент державного управління закладами вищої освіти : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2019. 243 с. URL : https://drive.google.com/file/d/1L_H9HXLeWqY8ptcwgVOP2eIVZ9MKcUnB/view.

3. Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту використання інформаційних технологій: постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 № 517. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1017-2004%D0%BF>.

4. Гребень С. Є. IT аудит як нова форма державного фінансового контролю. *Achievement of high school – 2017* : Матеріали за XIII міжнародна научна практична конференція (15-22.11.2017, Софія, Република Българија) Volume 4. Софія: Бял ГРАД-БГ ОДД, 2017. С. 92-94.

References:

1. Hreben, S. Ye. (2018), “Improving the mechanism of financial control over the distribution of budget places depending on the scientific results of higher education institutions”, *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, № 4 (52), pp. 103-109.

2. Hreben, S. Ye. (2019), “Financial control as a tool of public administration of higher education institutions”, abstract of PhD. dissertation, Public administration, Kyiv, Ukraine, 243 p, retrieved from : https://drive.google.com/file/d/1L_H9HXLeWqY8ptcwgVOP2eIVZ9MKcUnB/view.

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), “Procedure for conducting the use of information technologies by the State Audit Service, its interregional territorial bodies of state financial audit”, retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1017-2004%D0%BF>.

4. Hreben, S. Ye. (2017), “IT audit as a new form of public financial control”, *Achievement of high school – 2017* [Achievement of high school – 2017], *Materyaly za KhIII mezhdunarodna nauchna praktychna konferentsiia* [Proceedings of the XIII International Scientific and Practical Conference], Sofia, Bulgaria, pp. 92-94.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2020 р.

Розділ 5. Публічне управління та адміністрування

УДК 351

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-67-74

ПОЛІТИЧНИЙ АКТИВІЗМ В ІСЛАМІ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ З МУСУЛЬМАНСЬКИМИ КРАЇНАМИ

Аулін О.А.

к.філос.н., доцент кафедри іноземних мов та загальноосвітніх дисциплін, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна, тел.: (097)-657-34-94, e-mail: sozionik@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>

POLITICAL ACTIVISM IN ISLAM AS AN IMPORTANT FACTOR OF STRATEGIC COMMUNICATIONS WITH MUSLIM COUNTRIES

Aulin O.

PhD (philosophy), associate professor of foreign languages and general disciplines department, "KROK" University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel. : (097) 657-34-94, e-mail: sozionik@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>

Анотація. В статті проаналізовано характер впливу політичного активізму в ісламі на стратегічні комунікації з мусульманськими країнами й розглянути моменти, які негативним чином можуть впливати на сферу державної безпеки України. Визначені головні актори ісламського політичного активізму та ідеологічні відмінності між ними. Доведено, що в сучасних умовах головними силами в політичного активізму в ісламі є суфії та ісламісти, між якими точиться постійне протиборство. Зазначено, що головною метою суфіїв у немусульманській країні є досягнення конструктивного діалогу з місцевою державною владою для захисту інтересів своїх вірян у релігійно-соціальній сфері. Водночас політична активність суфіїв найчастіше має вимушений характер, звичайно йдеться про відповідь на дії ісламістів. Розглянуто основні етапи формування ісламістської ідеології. Показано, що велика частка сучасних ісламістських організацій беруть на озброєння ідеї "Братів-мусульман". Звертається увага на те, що кінцева мета ісламістів – створення всесвітнього мусульманського Халіфату, з правовою системою, заснованою на шаріаті (тобто фактично йдеться про знищення інших форм державного управління). У багатьох мусульманських країнах сьогодні при владі знаходяться прихильники ісламістської ідеології. Акцентовано увагу на тому, що навіть «помірковані ісламісти» у стратегічних комунікаціях намагаються активно використовувати етноконфесійні й політико-економічні чинники для поширення свого впливу на важливі для них регіони з метою отримання переваг безпосередньо для себе або для захисту інтересів своїх етнічноблизьких одновірців. Аналізуються можливі наслідки від втілення Анкарою в життя політичної ідеології, що відчуває значного впливу концепції «неоосманізму», орієнтованої на відновлення турецького домінування на теренах колишньої Оттоманської імперії.

Ключові слова: політичний активізм, іслам, державне управління, державна політика, державна безпека, ісламісти, салафіти, джихадісти.

Формули: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл: 17

Annotation. The article analyzes the nature of the influence of political activism in Islam on strategic communications with Muslim countries and considers the points that may negatively affect the sphere of state security of Ukraine. The main actors of Islamic political activism and ideological differences between them are identified. It is proved that in modern conditions the main forces of political activism in Islam are Sufis and Islamists, between whom there is a constant confrontation. It is noted that the main goal of Sufis in a non-Muslim country is to achieve a constructive dialogue with local authorities to protect the interests of their believers in the religious and social sphere. At the same time, Sufi political activity is often forced, usually in response to Islamist actions. The main stages of the formation of Islamist ideology are considered. It is shown that a large proportion of modern Islamist organizations adopt the idea of the "Muslim Brotherhood". Attention is drawn to the fact that the ultimate goal of the Islamists is to create a global Muslim caliphate, with a legal system based on Sharia (that is, in fact, the destruction of other forms of government). Proponents of Islamist ideology are in power in many Muslim countries today. Emphasis is placed on the

fact that even "moderate Islamists" in strategic communications try to actively use ethno-confessional and political-economic factors to spread their influence to important regions in order to gain benefits directly for themselves or to protect the interests of their ethnically close believers. The possible consequences of Ankara's implementation of a political ideology that is significantly influenced by the concept of "neo-Ottomanism", aimed at restoring Turkish dominance in the former Ottoman Empire, are analyzed.

Key words: *political activism, islam, public administration, public policy, state security, islamists, salafists, jihadists.*

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 17

Постановка проблеми. Сьогодні прихильники радикального сегменту політичного активізму в ісламі (ісламського політичного активізму) стають одними з головних світових ньюсмейкерів. Значна частина пов'язаних з ними новин, присвячена актам психологічного, а іноді й фізичного насильства: закликам до знищення незгодних з їх інтерпретацією ісламських догматів, проявам неприязні до іновірців, терактам тощо. Поруч з цим часто виникає термінологічна плутанина з назвами ісламських акторів. У результаті формується упереджене ставлення до мусульман в цілому (хоча більшість із них є прихильниками суфізму, для яких пріоритетом є толерантність у відносинах з владою й представниками інших конфесій). Такі викривлені уявлення призводять до сек'юритизації (затвердження в якості загрози) ісламу в цілому і, як наслідок, створюють серйозні проблеми у контексті стратегічних комунікацій державних органів із мусульманськими країнами. Це дуже актуально для України, де мешкають сотні тисяч мусульман, які є однією з найактивніших соціальних груп населення, що відчуває значного ідеологічного впливу з боку закордонних мусульманських, зокрема ісламістських, центрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато аспектів життєдіяльності мусульманських суспільств знайшли своє відображення у дослідженнях таких вітчизняних і закордонних ісламознавців як: В. Бартольд, Д. Брильов, Г. Грюнебаум, Дж. Еспозіто, Р. Жангожа, Р. Ірвін, М. Кеппель, М. Кирюшко, З. Левін, С. Наср, О. Руа, М. Степанянц, Л. Сюкіяйнен, І. Фадеева, М. Явуз, О. Ярош та інших. Політичний активізм в

ісламі звичайно розглядається цими авторами в релігійно-політичному контексті. Відсутність робіт, в яких цей феномен аналізується з точки зору державного управління може негативним чином позначитися на зовнішніх та внутрішніх комунікаціях з ісламськими акторами, зокрема у безпековій сфері.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення основних акторів ісламського політичного активізму, а також аналіз впливу цього феномену на розвиток стратегічних комунікацій державних органів з мусульманськими країнами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні порядок денний у сфері політичного активізму в ісламі визначається протистоянням двох глобальних сил: суфіїв та ісламістів. Атрибутивні ознаки суфізму можна віднести до релігійно-соціальної площини. Ісламізму – до політико-релігійної. На погляд Д. Брильова, суфізм є інтегральною системою релігійно-філософських концепцій та особливих форм релігійної практики, пристосованих, до безпосереднього спілкування з Богом, і, водночас, до загальноприйнятих норм мусульманської моралі. Визначальними рисами ісламізму є звинувачення у невірності всіх мусульман, які не погоджуються з поглядами ісламістів (такфір), концепція збройного джихаду як обов'язку мусульманина, відмова підкорятися уряду, який визнано неісламським, та зобов'язання боротися із ним в тому числі шляхом збройної боротьби. Дослідник вважає, що ісламізм не може бути віднесений до релігійного фундаменталізму, оскільки є різновидом модернізму. На відміну від традиціоналізму (у вигляді суфізму), метою якого є побудова ісламського

суспільства, ісламізм спрямований на розбудову „ісламської” держави у відповідності до західної концепції держави як такої [1, 17-20].

Домінування суфізму в мусульманському світі спостерігається вже з XIII століття. Відносини суфіїв з державною владою можна охарактеризувати як конструктивний діалог. Суфійські релігійні ордени – тарікати були найбільш активними в релігійної та соціальної сферах життєдіяльності мусульманської спільноти. Водночас у періоди вимушеної політизації суфізму відчувався його духовний занепад – «обмирщення» [2]. Практично з початку власної історії тарікати виступали як натхненники і ватажки опору хрестоносцям в XI-XIII ст., а починаючи з XV ст. – європейським колонізаторам. Водночас у керівництва тарікатів нерідко зосереджувалися суттєві матеріальні ресурси, які утворювали важелі економічного характеру. Внаслідок традиційно великого авторитету в широких прошарках населення суфії мали можливості гарантувати місцевій владі певну політичну стабільність [3]. Це розуміли майже всі колоніальні держави: перемігши тарікати на полі бою, вони надалі співпрацювали з ними.

Крах колоніальних режимів обернувся проти суфіїв, яких почали переслідувати націоналісти або соціалісти, що приходили до влади в результаті національно-визвольних змагань, і „...без симпатій дивилися на ‘марновірство’ та ‘ідолопоклонство’ релігійних ‘реакціонерів’” [Там само]. Спроби знищити тарікати, які робили, зокрема, кемалісти в Туреччині 1920-1930-х років закінчилися невдачею. У другій половині XX ст. тарікати почали відроджуватися. Разом з тим у наслідок репресивних дій нової влади в деяких країнах виник релігійно-ідеологічний вакуум, який намагалися заповнити ісламісти. Там, де тарікати зберегли своє становище (наприклад, у Сенегалі), вони не дозволили ісламізму “розвиватися більшою мірою, ніж це відповідало їхнім інтересам, і

покінчили з ним, ледь така загроза стала реальною” [Там само].

Основні положення ісламістської ідеології були закладені в XIV ст. сирийським богословом Ібн Таймійєю і стосуються двох основних питань. По-перше, чи можна вважати мусульманином людину, яка живе не за шариатом. По-друге, як ставитися до правителя, який керує країною не у відповідності з ісламом. Мусульман, які не дотримуються основних обов’язків і заборон ісламу, Ібн Таймійя оголосив невірними (тобто здійснив такфір). Крім того, Ібн Таймійя був переконаний, що ні в Корані, а ні в сунні немає положень для традиційної теорії халіфату або імамату. Ключову роль у соціальної організації суспільства він надавав уммі – всесвітній спільноті мусульман. Завдання, покладені на умму, не можуть бути виконані без підтримки державної влади. Проте суспільство має право зсунути халіфа або султана, якщо він не виконує умови «договору» [4]. У середині XVIII ст. ідеологічним наступником Ібн Таймійя став Мухаммад Ібн Абд аль-Вагаб із Аравії, ім’я якого отримав релігійно-політичний рух радикального характеру. Ваххабізм виник як реформаторський релігійно-політичний напрям у сунізмі. Його метою стало повернення до першоджерел ісламу і до тих засад, на яких ця релігія існувала у перші сторіччя після свого виникнення [5]. Їх ідеї були розвинені у XIX ст. Джамал ад-Діном ал-Афгані, Мухаммедом Абдо та Абд ар-Рахманом ал-Кавакібі і стали ідеологічним підґрунтям для сучасного ісламізму, в тому числі найбільш відомої ісламістської організації “Брати-мусульмани” (Аль-Іхван аль-Муслімун, далі – «іхвани»).

Засноване в 1928р. об’єднання «іхванів» його фундатор єгиптянин Хасан ал-Банна дефініціював як «Салафістський рух, ортодоксальний шлях, суфійську реальність, політичну організацію, спортивну групу, наукове і культурне товариство, господарську компанію і соціальну ідею» [6]. Виникнення руху «іхванів» часто вважають відповіддю на

припинення існування Кемалем Ататюрком в 1924 р. Османського Халіфату. Зазвичай «іхвани» позиціонують себе і розглядаються західними експертами як “помірковані ісламісти” [7]. У 1950-х роках погляди Ібн Таймійї, Мухаммада Ібн Абд аль-Вагаба та Хасана аль-Банни стали основою для концептуальних підходів тодішнього головного ідеологу єгипетських “Братів-мусульман” Сеїда Кутба, які в подальшому було покладено в основу ідеології практично всіх радикальних ісламістських організацій та рухів. Кутб виділяв два головних методи боротьби за панування ісламу – переконання і воєнні дії. Спочатку за допомогою зброї мусульмани знищуватимуть інститути джахілії (позаісламського язичництва). Після встановлення ісламської системи акцент робиться на переконання в тому, що іслам – єдина істинна віра. Захоплення політичної влади за С. Кутбом – це головний релігійний обов’язок ісламського руху, а всі суспільні системи, інститути та традиції, що перешкоджають цьому, мають бути знищені [8].

На початку 1950-х років «Брати-мусульмани» стали великою релігійно-політичною силою в Єгипті та сусідніх країнах. Після державного перевороту, який очолив Гамаль Абдель Насер, «іхвани» змагалися за владу з єгипетськими націоналістами.

Після невдачі на батьківщині вони масово емігрували до Саудівської Аравії, де значна кількість «Братів-мусульман» викладала в учбових закладах, і в такий спосіб розповсюджувала свою ідеологію. У грудні 2002 р. міністр внутрішніх справ Королівства Саудівська Аравія принц Нейеф звинуватив «іхванів» у тому, що “вони політизували іслам”. Він заявив: “Ми занадто підтримували “Братів-мусульман”, які є причиною проблем в арабському світі й, можливо, також в мусульманському світі” [9].

Поруч з цим державна влада королівства традиційно надавала фінансову та іншу допомогу певним течіям так званих салафітів. Для останніх загалом

характерними є шанування «праведних попередників», ригористична інтерпретація Корану і хадисів, а також негативне ставлення до прихильників інших ісламських течій і, навіть, чотирьох основних ісламських правових шкіл – мазхабів. Ще однією з загальних рис салафітів є критичне ставлення до західної демократії, з її вільним волевиявленням та іншими атрибутами [10]. Серед салафітів розрізняють 3 найбільших течії. Левову частину салафітів складають мадхаліти, названі на честь саудівського шейха Рабі ал-Мадхалі, їх звичайно зараховують до пуристів і ваххабітів. Головні відмінні риси мадхалітів – політичний конформізм і занурення у релігійне самовдосконалення. Однак, сьогодні частина мадхалітів бере активну участь у бойових діях в Лівії, демонструючи в такий спосіб свої політичні уподобання. Опонентами мадхалітів виступають послідовники ідей сирійського шейха Мухаммада Сурура Зайн аль-Абідіна - «сурурити». Вони відкидають можливість будь-яких контактів мусульманських і немусульманських країн, допускають мирний опір «несправедливим правителям», але виступають проти їх насильницького повалення. Сам Мухаммад Сурур раніше належав до організації «Братів-мусульман» [Там само]. Формування джихадистської течії у салафізмі звичайно розглядають як відповідь на окупацію Палестини і відмову арабських країн від боротьби з Ізраїлем; збройну війну проти Радянського Союзу у Афганістані; а також проти Індії у Кашмірі; посилення впливу країн Заходу, насамперед, США на Близькому Сході та співпрацю з ними правлячих режимів арабських країн. Цьому сприяв також квієтизм і політична пасивність офіційного пуристського салафізму, який домінував у релігійних установах Саудівської Аравії, Йорданії та країн Перської Затоки [Там само].

Перемога ісламської революції в Ірані 1979 року і оформлення ідеї її експорту також стали важливими віхами в розвитку ісламізму. Потужним поштовхом для

зміцнення впевненості в силі ісламізму став виклик, кинутий іранською владою Сполученим Штатам Америки. Проте шіїтський характер революції не дозволив свого часу поширити її основні ідеї на країни сунітської більшості [11]. Подальші спроби створити майданчик для об'єднання мазгабів, а фактично шіїтської і сунітської течій ісламу в рамках Конгресу ісламської солідарності поки ще не принесли тих результатів, на які очікувала державна влада в Тегерані.

В 1990-і роки спостерігався підйом політичного активізму в ісламістському середовищі та його подальша радикалізація. Цьому сприяли перемога ісламістів над СРСР в Афганістані, відкриття мусульманських республік колишнього Радянського Союзу для ісламістської експансії, події в Боснії, Косово, тактична перемога джихадистів у Чечні. Своєрідним підсумком розвитку подій стала поява такого терористичного інтернаціоналу як «Аль-Каїда», що взяла на себе відповідальність за теракти 11 вересня у США.

Новий більш небезпечний радикально-ісламістський феномен у вигляді «Ісламської держави» з'явився після вторгнення американців в Ірак у 2003 р. Тоді трапилося об'єднання повстанських і джихадистських сил завдяки державній політиці підтриманого Білим домом прошіїтського уряду Іраку, який взяв курс на маргіналізацію сунітської меншини. Подібна державна політика викликала зростання сунітського реваншизму, який об'єднав несумісні до того ідеологічно рухи – від суфіїв-традиціоналістів і баасистів-секуляристів до “братів-мусульман” і салафітів-джигадистів [10]. На жаль, до складу джихадистів входила певна кількість українських мусульман.

Сучасну ситуацію у лавах ісламістів за термінологією О. Руа можна розглядати як формування постісламістського суспільства. Наслідки Арабської весни і особливо події, пов'язані з «Ісламською державою» глибоко змінили відносини між ісламом і політикою. «Надмірна політизація релігії ісламістами призвела до

парадоксального результату: мусульманські релігійні почуття стали шукати автономний простір і способи самовираження або за межами політики, або в її тіні. Тим самим вони підживлюють суперечливі, але все більш популярні форми релігійності - від закликів до поширення шаріату до відродження суфізму» [12].

На думку більшості вітчизняних силовиків та експертів, сьогодні на території України немає прямої загрози від радикальних ісламістів. Про це, зокрема, в ефірі телеканалу "112 Україна" заявив начальник Головного управління розвідки Міністерства оборони України Вадим Скібіцький. "За тією інформацією, яка є в головному управлінні розвідки Міністерства оборони України, можу сказати, що прямої загрози саме діяльності або роботи ісламістів на території України немає. В основному Україна використовується як транзитна зона", - сказав він. Поруч з цим слід брати до уваги іміджеві втрати державної влади України. Це негативним чином позначається на відносинах з європейськими партнерами. Останні потерпають від терористичних атак ісламістів, частина з яких потрапляє з Близького Сходу в Західну Європу саме через українську територію.

Водночас, крім «транзитних» у ісламістів існують інші інтереси в Україні, які також зачіпають сферу державної безпеки. Яскравим прикладом можуть слугувати стратегічні комунікації з Туреччиною. Анкара традиційно декларує наміри щодо поглиблення стратегічного співробітництва з Україною, періодично виступає з демаршами проти дій російської окупаційної влади в Криму, іноді закриває свої порти для суден із Криму. Однак, на піку російсько-турецького конфлікту через збитий бомбардувальник в 2016 році, за даними Держслужби статистики України, вітчизняні виробники експортували до Туреччини товарів загальною вартістю \$ 2,49 млрд., російські - \$ 13,69 млрд. [13]. Серед спільних турецько-російських проектів – побудова росіянами АЕС «Аккую» вартістю біля \$ 20 млрд. У 2017

р. країною-партнером однієї з найбільших світових виставок - 86-ї Міжнародної виставки-ярмарки (IEF-2017) в Ізмірі стала РФ. У тому ж році Асоціація незалежних промисловців і підприємців Туреччини (MÜSİAD) підписала угоду про економічне співробітництво зі Ставропольським краєм РФ [14] тощо.

Повертаючись до стратегічних комунікацій між двома країнами, то слід зазначити, що з турецького боку вона має досить специфічні риси. Так, крім досить «прагматичних» відносин з обома учасниками «російсько-українського конфлікту» і виступів проти Кремля на захист прав виключно українських мусульман, на стратегічні комунікації Туреччини великого впливу завдає концепція неоосманізму.

Впровадження цієї концепції в стратегічних комунікаціях Анкари зазвичай пов'язують з особистістю Ахмета Давутоглу, який вийшов із наукового середовища і в подальшому обіймав вищі міністерські й партійні пости. У 2001 р. була опублікована його книга «Стратегічна глибина. Міжнародне положення Туреччини», в якій описується стратегія перетворення ТР у глобального гравця світової політики [15]. У програмній промові на фракції «Партії справедливості і розвитку» (АКР) у квітні 2016 р., будучи одночасно прем'єр-міністром і лідером партії влади, Давутоглу, зокрема, заявив: «Ми не забуваємо про Балкани, Близький Схід, Кавказ і Середню Азію ... Ніхто не зможе змусити нас піти з цих регіонів ... Частина турецького серця знаходиться в Стамбулі, частина в Медині, частина в Єрусалимі» [16]. У зв'язку з цим становить інтерес висновок М. Хакана Явуза, про те, що «неосманський» підхід пов'язаний з побудовою нової «національної ідентичності» і переведенням її в зовнішню політику з використанням історичних, культурних і релігійних зв'язків Туреччини з колишніми османськими територіями» [17].

Особливостями такого курсу є зосередженість виключно на власних

національних (в першу чергу економічних) інтересах, панісламська, ісламістська і пантюркістська риторика, а також особлива увага до світової периферії в контексті розширення (відновлення) інтеграційної бази. Звідси впливає висока динаміка політичних зусиль Туреччини у близькосхідних, балканських і причорноморських (включаючи Кавказ) справах, дещо менший інтерес (за умови відсутності серйозних криз) до Центральної і Південно-Східної Азії. Стратегічна комунікація з країнами Заходу часто здійснюється в реактивному режимі: «дія з боку ЄС і / або США - протидія ТР». З Іраном, Росією, Саудівською Аравією та іншими монархіями Перської Затоки створюються ситуативні союзи, або формуються наближені до них за формою двосторонні відносини.

На початку 1990-х рр., після краху соціалістичного табору, стратегічні комунікації Туреччини в Причорномор'ї були спрямовані на те, щоб отримати роль регіонального лідера. Ці наміри Анкари викликали протидію не тільки з боку РФ, але й США. За словами генерального консула Туреччини в Одесі, Анкару в гуманітарній сфері відносин з Україною, в першу чергу, цікавлять питання, пов'язані з кримськими татарами, турками-месхетинцями та гагаузами. Таким чином, в зону «особливих» інтересів ТР потрапляють Крим, частина Одеської області і, меншою мірою, Донбас. Таке ставлення до міждержавних відносин досить об'єктивно характеризує етнонаціональний сегмент двосторонніх стратегічних комунікацій і в цілому їх характер.

Висновки. Під час підготовки та прийняття управлінських рішень, особливо у контексті стратегічних комунікацій з мусульманськими країнами, слід враховувати такі важливі моменти, що торкаються політичного активізму в ісламі: сьогодні в світі сунітського політичного активізму є 2 глобальних актори: суфії (традиціоналісти) та ісламісти (реформатори), які мають стійкі зв'язки зі своїми одновірцями за кордоном;

головною метою суфіїв у немусульманській країні є досягнення конструктивного діалогу з місцевою державною владою для захисту інтересів своїх вірян у релігійно-соціальній сфері, політична активність суфіїв найчастіше має вимушений характер; велика частка сучасних ісламістських організацій беруть на озброєння ідеологію “Братів-мусульман”, їх кінцева мета – створення всесвітнього мусульманського Халіфату, з правовою системою, заснованою на шаріаті (тобто фактично йдеться про знищення інших форм державного управління); у багатьох мусульманських країнах при владі знаходяться прихильники ісламістської ідеології: в Туреччині (помірковані ісламісти), Ірані (шіїтська модель ісламізму), Лівії; салафітська модель популярна в Саудівській Аравії та інших монархіях Перської Затоки (за виключенням Катару, який традиційно є головним спонсором ісламістських рухів, пов’язаних із «Братами-мусульманами») тощо; навіть «помірковані ісламісти» у стратегічних комунікаціях намагаються активно використовувати етноконфесійні й політико-економічні чинники для поширення свого впливу на важливі для них регіони з метою отримання переваг безпосередньо для себе або для захисту інтересів своїх етнічноблизьких одновірців.

Враховуючи викладене, подальші розвідки доцільно проводити в напрямку вивчення особливостей сек’юритизації ісламу в державній політиці європейських і мусульманських країн з метою аналізу такого досвіду для можливого подальшого використання в Україні.

Література:

1. Брильов, Д. В. Суфізм та ісламізм: глобальний та локальний контекст: автореф. дис. . канд. філос. наук : 09.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2011. 19 с.
2. Бабаджанов Б. К вопросу о восприятии статуса суфийского шейха (на примере Х^ваджа Ахрара). *Арабский Восток, ислам, древняя Аравия*. 2005. С. 177-190.

3. Кепель Ж. Д. Экспансия и закат исламизма / Пер. с фр. В.Ф. Денисова. Москва : Ладомир, 2004. 468 с.
4. Ланда Р. Г. Политический ислам: предварительные итоги : учебное пособие. Москва : ИБВ, 2005. 286 с.
5. Білозор Д. В. Ваххабізм: релігійно-політична сутність та історичні трансформації: автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.11 / Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2009. 16 с.
6. Только в одной области Таджикистана за 2016 год осуждены 20 имамов. URL: <https://theopenasia.net/ru/post/tolko-v-odnoy-oblasti-tadzhikistana-za-2016-god-osuzhdeny-20-imamov>.
7. Мусульманська спільнота України: інституціоналізація і розвиток / Під заг. ред. Ауліна О. А. Вінниця : 2016. 400 с. URL: <http://islamicstudies.in.ua/knigi/66-islam-i-politika-ideologiya-rukhi-organizatsiji>.
8. Коровиков А. Сайид Кутб – идеолог исламского экстремизма. *Религии мира. История и современность. Ежегодник*. 1987. С. 127-128.
9. Понкин И. Ислам во Франции. Москва : Учебно-научного центра довузовского образования, 2005. 196 с.
10. Ислам і політика: ідеологія, рухи, організації / О. А. Аулін, Д. В. Брильов, Н. О. Пророченко, О. А. Ярош. Київ: ТОВ «ДЕОНІС ПЛЮС», 2019. 369 с.
11. Гринин Л. Е. Исламизм: история и современность. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/islamizm-istoriya-i-sovremennost>.
12. Руа О. Глобализированный ислам: в поисках новой уммы. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/globalizirovannyu-islam-v-poiskah-novoy-ummy>.
13. Державна служба статистики України. Експорт–імпорт товарів за країнами світу у 2016 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Ассоциация MÜSIAD подписала с Россией соглашение о сотрудничестве со Ставропольским краем. URL: <http://www.trt.net.tr/russian/iz-rossiiskogo-i-turietskogo-mira/2017/08/18/assotsiatsiia-musiad-podpisala-s-rossiiei-soghlasheniie-o-sotrudnichestvie-so-stavropol-skim-kraiem-792775>.
15. Ahmet Davutoğlu. Stratejik Derinlik: *Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, 2001. 584 p.
16. Турция объявила о сфере своих интересов: Балканы, Ближний Восток, Кавказ и Средняя Азия. URL: <http://www.kavkazcenter.com/uss/content/2016/04/01/111893/turtsiya-obyavila-o-sfere-svoikh-interesov-balkany-blizhnij-vostok-kavkaz-i-srednyaya-aziya.shtml>.
17. Hakan Yavuz M. Social and Intellectual Origins of Neo-Ottomanism: Searching for a Post-National Vision. *Die Welt des Islams*. № 56 (2016). Pp. 438-465.

References:

1. Brylov, D. (2011), "Sufism and Islamism: global and local context", PhD. Thesis, philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, 19 p.
2. Babadzhanov, B. (2005), "On the question of the perception of the status of the Sufi shaikh", *Arabskyi Vostok, yslam, drevniaia Aravyia*, pp. 177-190.
3. Kepel, J. (2004), *Dzhihad: Ekspansiya i zakat islamizma* [Jihad: The Expansion and Decline of Islamism], Ladomir, Moscow, Russia, 468 p.
4. Landa R.G. (2005). Politicheskij islam: predvaritel'nye itogi [Political Islam: preliminary results], IBV, Moscow, Russia, 286 p.
5. Bilozor, D. V. (2009), "Wahhabism: religious and political essence and historical transformations", PhD. Thesis, philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, 16 p.
6. In one region of Tajikistan alone, 20 imams were convicted in 2016 (2020), retrieved from : <https://theopenasia.net/ru/post/tolko-v-odnoy-oblasti-tadzhikistana-za-2016-god-osuzhdeny-20-imamov>.
7. Aulina, O. A. (2016), *Musulmanska spilnota Ukrainy: instytutsionalizatsiia i rozvytok* [The Muslim community of Ukraine: institutionalization and development], Vinnytsia, Ukraine, 400 p., retrieved from: <http://islamicstudies.in.ua/knigi/66-islam-i-politika-ideologiya-rukhi-organizatsiji>.
8. Korovikov, A. (1987), "Sayyid Qutb is an ideologue of Islamic extremism", *Relyhyi myra. Ystoria y sovremennost. Ezhehodnyk*, pp. 127-128.
9. Ponkyn, Y. (2005), *Yslam vo Frantsyy* [Islam in France], Moscow, Russia, 196 p.
10. Aulin, O. A. Brylov, D. V. Prorochenko, N. O. and Yarosh, O. A. (2019), *Islam i polityka: ideolohiia, rukhy, orhanizatsii* [Islam and politics: ideology, movements, organizations], TOV "DieONIS PLIuS", Kyiv, Ukraine, 369 p.
11. Hrynyn, L. E. (2020), "Islamism: history and modernity", retrieved from : <https://cyberleninka.ru/article/n/islamizm-istoriya-i-sovremennost>.
12. Rua, O. (2020), "Globalized Islam: in search of a new ummah", retrieved from : <https://cyberleninka.ru/article/n/globalizirovannyi-islam-v-poiskah-novoy-ummy>
13. State Statistics Service of Ukraine. Export-import of goods by countries of the world in 2016 (2020), retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. The MÜSIAD Association has signed a cooperation agreement with Russia with the Stavropol Territory (2020), retrieved from : <http://www.trt.net.tr/russian/iz-rossiiskogo-i-turietskogo-mira/2017/08/18/assotsiatsiia-musiad-podpisala-s-rossiiei-soghlasheniie-o-sotrudnichestvie-so-stavropol-skim-kraiem-792775>.
15. Ahmet, D. (2001), "Stratejik Derinlik", *Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, 584 p.
16. Turkey has declared its areas of interest: the Balkans, the Middle East, the Caucasus and Central Asia (2020), retrieved from : <http://www.kavkazcenter.com/uss/content/2016/04/01/111893/turtsiya-obyavila-o-sfere-svoikh-interesov-balkany-blichnij-vostok-kavkaz-i-srednyaya-aziya.shtml>.
17. Hakan, Y. M. (2016), "Social and Intellectual Origins of Neo-Ottomanism: Searching for a Post-National Vision", *Die Welt des Islams*, № 56, pp. 438-465.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2020 р.

УДК 005.32

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-75-81

МОТИВАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ: СТРАТЕГІЧНИЙ АСПЕКТ

Бєлова О.І.¹, Поскрипко Ю.А.²

¹ к.е.н., доцент кафедри управління проєктами та процесами, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна, тел.: (044)-455-57-07, e-mail.: bielovaoi@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9359-6947>

² к.е.н., доцент кафедри управління проєктами та процесами, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна, тел.: (044)-455-57-07, e-mail.: YuriyP@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4903-3589>

MOTIVATIONAL MECHANISM IN PROJECT MANAGEMENT: STRATEGIC ASPECT

Bielova O.¹ Poskrypko Yu.²

¹ PhD (Economics), associate professor at project and process management department, «KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel.: (044)-455-57-07, e-mail.: bielovaoi@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9359-6947>

² PhD (Economics), associate professor at project and process management department, «KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel. (044)-455-57-07, e-mail. YuriyP@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4903-3589>

Анотація. У статті визначено та проаналізовано пріоритетні фактори, які здійснюють значний вплив на формування мотиваційного механізму управління проєктами на стратегічно орієнтованих підприємствах. Визначено, що вдало підібраний персонал і не просто персонал, а кожен працівник окремо є незамінним для успіху як окремого проєкту, так і діяльності підприємства в цілому і, якщо підприємство в умовах сучасної високої конкуренції прагне розвиватися, воно не може собі дозволити розпорошеності як у підборі персоналу, так і у мотивуванні персоналу. Встановлено, що оскільки в центр уваги при розробці мотиваційного механізму управління проєктами було поставлено людину, то з'являється необхідність аналізу мотиваційного впливу на персонал під час реалізації проєкту. Також проаналізовано, що встановлення основних мотивів учасників команди проєкту, дозволяє зробити висновок, що всі вони впливають на ефективність стратегічного управління підприємством в цілому. В статті представлено та аргументовано структурування мотиваторів та демотиваторів мотиваційного механізму управління проєктами, що дає змогу узагальнити основні чинники впливу на команду проєкту та підвищувати стратегічну активність кожного учасника проєкту. В статті встановлено, що запорука успіху будь-якого підприємства, що реалізує проєктний підхід, буде полягати в розробці такої стратегії управління, при якій дії в компанії та її внутрішня структура будуть максимально відповідати зовнішнім умовам, а задля цього на підприємствах повинен розроблятися такий мотиваційний механізм управління проєктами, який буде відповідати системі стратегічного управління підприємством в цілому.

Ключові слова: проєкт, управління проєктом, мотивація, мотиваційний механізм, стратегічне управління, мотиваційний механізм управління проєктами
Формули: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 14

Annotation. The article identifies and analyzes the priority factors that have a significant impact on the formation of a motivational mechanism for project management in strategically oriented enterprises. It is determined that well-selected staff and not just staff, but each employee is indispensable for the success of both the individual project and the enterprise as a whole, and if the company in today's highly competitive industry seeks to develop, it cannot afford dispersion in the selection staff and in motivating staff. It is established that since the focus of the development of the motivational mechanism of project management was a person, there is a need to analyze the motivational impact on staff during the project. It is also analyzed that the establishment of the main motives of the project team members, allows us to conclude that they all affect the effectiveness of strategic management of the enterprise as a whole. The article presents and argues the structuring of motivators and demotivators of the motivational mechanism of project management, which allows to summarize the main factors influencing the project team and increase the strategic activity of each project stakeholder. The article states that the key to the success of any company that implements the project approach will be to develop a management strategy in which actions in the company and its internal structure

will be as consistent as possible with external conditions, and for this the company must develop such a motivational mechanism of project management, which will correspond to the system of strategic management of the enterprise as a whole.

Key words: *project, project management, motivation, motivational mechanism, strategic management, motivational mechanism in project management*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 1, bibl.: 14

Introduction. At the present stage of development of Ukrainian enterprises in an unstable economy and economic crisis, the issue of further strategic development is acute, which determines the priority of formation and development of strategic management and in general and the motivational mechanism of project management in particular. Today, there are certain risks in the activities of enterprises, which determine the advantages and disadvantages of strategic management of enterprises [2]. The influence of various determinants has a significant impact on the strategic management of enterprises and, as a consequence, slows down the process of forming a motivational mechanism for project management [1].

Literature riew. The following scientists have made a significant contribution to the development of the theory and practice of strategic management and project management: O. Danchenko [12], S. Bushuyev [5], V. Morozov [5], S. Chernov [13], A. Levit [13], P. Kleiman [7], N. Prodanova [10], I. Petrova [8, 9], T. Shpilova [9], L. Dovgan [6], Z. Shershneva [14] and others. However, despite the presence of a significant scientific base, scientists have overlooked the problems of determining the driving forces, in particular, the levers of the motivational mechanism that determine and enhance the effectiveness of project management and strategic activity of enterprises. In the vast majority of works, the function of motivation is considered in the aspect of enterprise management in the short term, while motivating staff in the process of project implementation and motivation for strategic activity remains an undeveloped issue.

The issue of finding effective means of motivating staff to implement strategic objectives of the enterprise during the implementation of projects remains undeveloped.

Aims. The purpose of the study is to determine the state of motivational tools in the arsenal of strategic management during project implementation, and to develop recommendations for its improvement.

Results. The decisive factor for any enterprise in the implementation of projects is a well-selected, strategically active staff. And, since the focus of the development of the motivational mechanism of project management was a person, there is a need to analyze the motivational impact on staff during the project.

Enterprises that implement the project approach today are at the stage of their development and are a vivid illustration of the example of the implementation of strategic management, as they have a fairly large strategic potential. In this study, employees of such enterprises were offered questionnaires by the author, on the basis of which the main motivational measures carried out during the implementation of projects were identified and the possible reasons for employee dissatisfaction with the motivational mechanism of project management were identified [3].

Depending on the working conditions provided to employees of enterprises that implement the project approach, will depend on the employee's desire for career growth in the enterprise. The percentage of employees dissatisfied with working conditions is constantly increasing. Slightly slower, but still decreasing the percentage of those who are fully satisfied or partially satisfied with working conditions. This suggests that companies do not pay enough attention to this factor. But, despite the fact that a large proportion of employees are not satisfied with working conditions at all, and do not see their further development in these enterprises, there is still a potential majority who are partially satisfied. It is on them that the main attention should be focused, in order to motivate them for career advancement and strategic

orientation during the implementation of projects.

According to the extent to which the employee is satisfied with the material reward that the employee receives from work, will depend on the employee's desire to recognize and approve their work results. The study showed that the percentage of employees dissatisfied with their earnings is increasing slightly, but the number of employees satisfied with their earnings is also growing slightly. This situation is explained, first of all, by the fact that the working conditions of employees are constantly improving, and wages remain at the same level, or even less (in dollar terms), as at the beginning of their work. Consequently, workers who generate significant, ever-increasing profits and work hard enough do not receive sufficient and dynamically increasing remuneration for their work [4].

In our opinion, for the development of the employee's strategic thinking and focus on strategy during project implementation, such a factor as earnings should not prevail. Because if a person focuses only on meeting the need for money, a person is simply not able to reveal either the inner potential or direct action to the future. Therefore, in our opinion, the enterprises have such a large share of dissatisfied employees. Companies that apply the project approach should pay more attention to the material motivation of employees, because if the majority of respondents are partially satisfied or not satisfied with wages and only a little more than a tenth of all employees are satisfied with their pay, it means that wages in enterprises are not competitive and most of the needs of workers are not able to meet. Thus, one of the main conditions for the formation of a system of employee motivation in strategically oriented enterprises is not met.

Such a motivating factor as interpersonal relationships with superiors, colleagues, subordinates can be interpreted so that if the team is quite good friendly atmosphere, the employee seeks to perform those tasks that require a high degree of responsibility. That is, the better the atmosphere in the project team, the more willing employees are to take

action, and the more acutely they feel their responsibility for its implementation to members of the project team. Because there is a lot of trust and confidence in each other. After all, if the team is fully distributed responsibilities and employees are quite friendly to each other, it is more likely that team members will perform the work assigned to them quickly and efficiently.

The effectiveness of projects largely depends on the psychological climate in the team and the evaluation of the project team by its stakeholders.

Accordingly, we can conclude that this motivating factor is one of the decisive ones, as about 95% of all surveyed employees evaluate the project team and the relationship between the stakeholders as quite friendly and positive, which in turn leads to a high level of responsibility to colleagues and in front of the company.

No less important is the degree of self-control. Here we can say that if a member of the project team has the opportunity to directly control the work performed, has the right to give orders to other employees and feels important and those in power, it gets the potential for creative and business growth. As it remains indisputable that if a person has the opportunity to manage and feel the status and responsibility, one of the motives begins to be the desire for career growth, and consequently for the disclosure of creative potential.

However, as the results of the research showed, at the enterprises implementing the project approach, it is possible to observe a rather disappointing picture. Promotion of employees, their creative growth remains quite unchanged for several years. Sometimes employees have the opportunity to reveal their potential, but business growth as such does not occur. Only 7% of employees consider career growth to be one of the main motives for their work.

Therefore, in our opinion, we can draw the following conclusion. The most priority motivating factor for employees of enterprises implementing the project approach is interpersonal relationships. This factor is followed by the factor "Working conditions". After that - "Policy of the enterprise and

administration". In fourth place - "Earnings" and only in fifth place - "Career growth".

Having identified the main motives of the project team members, it should also be noted that they all affect the effectiveness of strategic management. And the effectiveness of strategic management is determined primarily by its successful implementation and achievement of all goals.

Thus, meeting the needs of employees of enterprises implementing the project approach, you can influence their strategic behavior, which is defined as the behavior of a legal or natural person, which the person chooses as a reaction to external and internal environmental factors; it is a manifestation of strategic thinking and finds expression in the mechanisms of strategy development and implementation.

Strategic behavior can and should be consciously formed on the basis of certain incentives, which, influencing a certain subject from the outside, direct its activities to achieve certain goals, create behavioral norms, standards and boundaries of activity. The effectiveness of the process of creating appropriate strategic behavior depends on the system of compensation for certain efforts and actions. The formation of strategic behavior is associated with the type of organizational culture that has developed and is formed in the enterprise, which implements the project approach.

To date, well-selected staff and not just staff, but each employee is indispensable. If the enterprise in the conditions of modern high competition wants to "survive and grow", it cannot afford dispersion both in selection of the personnel, and in motivation of the personnel.

Depending on how the manager decides on the motivation of work, will depend on the return of employees, the result of their activities.

In our opinion, the key to the success of any company that implements a project approach will be to develop a management strategy in which actions in the company and its internal structure will be as consistent as possible with external conditions. To this end, enterprises must develop a motivational

mechanism for project management, which will correspond to the system of strategic management of the enterprise as a whole.

Management of the motivational mechanism of project management aims to create comfortable conditions for employees to work. Thus, the organization of labor should be based on working conditions, means of production, organization of the labor process and many other factors (methods of work, working conditions, organization of the labor process, workplace testing, climate, working hours, providing the necessary tools, noise, labor process, lighting, work structuring, color, vibration, gases, vapors, dust). Motivational models must provide for an organizational system of incentives for monetary and non-monetary content.

According to the study, it can be concluded that the management of enterprises erroneously prioritizes the choice of incentives for their employees, giving preference to rather inefficient and ineffective motivators in creating a motivational mechanism for project management. After all, the needs and preferences of employees of enterprises are quite different from those needs and preferences that are "satisfied" by management.

The main disadvantage of the existing motivational mechanism for project management is that employees do not feel the current system of motivation at all. After reviewing this list of valid motives, they name only a few that actually work. In our opinion, this situation is due to the fact that the basic needs of employees in vital goods are not met. This is evidenced by the fact that 86% of employees are either completely dissatisfied with the pay system, or are only partially satisfied with it, as it was mentioned above.

With regard to the strategic orientation of employees of enterprises implementing the project approach, and their attitude to the existing motivational mechanism for project management, we can say that the vast majority of employees do not see prospects in their enterprises.

The reasons for this phenomenon, according to the survey, is that most employees do not see opportunities for career

growth in enterprises. This suggests that the company prevents the business development of its staff, and does not pay enough attention to it.

Some employees of enterprises claim that the lack of health insurance negatively affects their willingness to work at this enterprise in the future. One in ten says that further work is impossible with business overload. And about 7% of respondents want to do their own business in the future and perceive working at the company as an opportunity to gain experience, and the percentage of employees who want to do their own business is increasing.

However, employees of enterprises that implement the project approach, despite the shortcomings that they consider significant for themselves and those that prevent them from working in enterprises for the future, still say that there are advantages that motivate them to be confident in their will work in enterprises. Almost half of the employees of the enterprises claim that to be sure that they will work at the enterprise they are helped by rather friendly relations with the team. This once again confirms the fact that companies make sure that there is a friendly and relaxed atmosphere in the team.

According to the results of statistical observation, it can be concluded that the motivational mechanism of project

management does not fully meet the needs and requirements of employees. First, employees are not informed about all possible means of incentives. Second, most are not at all sure they have the prospect of continuing their work. Third, employee motivation is not systematic and most, of course, are not satisfied with it. Fourth, the decisive motivating factor for the work of employees is the social factor, as employees evaluate their team and relationships between subordinates are quite friendly and positive, which in turn leads to a high level of responsibility to colleagues and the company.

According to how the main motivators and demotivators of the motivational mechanism of project management meet the needs of employees, they can be structured and we can identify the most important of them. To do this, we will use the method of points and weight indices. According to the number of satisfied needs, we assign a score to each motivator from 1 to 5.

The weight index is assigned to each motivator according to the level of need that it is designed to meet. Next, we distribute the weight index among the main demotivators that arise in the formation of the motivational mechanism of project management and in accordance with the number of needs they interfere with, put points from 1 to 5. (Table 1).

Table 1

Structuring motivators and demotivators of the motivational mechanism of project management

No.	Motivators and demotivators of the motivational mechanism of project management	Weight index	Point	Impact vector
1	2	3	4	5
Motivators				
1	Power and influence	0,05	2	0,10
2	Career growth	0,10	2	0,20
3	Achievements	0,05	3	0,15
4	Variety of work	0,03	2	0,06
5	Self-improvement	0,05	3	0,15
6	Intangible incentives	0,05	3	0,15
7	Structuring	0,02	2	0,04
8	Changes	0,04	2	0,08
9	Recognition	0,05	3	0,15
10	Relationship	0,05	2	0,10
11	Interesting job	0,03	2	0,06
12	Useful work	0,02	2	0,04
13	Self-realization	0,05	3	0,15
14	Material incentives	0,15	4	0,60
15	Physical working conditions	0,03	3	0,09

16	Social contacts	0,05	2	0,10
17	Creativity	0,03	3	0,09
18	High salary	0,15	5	0,75
Demotivators				
1	Unreasonable gap in the level of payment of senior, middle and lower staff	0,05	3	0,15
2	Equalization of wages with unequal efficiency and relevance	0,05	2	0,1
3	Payment not on the end result	0,02	4	0,08
4	Lack of connection of the salary system with the results of the enterprise and the profit received by it	0,02	3	0,06
5	Degradation of the tariff system used at the enterprise	0,02	1	0,02
6	Lack of elements of stimulating the work of a particular employee for a specific contribution to the results of the enterprise	0,05	2	0,1
7	Devaluation of bonuses, which often become part of the salary	0,02	3	0,06
8	Demotivating leadership style	0,02	2	0,04
9	Injustice of remuneration for different work and different contribution	0,05	1	0,05
10	Staff mentality	0,02	2	0,04
11	Low level of wages, compared to family companies	0,20	2	0,4
12	The reluctance of some employees to increase the level of professionalism and efficiency	0,10	1	0,1
13	Opposition by the trade union to the introduction of more progressive systems of payment and incentives	0,02	2	0,04
14	Ignoring professional skills and knowledge, the complexity of the work performed	0,15	3	0,45
15	Lack of criteria for evaluating the activities of employees	0,15	3	0,45
16	Unilateral procedure for revising the terms of payment and incentives	0,02	2	0,04
17	Inflated salaries of "especially close" employees	0,02	2	0,04
18	Lack of flexibility in pay wages	0,02	2	0,04

Source: compiled by the author

Thus, in order to improve the existing motivational mechanism of project management, in our opinion, there should be a clear distinction between motivational factors and incentives for employees.

Conclusions. Summarizing the above, we can conclude that in enterprises that implement a strategic approach, there is a different application of staff incentives [5], which suggests the need for various means of effective motivation of their strategic activity. To increase the level of strategic activity and interest of team members of projects implemented at enterprises, recommendations have been developed for the use of a motivational mechanism for project management, taking into account the specifics of motivators and demotivators of project stakeholders.

Literature:

1. Бас Д., Белова О. Застосування інформаційних технологій ціннісно-орієнтованого управління арт-проектами. *Наука та освіта - новий вимір. Природні та технічні науки*. 2019. Вип. VII (26). Issue: 215. pp. 43-46.
2. Белова О. І., Гончаров Д. Д. Основні принципи формування мотиваційного механізму управління командами ІТ проектів. *Project, Program, Portfolio P3Management: Матеріали Четвертої Міжнародної науково-практичної конференції*, Київ, 2019. pp. 18-19.
3. Белова О. І. Інноваційна активність персоналу та способи її стимулювання на підприємств. *Вчені записки університету «КРОК»*. 2018. Вип. 51. С. 125-134.
4. Белова О. І. Формування конкурентної стратегії підприємства торгівлі. *Вчені записки університету «КРОК»*. 2018. Вип. 4 (52). С. 86-93.
5. Бушуев С. Д., Морозов В. В. Динамическое лидерство в управлении проектами: монография. Київ : Украинская ассоциация управления проектами. 1999. 312 с.
6. Довгань Л. Є., Каракай Ю. В., Артеменко Л.П. Стратегічне управління :

навчальний посібник. Київ : ЦУЛ 2-ге вид. 2011. 440 с.

7. Клейнман П. Психология. Люди, концепции, эксперименты : учебное пособие. Москва : Манн, Иванов и Фербер. 2012. 272 с.

8. Петрова І. Л. Стратегічне управління людськими ресурсами : навчальний посібник. Київ : Київський національний економічний університет, 2013. 466 с.

9. Петрова І. Л., Шпильова Т. І., Сисоліна Н. П. Інноваційна діяльність: стимули та перешкоди : монографія. Київ : Дорадо. 2010. 320 с.

10. Менеджмент: навч. посіб. / Проданова Л. В., Мильніченко С. М., Белова О. І., Руденко О. А. Черкаси : Чабаненко Ю.А., 2019. 370 с.

11. Рибалко І. В. Стилі управління командою проекту: від авторитарного до хаотичного. *Сучасні тренди підготовки фахівців з управління проектами та програмами*: матеріали підсумкової науково-практичної конференції (м. Луцьк, 23 квітня 2018 р.) Луцьк, 2018. С. 39-43.

12. Рибалко І. В. Данченко О. Б., Меленчук В. М., Березенський Р. В. Проектний підхід у творчій сфері. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Стратегічне управління, управління портфелями, програмами та проектами.* 2020. № 1. С. 24-30.

13. Чернов С. К., Левит А. А. Основы эффективной работы проектной команды. *Радиоэлектронні і комп'ютерні системи.* 2007. № 3. С. 128–133.

14. Шершньова З. Є., Оборська С. В. Стратегічне управління : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : КНЕУ, 2004. 699 с.

References:

1. Bas, D. and Bielova, O. (2019), "Application of information technologies of value-oriented management of art projects", *Nauka ta osvita - novyi vymir. Pryrodni ta tekhnichni nauky*, Vol. VII (26), Issue: 215, pp. 43-46.

2. Bielova, O. I. and Honcharov, D. D. (2019), "Basic principles of forming a motivational mechanism for managing IT project teams", *Project, Program, Portfolio P3Management* [Project, Program, Portfolio P3Management], *Materialy Chetvertoi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Proceedings of the Fourth International Scientific and Practical Conference], Kyiv, Ukraine, pp. 18-19.

3. Bielova, O. I. (2018), "Innovative activity of staff and ways to stimulate it in enterprises", *Vcheni zapysky universytetu «KROK»*, №51, pp. 125-134.

4. Bielova, O. I. (2018), "Formation of competitive strategy of the trade enterprise", *Vcheni zapysky universytetu «KROK»*, №4 (52), pp. 86-93.

5. Bushuev, S. D. and Morozov, V. V. (1999), *Dynamycheskoe lyderstvo v upravleni proektamy* [Dynamic leadership in project management], *Ukraynskaia assotsyatsiya upravleniia proektamy*, Kyiv, Ukraine, 312 p.

6. Dovhan, L. Ye. Karakai, Yu. V. and Artemenko, L. P. (2011), *Stratehichne upravlinnia* [Strategic management], TsUL, Kyiv, Ukraine, 440 p.

7. Kleinman, P. (2012), *Psykhohohyia. Liudy, kontseptsyy, eksperymenti* [Psychology. People, concepts, experiments], Mann, Yvanov y Ferber, Moscow, Russia, 272 p.

8. Petrova, I. L. (2013), *Stratehichne upravlinnia liudskymy resursamy* [Strategic human resource management], *Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet*, Kyiv, Ukraine, 466 p.

9. Petrova, I. L. Shpylova, T. I. and Sysolina, N. P. (2010), *Innovatsiina diialnist: stymuly ta pereshkody* [Innovation: incentives and barriers], Dorado, Kyiv, Ukraine, 320 p.

10. Prodanova, L. V. Mylnichenko, S. M. Bielova, O. I. and Rudenko, O. A. (2019), *Menedzhment* [Management], Chabanenko Yu.A., Cherkasy, Ukraine, 370 p.

11. Rybalko, I. V. (2018), "Project team management styles: from authoritarian to chaotic", *Suchasni trendy pidhotovky fakhivtsiv z upravlinnia proektamy ta prohramamy* [Modern trends in training specialists in project and program management], *materialy pidsumkovoї naukovo-praktychnoi konferentsii* [materials of the final scientific-practical conference], Lutsk, Ukraine, pp. 39-43.

12. Rybalko, I. V. Danchenko, O. B. Melenchuk, V. M. and Berzenskyi, R. V. (2020), "Project approach in the creative sphere", *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Serii: Stratehichne upravlinnia, upravlinnia portfeliamy, prohramamy ta proektamy*, № 1, pp. 24-30.

13. Shershnova, Z. Ye. and Oborska, S. V. (2004), *Stratehichne upravlinnia* [Strategic management], KNEU, Kyiv, Ukraine, 699 p.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2020 р.

УДК 338.332

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-82-87

УПРАВЛІННЯ РИНКОМ КОНСЕРВОВАНИХ ФРУКТІВ ТА ОВОЧІВ УКРАЇНИ

Кузьменко О.В.¹, Орлова В.М.², Сергєєва О.Р.³

¹ к.е.н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівля та біржова діяльність, Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, вул. Січеславська Набережна 18, 49000, Україна, тел.: (096)-046-39-83, e-mail.: v.dh.ptb@duan.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2086-8758>

² к.техн.н., доцент, завідувачка кафедри підприємництва, торгівля та біржова діяльність, Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, вул. Січеславська Набережна 18, 49000, Україна, тел.: (067)-561-21-99, e-mail.: orlova@duan.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7251-2588>

³ к.н.держ.упр., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівля та біржова діяльність, Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, вул. Січеславська Набережна 18, 49000, Україна, тел.: (050)-363-60-34, e-mail.: sergeeva.e@duan.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4346-5425>

MARKET OF CANNED FRUITS AND VEGETABLES OF UKRAINE

Kuzmenko O.¹, Orlova V.², Serhieieva O.³

¹ PhD (Economics), associate professor, associate professor of entrepreneurship, trade and exchange activities department, Alfred Nobel University, Dnipro, st. Sicheslavska Naberezhna 18, 49000, Ukraine, tel: (096)-046-39-83, e-mail.: v.dh.ptb@duan.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2086-8758>

² PhD (Technical), associate professor, associate professor of entrepreneurship, trade and exchange activities department, Alfred Nobel University, Dnipro, st. Sicheslavska Naberezhna 18, 4900, Ukraine, tel: (067)-561-21-99, e-mail.: orlova@duan.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7251-2588>

³ PhD (Public Administration), associate professor, associate professor of entrepreneurship, trade and exchange activities department, Alfred Nobel University, Dnipro, st. Sicheslavska Naberezhna 18, 4900, Ukraine, tel: (050)-363-60-34, e-mail.: sergeeva.e@duan.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4346-5425>

Анотація. У статті висвітлено ситуацію та основні тенденції розвитку українського ринку плодоовочевої консервації, серед яких виділено необхідність інвестування, розширення обсягів виробництва, зростання конкуренції та натуральних і маринадних консервів, джемів і пюре, сокової продукції, томатної продукції, а також консервів дієтичних і для дитячого харчування. В ході вивчення ринку розглянуто залежність від товарної категорії, споживання консервованих овочів і закусок, яка коливається з різною інтенсивністю. Виділено основні сегменти ринку, а саме основна частина українського виробництва в цій сфері зосереджена на переробці помідорів, більше половини з яких перетворюються на вітчизняних консервних заводах в томатну пасту і пюре. Серед інших популярних у виробників і споживачів видів консервації - горошок і кукурудза, яким наші господині знаходять найширше застосування. Визначено, що в останній період вітчизняний ринок овочевої продукції належить до значних за вартістю, витратами та ефективністю інститутів, що характеризується суперечливими трендами розвитку. Центральне місце у структурі ринку належить оптовій і роздрібній торгівлі, ринковій інфраструктурі; саме ці елементи визначають товарний оборот галузі, а також технологічні перспективи. Робота висвітлює основні проблеми, зокрема відсутність ефективної системи продажів, адекватно розвиненої логістики. Визначено обсяги, смності і темпи зростання ринку. Робота охоплює всі сегменти функціонування ринку: від розвитку сировинної бази та ціноутворення на овочі та фрукти до внутрішньої і зовнішньої торгівлі готової консервованої плодоовочевої продукцією, а також зростання якості продукції; розширення асортименту; розширення сегменту екологічно чистої продукції. Для розвитку ринку консервованих плодів та овочів пропонується зайнятися покращенням якості та безпеки продукції, оптимізувати цінову політику, зосередити зусилля на зростанні виробничих потужностей та обсягу продажу.

Ключові слова: овочепереробна промисловість України, консервація фруктів та овочів, виробництво, споживач, асортимент, ринок консервації фруктів та овочів.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 6

Annotation. The article highlights the situation and main trends in the Ukrainian market of canned fruits and vegetables, including the need to invest, expand production, increase competition and natural and marinated canned food, jams and purees, juices, tomato products, and canned dietary and for baby food. In the course of studying the market, the dependence on the product category, consumption of canned vegetables and snacks, which fluctuates with different intensity, is considered. The main market segments are highlighted, namely the main part of Ukrainian

production in this area is focused on processing tomatoes, more than half of which are converted into domestic canned tomato paste and puree. Among other popular types of canning and corn - peas and corn, which our housewives find the widest application. It is determined that in the recent period the domestic market of vegetable products belongs to the significant in cost, cost and efficiency of institutions, characterized by contradictory development trends. The central place in the market structure belongs to wholesale and retail trade, market infrastructure; it is these elements that determine the trade turnover of the industry, as well as technological prospects. The work highlights the main problems, in particular the lack of an efficient sales system, adequately developed logistics. The volumes, capacities and growth rates of the market are determined. The work covers all segments of the market: from the development of raw materials and pricing of vegetables and fruits to domestic and foreign trade in finished canned fruits and vegetables, as well as increasing product quality; diversification; expansion of the segment of environmentally friendly products. In order to develop the market of canned fruits and vegetables, it is proposed to improve the quality and safety of products, optimize pricing policies, focus on increasing production capacity and sales.

Key words: vegetable processing industry of Ukraine, fruit and vegetable preservation, production, consumer, assortment, market of fruit and vegetable preservation.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 6

Introduction. It is believed that the level of consumption of fruits and vegetables per capita is directly related to the level of income, and indicates the general welfare of the nation - the higher the consumption of fruits and vegetables, the richer the country. From this point of view, the world richest countries are the USA, Canada, countries of Western Europe and Japan.

Vegetables and fruits are an important component of human nutrition, the main source of mineral salts and vitamins on which health, longevity and normal performance depend.

However, the seasonality of picking vegetables and fruits, storage difficulties forced people to look for new forms of processing food products, which would significantly extend their shelf life for consumption and ensure safety (presentation, essential minerals, etc.) during the off-season.

Literature review. Various scientists studied the problems of studying the agro-industrial complex, which includes vegetables and fruits, namely: V.Ya. Ambrosova, V.G. Andriychuk, P.S. Berezovsky, D.P. Glushchenko, V.N. Zimovets, V.I. Zubets, I.G. Kirilenko et al. However, the issues of forming a market for vegetable preservation with the subsequent identification of risk factors allocated only for this market were not considered in scientific papers. Therefore, an important point is to conduct research and analysis of market development factors, its features with the allocation of relevant areas, which determines the relevance of this study.

Aims. The purpose of this work is to study the main characteristics of the market, sales channels and market development trends in the current market conditions.

Results. The market of vegetable preservation is influenced by factors of two groups - production and consumption. The first include the harvesting of vegetable crops, purchase prices for them, energy tariffs, the cost of packaging, storage and transportation of finished canned food. The second group includes permanent demand, preferences of customers by type of product, advertising campaigns, fashion trends for different food systems and lifestyle, HoReCa development.

Consumption of fruit and vegetable preservation is determined by several factors:

- the stability of the economic situation: as soon as the financial opportunities of consumers deteriorate, they begin to deny themselves canned vegetables and fruits;
- seasonality: the highest level of consumption of purchased fruit and vegetable canning is observed in winter;
- the influence of the market of fresh vegetables, which are well represented in supermarkets in winter, and affect the decrease in the share of canned foods.

However, at the moment, both product groups have been identified, and each has taken its own position.

The vegetable processing industry of Ukraine is a complex, multifunctional industrial and economic complex with a developed system of sector cooperation and international activities. In 2018-2019 the market volume of canned vegetables in Ukraine amounted to more than 60 thousand

tons in physical terms and more than 330 million US dollars in cash [2].

In these conditions, the assortment policy is of particular importance. For the goods, on the part of the consumer, increased demands are made on the assortment and quality, and its economic performance depends on the efficiency of the processing enterprise.

Despite the increase in production in recent years, the consumption of fruits and vegetables in Ukraine is far from the same indicator in the EU and the USA. So, if in Ukraine annually about 4 kg of fruit and vegetable canning is consumed per capita, in the EU this figure is 10-16 kg, in Canada - 13 kg, and in the USA - 50 kg [3].

This may be due not only to the slow growth of the welfare of the population, but also to the quality level of many canned products, because in Europe it is much higher than in our country, so the culture of consumption and attitude to canned products is different.

The main place in the diet of Ukrainians is occupied by the classic assortment positions of conservation - marinades, peas, corn, vegetable paste. The culture of consumption of these products has developed long ago.

For example, marinades are a traditional snack on an everyday and festive table. Peas and corn are used as an independent side dish or as an element of salads. Vegetable paste is a popular, fast, tasty and nutritious snack.

At the same time, the tradition of making home-made blanks makes a rather significant contribution to the total consumption of canned vegetables, thereby reducing the consumption of canning made at enterprises. The share of consumption of products prepared at home takes about 50-55% of the total consumption of canned fruits and vegetables.

However, it should be noted that this situation is typical for the periphery, while megalopolises (Kiev, Kharkov, Dnipro, etc.), on the contrary, demonstrate a reduction in the consumption of home-made products and an increase in the consumption of canned goods produced industrially up to 80%.

Today, customers prefer those types of canned food that are difficult to make in

simple home conditions. These types of products include canned corn, peas, legumes, mushrooms, vegetable caviar, etc. Demand for canned fruit is virtually nonexistent. Among the most popular brands producing fruit and vegetable products are “Veres”, “Chumak”, “Zlatodar”, “Torchin Product”, “Nezhin” and “Runa”.

In recent years, a healthy lifestyle has been popularized in Ukraine, which stimulates an increase in the consumption of vegetable and fruit products in general. The general increase in the consumption of canned vegetables is due to the following reasons:

1. The growth of consumer welfare allows you not to spend personal time on creating homemade blanks, but to purchase ready-made canned food made in an industrial way;

2. The accelerating rhythm of everyday life, which is especially felt in large cities, does not leave time for preparing homemade preparations;

3. The increase in employment of women, the main creators of home-made canned vegetables, leads to a situation where consumers are forced to resort to another alternative, buying canned fruits and vegetables in stores [1].

The financial and economic situation in the camp negatively affected the structure of the industrial market for fruit and vegetable preservation, which fell by an average of 20%.

Moreover, in the category of «not substituted goods», for example, such as peas, corn, the decline was small. But in the segments of substituted goods, for example, salads, natural canned vegetables, the drop in consumer demand was quite significant - with fluctuations up to 30%.

The research results showed that canned vegetables are included in the diet of 55.3% of Ukrainian families, the main place in which is occupied by green peas and corn - their share in sales is 54%. The second place belongs to canned mushrooms (15%), the group of salads and snacks takes the third place - 8% of the total.

Among various canned vegetables, the largest drop in consumption was observed in 2018-2019. in segments such as zucchini

(-39%), tomatoes (-17%), peppers (-4%), eggplant (-9%), eggplant paste (-7%) and cucumbers (-5%).

The consumption of green peas (5%), corn (2%) and mushrooms (2%) also decreased. At the same time, the consumption of olives, olives, vegetable mixtures and beans, squash caviar, on the contrary, increased (by 7%, 2%, 11%, 8% and 11%, respectively) [3].

The Ukrainian market of fruit and vegetable canning is dominated by domestic product, the combined share of products of foreign manufacturers is about 30%. The main group of imported fruit and vegetable preservation is legumes. Of the total supply of canned corn, 96% of production is supplied by Hungary, and another 4% comes from Thailand and Russia. Beans and peas also come to us from Hungary: 92.1% of beans and 97% of peas were imported from this country [3].

The total number of domestic producers of fruit and vegetable canning is approximately 300 enterprises - from small harvesting workshops to enterprises of national scale, which are combined into large production associations. The group of leaders in the domestic market for fruit and vegetable canning is formed by such companies as BONDUELLE, GC "Veres", TOV "Chumak", PE "Agrospetsproekt", TD "Nezhin" and others.

Among the listed domestic producers of canned vegetables, TOV Veres stands out as a small advantage - it accounts for 20% of the total retail volume.

Another popular product of the fruit and vegetable industry are juices. Among the best-selling are apple and orange. The main demand falls on Sandora brand products (14%) and Odessa cannery (12.7%).

Leading domestic brands produce canned fruits and vegetables not only at their own facilities, but also place orders at other processing enterprises with modern equipment. The constant increase in raw material prices contributes to a change in the market of fruit and vegetable preservation. Many low-power canneries and workshops are declining, and some have stopped production altogether due to a rise in the cost

of their raw materials and the inability to compete with the products of influential holdings. And the opportunity for their goods to be on the shelves of supermarkets is becoming almost unrealistic, given the high requirements for supply stability, price factors and a number of other reasons.

Most large processors create their own raw material bases, apply modern methods of intensifying the cultivation of vegetables, modernize their storage conditions, expand the range of packaging, and strengthen their marketing policies.

Domestic companies work not only for our market, but also for export. The leaders in this direction are the companies of Veres Group of Companies and CJSC Chumak, which cover up to 80% of the export flow of mushrooms, beans, cucumbers and tomatoes. A significant part of the preservation of fruits and vegetables is exported to Russia and the CIS countries. In Russia, Ukrainian-made canned cucumbers and tomatoes account for about 15% of the total consumer preservation market.

However, the increase in export volumes is not explained by a glut in the domestic market, but by higher conservation prices in importing countries, which makes it possible to increase production profitability. The devaluation of the national currency made domestic conservation relatively inexpensive in dollar terms, thereby increasing the competitive advantages of Ukrainian producers [4].

At the same time, the growth rate of consumption of fresh vegetables, fruits and berries exceeds the growth rate of consumption of fruits and vegetables. This trend is taking place not only in Ukraine, but also in other countries [5].

Stable peak consumption of canned vegetables and fruits falls on December-February. During this period, sales have grown several times, in particular, the level of sales on Christmas holidays can increase 10 times, compared with the autumn-summer months. Thus, in this case, a very strong influence of the seasonality factor is observed.

When considering the market of fruit and vegetable preservation, the age factor should

be taken into account. So, representatives of the youth group buy canned goods in order to save time spent on cooking, while they strive to try new tastes, while representatives of older age groups show a rather conservative position when buying well-known products.

Ukrainian producers today cannot fully satisfy the needs of the market - the share of domestic fruit and vegetable preservation in the CIS market is about 13% [6].

The Ukrainian market of fruits and vegetables significantly lacks domestic producers and farmers. The agricultural market of Ukraine has great prospects, which provide it with a tolerable climate and fertile land. It is attractive to Western investors, since in Ukraine the cost of agricultural products is 3 times lower than in the EU.

But the repulsive factor is instability in the state system and economy. In addition to high taxes and unpredictable lawmakers, the Ukrainian agricultural industry has a number of other problems. Insiders note that our commodity producers do not have enough storage facilities with high-quality modern equipment. In addition, the cultivation of agricultural crops, especially fruits and berries, is very costly.

In order to properly care for plants, to ensure productivity and environmental cleanliness of products, it is necessary to spend a large amount of financial resources, which are now especially lacking.

An alternative solution to logistical difficulties and high prices was selling via the Internet. Internet portals and sites where farmers themselves sell their products are becoming increasingly popular in the West. In Ukraine, online food trading is only beginning to develop. So far, in this way, they mainly sell organic products. But, as foreign practice shows, it is time for traditional retail to expand their activities by creating virtual retail outlets.

Conclusions. From all of the above, we can conclude that the market of canned fruits and vegetables in Ukraine has great potential for its growth, however, the development of the industry is negatively affected by the fact that a significant part of the country's population traditionally dispenses with home-

made products and does not experience an acute need for similar products manufactured industrially.

Against the background of non-decreasing volumes of home preservation, producers focus on the manufacture of products with the greatest demand, such as peas, corn and beans. Ukrainian raw materials for the production of canned fruits and vegetables will become more popular, since many retail chains and canneries that previously actively placed orders for production in China and India are likely to abandon this practice, since imported raw materials have risen in price due to the appreciation of the exchange rate.

Given the growth of the solvency of the population in Ukraine and neighboring CIS countries, the successful development of exports to non-CIS countries, the nature of this class of products should ensure the successful development of the fruit and vegetable canning industry in subsequent years.

You can forecast the development of the market of fruit and vegetable cans in Ukraine in the coming years. The pace may be modest (3-8%), but this is inevitable for several reasons: continued urbanization of the population of our country, reduced cooking time, lack of need to procure “summer stocks” of products that are available all year round, as well as universal acceleration pace of life, generating a high level of employment of the major part of the population.

Література:

1. Ніколаєва М. В. Товарознавство фруктів та овочем : навчальний посібник. Москва : Економіка, 199. 228 с.
2. Экспорт консервированных фруктов и овощей в Европу. URL: <https://www.cbi.eu/market-information/processed-fruit-vegetables-edible-nuts/canned-fruit-vegetables/europe/>
3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Інтернет-тижневик «Бізнес». URL: <http://www.buzness.ua/>
5. Плодоовощной сектор: что требует сегодня? URL: https://trademaster.ua/ryinki_food/312385
6. Консервный рынок Украины: овощи и фрукты. URL: <https://marketing.rbc.ua/news/2012-08-16/5140>.

References:

1. Nikolaeva, M. A. (2020), *Tovarovedenye Plodov Y Ovoshchei Uchebnyk Dlia Vuzov* [Commodity Analysis of Fruits And Vegetables: Textbook For High Schools], Ekonomyka, Moscow, 228 p.

2. Export of canned fruits and vegetables to Europe (2020), retrieved from : <https://www.cbi.eu/market-information/processed-fruit-vegetables-edible-nuts/canned-fruit-vegetables/europe/>.

3. Official site of the State Statistics Committee of Ukraine (2020), retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

4. Business Internet Weekly (2020), retrieved from : <http://www.buzness.ua/>.

5. Fruit and vegetable sector: what is required today? (2020), retrieved from : https://trademaster.ua/ryinki_food/312385.

6. Canning market of Ukraine: fruits and vegetables (2020), retrieved from : <https://marketing.rbc.ua/news/2012-08-16/5140>.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2020 р.

Розділ 6. Менеджмент та маркетинг

УДК 006.4:656

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-88-96

МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ПРИ СЕРТИФІКАЦІЇ КОЛІСНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Алькема В.Г.¹, Кібиш Л.А.²

¹ д.е.н., професор, завідувач кафедри управлінських технологій, ВНЗ «Університет економіки і права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна, тел.: (044)-455-57-07, e-mail: v_alkema@i.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5997-7076>

² магістрант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна, тел.: (044)-455-57-07, e-mail: (063)-560-73-04, e-mail: saroyan_lidiya@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2031-554X>

QUALITY MONITORING OF WHEEL VEHICLES CERTIFICATION

Alkema V.¹, Kibysh L.²

¹ Doctor of science (Economics), professor, head of the management technologies department, “KROK” University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel.: (044)-455-57-07, e-mail: v_alkema@i.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5997-7076>

² undergraduate, “KROK” University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel.: (063)-560-73-04, e-mail: saroyan_lidiya@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2031-554X>

Анотація. У статті проведено системний аналіз термінів сертифікація колісних транспортних засобів та процесу перевірки системи якості. Сертифікація колісних транспортних засобів – процедура яка об'єднує сукупність взаємопов'язаних видів діяльності, яка перетворює входи на виходи, тобто застосовується процесний підхід. Встановлено, що процес перевірки системи якості – це незалежний, систематичний аналіз, який дозволяє визначити, що діяльність в галузі якості та результати, що пов'язані з нею, відповідають запланованим заходам, дійсно виконуються, придатні для досягнення цілей органу сертифікації колісних транспортних засобів. Особливістю процесів сертифікації є те, що відповідність одержаної в її результаті послуги не піддається простій перевірці звичайними методами і такі процеси називають спеціальними. Встановлено, що у межах системи якості необхідно розробити методики, що встановлюють вимоги до здійснення всіх пов'язаних з виконанням послуги процесів, включаючи три основоположні процеси: маркетинг, проектування і надання послуги. Узагальнюючи думки різних авторів, сформульовано висновок про те, що існуючі сучасні методи менеджмента якості відрізняються соціальною спрямованістю в широкому розумінні, сучасні методи керування найбільш повно відображені в концепції «загального керування якістю». Безперервне поліпшення якості є одним з основних елементів успіху стратегії якості. Домінуючою на сьогодні є концепція постійного поліпшення якості (Annual Quality Improvement), яка орієнтована на довгострокові результати за рахунок зосередженості на стратегічних рішеннях, в основу якої покладено трилогію Джурана, що визначила основні стадії безперервно здійснюваних робіт з управління якістю: планування якості – контроль якості – поліпшення якості. На основі аналізу досліджень щодо еволюційного вирішення проблеми забезпечення якості зроблений висновок про те, що найсуттєвішим недоліком усіх систем і підходів управління якістю є їх спрямованість на продукцію, а не на споживача, його потреби та ступінь задоволення його вимог. В проектах забезпечення якості при управління якістю сертифікації колісних транспортних засобів, задоволеність споживача може бути досягнута лише за наявності гармонії між відповідальністю керівництва, персоналом та матеріальними ресурсами і структурою системи управління якістю. В статті проведено аналіз функціонування системи управління якістю органу сертифікації колісних транспортних засобів щодо ступеню її відповідності, внутрішній аудит системи управління якістю органу сертифікації колісних транспортних засобів державного підприємства «УКРМЕТРТЕСТСТАНДАРТ». На основі проведеного аудиту було рекомендовано впровадження «Контрольних карт Шухарта». Аналіз процесу надання послуг по тривалості його виконання за допомогою отриманих карт мав за мету виявлення причин варіабельності показників якості процесу і прийняття заходів по зменшенню цієї варіабельності. Це дало можливість сформулювати та реалізувати модель процесного підходу до реалізації послуги з сертифікації ДП «УКРМЕТРТЕСТСТАНДАРТ» та охопити усі вимоги системи управління якістю, необхідні для проведення в подальшому моніторингу, вимірювання й поліпшення характеристик процесів.

Ключові слова: процес, процесна модель, орган сертифікації, оцінка відповідності, система управління якістю, сертифікація колісних транспортних засобів.

Формули: 2, рис.: 2, табл.: 1, бібл.: 21

Annotation. The system analysis of definitions related to certification of wheel vehicles has been performed in the current article. The certification of wheel vehicles is a procedure that combine related types of activities which converts inputs to outputs and means that process approach is applied. It was defined that quality system control process is an autonomic system analysis showing that activities and results related to quality area meet the planned activities, actually performed, appropriate for achieving the goals of the certification body es, actually performed, appropriate for achieving the goals of the certification body of wheel vehicles. The peculiarity of certification processes is the verification of resulting service for compliance that cannot be performed with regular methods. Such processes are called special. It was determined that methodologies should be developed within the quality system that define requirements for accomplishment of all service-related processes, including the following: marketing, designing and providing services. To summarize the views of various authors, the conclusion can be made that modern methods of quality management are socially oriented. The modern management methods are most fully reflected in the concept of "total quality management". Annual Quality Improvement is a key point of the quality strategy success. As of today, the most dominated concept is annual quality improvement, that is focused on long-term results through a focus on strategic decisions. It is based on the Juran trilogy, that has defined the main stages of constantly quality management work: quality planning - quality control - quality improvement. Based on the analysis of studies regarding evolutionary solution of quality assurance, it was concluded that the main defect of all quality management systems and approaches is focus on products, not consumers and their needs and satisfactions of requirements. In quality assurance projects in management of certification WV, we can achieve customer satisfaction only in case of harmony between the responsibility of management, staff and material resources and structure of the quality management system. The article analysed the quality management system (QMS) functioning in the certification body of wheel vehicles as to compliance degree, conducted ABC analysis - internal audit of the QMS system in state company "UKRMETRTESTSTANDART". Based on the audit it was recommended to implement the "Schuhart Control Cards". The analysis of providing services process with help of received maps was intended to identify reasons of variability of process quality indicators and to reduce this variability. This allowed to form and implement a process approach model to certification service realization at the state company "UKRMETRTESTSTANDART" and to cover all needed requirements of the quality management system in order to monitor, measure and improve process characteristics.

Key words: process, process model, body certification, conformity assessment, quality management system, certification of wheeled vehicles.

Formulas: 2, rice.: 2, tablet.: 1, bibl.: 21

Постановка проблеми. З переходом до ринкових відносин в Україні змінився порядок поставлення на виробництво продукції заводів автомобільної галузі. Держава не контролює, як було раніше, процес розроблення та випробування колісних транспортних засобів (КТЗ), виробникам надається самостійність у вирішенні фінансових питань, пов'язаних з підготовкою нового виробництва. У такій ситуації єдиним бар'єром, який може запобігти появі на ринку КТЗ продукції незадовільної якості, які мають конструктивні параметри, що не відповідають вимогам безпеки та охорони довкілля, є система сертифікації яка здійснюється органом сертифікації (ОС). Управління бізнес-процесами вимагає від топ-менеджменту цього органу застосування відповідного інструментарію, що базується на процесно-орієнтованому підході. Міжнародний досвід свідчить, що при сертифікації (оцінці відповідності

транспортну) сильними сторонами конкурентоспроможного органу сертифікації є: якість, технологічні характеристики послуг, організація надання послуг, вартість послуги. Якість послуги є головним критерієм забезпечення конкурентоспроможності ОС, який обґрунтовано економічною, екологічною та соціальною складовою. Завдяки цьому тренд національного виробництва, система сертифікації КТЗ та їхня якість набагато більше підпорядковується закономірностям розгортання глобального попиту та пропозиції, що зумовлює удосконалення систем управління якістю. Тому проблема підвищення результативності якості надання послуг в ОС КТЗ є актуальною та потребує вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми управління якістю в організаціях розглядалися в працях як вітчизняних

вчених, так і зарубіжних фахівців. Зокрема, серед них можна виокремити таких: О. Величко [2], Л. Віткіна [3], Е. Демінга [5], Дж. Джурана [6], І. Ісікаві [8], П. Калиту [9], Ю. Когута [11], Ю. Кулика [12], Й. Коно [13], Я. Мондена [16], А. Фейгенбаума [19], Дж. Харрінгтона [20], В. Шугарта [14], R. Kimbie [21] та інші. Не ставлячи своєю метою детально аналізувати причини й чинники, що вплинули на формування наукових основ управління якістю, відзначимо, що його розвитку сприяли науково-технічна революція, глобалізація ринку й інформаційні технології. Вказаними науковцями продемонстровано глибокий і всебічний підхід до визначення поняття якості, але недостатньо розглянуті питання інформаційного моделювання, обґрунтування теоретичних підходів та розробки практичних рекомендацій щодо оцінки якості інформації з визначенням її споживчих властивостей і врахуванням взаємозалежності властивостей і вимог споживачів, що призводить до непослідовних дій при управлінні процесами забезпечення якості.

Оволодіння методами управління якістю є одним з головних умов виходу підприємств на ринок з конкурентоспроможними продуктами, а значить, і комерційного успіху. Управління якістю є інструментом забезпечення не тільки конкурентоспроможності, а й ефективного партнерства зі споживачем на всіх рівнях управління. Усі параметри системи якості у відповідності зі стандартами ISO підлягають обов'язковому документуванню.

Завдання документування системи управління якістю (СУЯ) полягає у виявленні причин відхилень, браку, низької ефективності процесів і вирішенні інших важливих проблем управління. Створення чіткого механізму керування документацією СУЯ дозволяє вищому керівництву організації визначити можливі шляхи покращення діяльності.

Враховуючи досить обмежену кількість наукових публікацій з питань розробки

концептуальних, теоретико-методичних та науково-практичних засад розробки та впровадження процесно-орієнтованого підходу до управління наданням послуг в ОС КТЗ є необхідність подальшого дослідження. Подальші наукові розробки слід здійснювати з урахуванням стану середовища сучасного підприємства та його викликів, ризиків і загроз. Слід особливу увагу при розробці моделей та механізмів реалізації процесно-орієнтованого підходу приділяти не лише забезпеченню якості та оперативності обслуговування, а й мобільності та гнучкості модернізованих етапів надання послуг. При цьому бізнес-процеси цих систем повинні забезпечувати надійність функціонування та повну відтворюваність очікуваних результатів діяльності. В цьому дослідженні планується вирішити частину цієї проблеми на прикладі управління перевіркою забезпечення якості при сертифікації колісних транспортних засобів.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз теоретичних та прикладних аспектів процесів управління СУЯ та розроблення заходів щодо підвищення результативності роботи ОС, шляхом застосування процесного підходу в СУЯ послуг і на цій основі поліпшення вихідних показників роботи ОС КТЗ державного підприємства «УКРМЕТРТЕСТСТАНДАРТ».

Виклад основного матеріалу дослідження. Системи управління якістю підприємства із загальним менеджментом організації акцентує увагу на процесному підході в теорії менеджменту, який базується на положенні, що управління – це процес, «серія безперервних взаємозалежних дій..., кожне з яких саме по собі є процесом» [1]. Безперервне поліпшення якості є одним з основних елементів успіху стратегії якості. Домінуючою на сьогодні є концепція постійного поліпшення якості (AQI — Annual Quality Improvement), яка орієнтована на довгострокові результати за рахунок зосередженості на стратегічних рішеннях, в основу якої покладено теорію

Джурана, що визначила основні стадії безперервно здійснюваних робіт з управління якістю: планування якості — контроль якості — поліпшення якості [2,15]. На основі аналізу досліджень щодо еволюційного вирішення проблеми забезпечення якості зроблений висновок про те, що найсуттєвішим недоліком усіх систем і підходів управління якістю є їх спрямованість на продукцію, а не на споживача, його потреби та ступінь задоволення його вимог.

На першому етапі дослідження, під час перевірки забезпечення якості при сертифікації колісних транспортних засобів в ОС КТЗ встановили, що є необхідність ідентифікації і впровадження заходів щодо моніторингу, вимірювання та аналізування процесу, що передбачає встановлення заходів щодо здійснення моніторингу процесу (характеристик функціонування процесів, задоволеності замовників тощо). Необхідно встановити контрольні точки та заходи щодо проведення проведення вимірювань, які виконуватимуться при здійсненні моніторингу процесу. При описуванні впровадження заходів щодо проведення вимірювань було визначено: об'єкти вимірювання (вимірні характеристики процесу) і одиниці вимірювань цих характеристик; систему вимірювань, тобто

техніку збирання даних на протязі від входу до виходу процесу, та відповідальних за збирання цих даних осіб; норми (вимоги) до характеристик процесу; процедуру вимірювання для визначення реальних характеристик процесу; споживачів інформації щодо реальних характеристик процесу. Встановили головну вимогу до системи контролю - попередження невідповідностей, а не контроль кінцевого результату процесу.

Встановлено, що діяльність щодо поліпшення рівня якості направлена на досягнення як термінових, так і перспективних завдань поліпшення якості, та включає: визначення того, які дані підлягають збиранню; аналізу даних і приділення першочергової уваги видам діяльності, які чинять найбільш негативний вплив на якість послуг; передачу результатів аналізу за допомогою зворотнього зв'язку оперативному керівництву з рекомендаціями щодо невідкладного поліпшення якості; періодичне інформування вищого керівництва для аналізу рекомендацій щодо перспектив поліпшення якості. Аналізування проводили вздовж потоку (блок-схеми) процесу, який подано на рисунку 1.

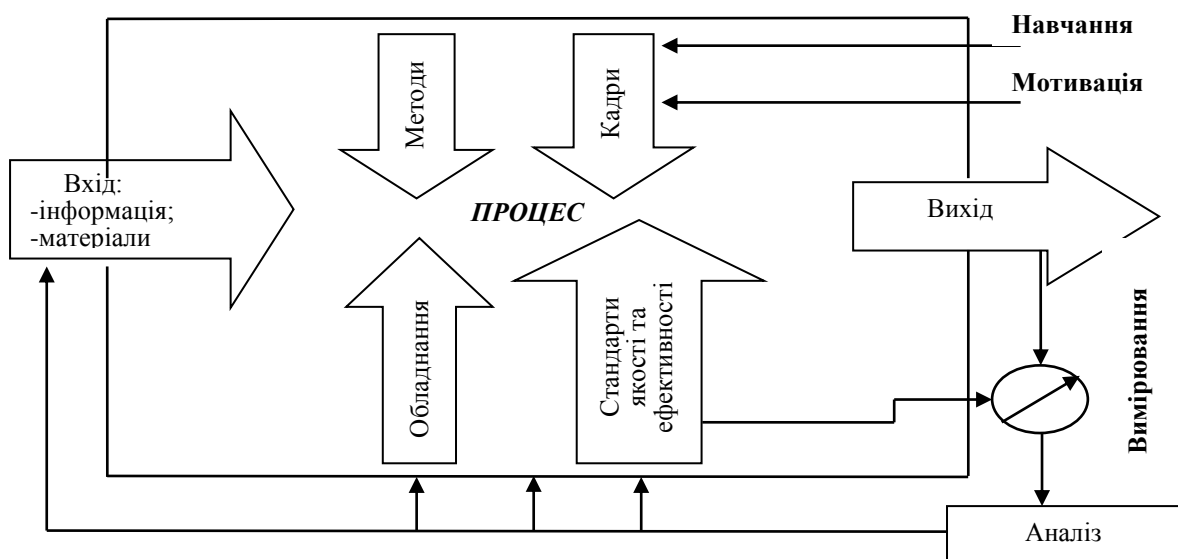

Рис. 1 Концептуальна модель процесного підходу до реалізації послуги оцінки відповідності КТЗ

Джерело: власна розробка

На наступному етапі здійснювали моніторинг процесу надання послуги, у нашому дослідженні, це діяльність, яка включає спостереження за функціонуванням процесу з проведенням вимірювання й оцінювання одного або декількох показників цього процесу, що здійснюється з установленою періодичністю для визначення того, чи досягнута відповідність встановленим вимогам згідно з критеріями функціонування процесу, [15, 20]. Зворотний зв'язок із замовниками здійснюється в ОС КТЗ шляхом проведення щоквартального

тематичного опитування замовників на надання послуг з підтвердження відповідності. Опитування проводилось з використанням методу анкетування. Узагальнені результати опитування з оцінками за підрозділами: 1 - науково-технічний центр оцінки відповідності КТЗ, 2 - відділ оцінки відповідності КТЗ, 3 - лабораторія випробувань, досліджень та діагностики КТЗ, 4- відділ системи управління якістю; по 12-бальній шкалі наведено в таблиці (за даними ДП «УКРМЕТРТЕСТСТАНДАРТ»).

Таблиця 1

Узагальнені результати опитування замовників ОС КТЗ на надання послуг з підтвердження відповідності

Показники задоволеності	Середні оцінки важливості показників для замовників, бали					Середні оцінки задоволеності замовників результативністю виконання показників, бали				
	за підрозділами				загалом по ОС КТЗ	за підрозділами				загалом по ОС КТЗ
	1	2	3	4		1	2	3	4	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1 Культура обслуговування	9,8	8,6	9,3	9,5	9,3	9,9	9,2	10,5	9,7	9,8
2 Компетентність персоналу	11,0	10,9	11,5	10,7	11,0	10,6	10,8	11,0	10,5	10,7
3 Термін надання послуги	9,5	10,4	10,5	8,6	9,8	8,7	10,0	10,0	8,5	9,3
4 Усунення розбіжностей між ОС КТЗ і замовником	8,7	10,1	10,5	9,2	9,6	9,9	9,4	10,2	9,4	9,7
5 Поінформованість про цінову політику ОС КТЗ щодо надання послуг з оцінки відповідності	9,0	9,3	9,7	9,1	9,3	9,2	8,2	9,5	8,9	9,0
6 Поінформованість про діяльність ОС КТЗ у сфері оцінки відповідності	8,8	9,3	9,3	9,1	9,1	8,4	8,6	9,5	9,2	8,9

Джерело: розраховано автором

Наведені результати (як приклад впровадження методики) проведення моніторингу процесу надання послуги з оцінки відповідності КТЗ та складових частин встановленим вимогам щодо тривалості надання послуги. Метою такого моніторингу є також встановлення чи є цей процес стабільний та статистично керований, тобто варіабельність викликана тільки випадковими чинниками. Визначено прийнятний рівень варіабельності (змінності) процесу, і тоді будь яке відхилення від нього є результатом дії особливих чинників, які виявлено, послаблена їх дія.

Для моніторингу за результатами досліджень був обраний метод «Контрольних карт Шухарта». Цей метод дозволив забезпечити отримання, обробку та представлення інформації щодо тривалості надання послуг у зручній для прийняття рішення формі. За допомогою контрольних карт були визначені вагомі відхилення середнього значення тривалості надання послуги (μ) і статистичного відхилення (σ) від заданих (базових) значень. Для такого контролю через регулярні проміжки часу (кожен тиждень року) вибирались вибірки

значень ознаки (тривалість надання послуги) певного об'єму (n) [7].

Аналіз процесу надання послуг по тривалості його виконання за допомогою отриманих карт мав за мету виявлення причин варіабельності показників якості процесу і прийняття заходів по зменшенню цієї варіабельності. Причинами відхилення нормативних показників (часу подання послуги) можуть бути: велика кількість заявок від замовників в конкретний період часу, перевантаженість співробітників відділу, низька якість та компетентність обслуговуючого персоналу; невиконання обов'язкових процедур співробітниками при відстеженні робіт з надання послуги (наприклад, не закриття (анулювання) заявки, коли замовник довгий час не усуває встановлені невідповідності і тим

самим, по суб'єктивним причинам, збільшується час виконання послуги).

Розрахункові значення ознак за поточний період часу вибирались із генеральної вибірки за допомогою генератора випадкових чисел та з урахуванням об'єму вибірки (рис 2), з застосуванням позначень та скорочень: ВКМ – верхня контрольна межа; ВПМ – верхня попереджувальна межа; СЛ – середня лінія; НПМ – нижня попереджувальна межа; НКМ – нижня контрольна межа. Оціночні значення величин μ та σ визначалися за формулами:

$$\mu = \bar{x} = \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k x_i \quad (1),$$

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{k} \sum_{i=1}^k S_i^2} = \sqrt{S^2} \quad (2),$$

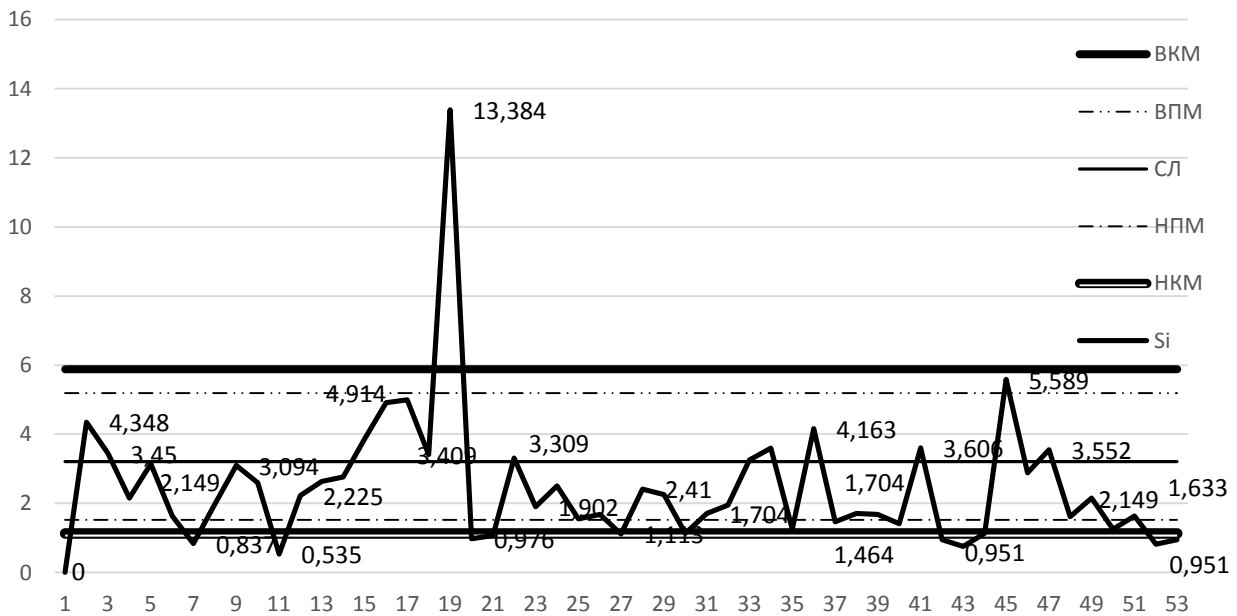

Рис. 2. Карта Шухарта за результатами навантаження на ОС КТЗ

Джерело: власна розробка

За результатами впровадження контрольних карт в ОС показники якості надання послуг при сертифікації КТЗ вдалося досягти наступних результатів: збільшення кількості персоналу лабораторії на 30%; підвищення продуктивності праці персоналу, шляхом скорочення часу на проведення лабораторних досліджень, від 30 хв до 20 хв на один КТЗ; збільшення обсягу надання послуг, що зумовило покращення фінансового результату показників ОС

КТЗ на 25%; скорочення кількості претензій від замовників в середньому до 10, що становить 0,2%.

Таким чином, дослідження управлінських процесів в системі управління якістю ОС КТЗ ДП «УКРМЕТРТЕСТСТАНДАРТ», впровадження комплексу стандартних програмно-інструментальних засобів, нестандартних методик, основних технологічних систем управління, що орієнтовані на безперервне удосконалення

організації, сприяло підвищенню стабільності функціонування ОС КТЗ та покращення його економічного стану.

Висновки. На основі аналізу досліджень щодо еволюційного вирішення проблеми забезпечення якості встановлено, що найсуттєвішим недоліком усіх систем і підходів управління якістю є їх спрямованість на продукцію, а не на споживача, його потреби та ступінь задоволення його вимог. Доведено, що сертифікація КТЗ – процедура що об'єднує сукупність взаємопов'язаних видів діяльності до управління якою застосовується процесний підхід. Встановлено, що процес перевірки системи якості – це незалежний, систематичний аналіз, який дозволяє визначити, що діяльність в галузі якості та результати, що пов'язані з нею, відповідають запланованим заходам, дійсно виконуються, придатні для досягнення цілей ОС КТЗ. З метою забезпечення якості при сертифікації КТЗ виконана така послідовність дій: здійснено обґрунтування та оцінка потреби в моніторингу та вимірюванні на кожному етапі надання послуги; визначені необхідні методи моніторингу для різних процесів; впроваджені відповідні процедури моніторингу, а саме «Контрольні карти Шухарта»; оцінені результати та заходи щодо покращення діяльності. За результатами впровадження контрольних карт в ОС показники якості надання послуг при сертифікації КТЗ вдалося досягти наступних результатів: збільшення кількості персоналу лабораторії на 30%; підвищення продуктивності праці персоналу, шляхом скорочення часу на проведення лабораторних досліджень, від 30 хв до 20 хв на один КТЗ; збільшення обсягу надання послуг, що зумовило покращення фінансового результату показників ОС КТЗ на 25%; скорочення кількості претензій від замовників в середньому до 10, що становить 0,2%.

Під час перевірки забезпечення якості при сертифікації колісних транспортних засобів в ОС КТЗ встановили, що є необхідність встановлення і впровадження

заходів щодо моніторингу. Сформовано та апробовано методику проведення моніторингу процесу надання послуги з оцінки відповідності КТЗ, що призведе до поліпшення вихідних показників роботи ОС КТЗ державного підприємства «УКРМЕТРТЕСТСТАНДАРТ».

Література:

1. Андерсон Б. Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования. Пер. с англ. С. В. Ариничева. Москва : РИА «Стандарты и качество». URL : https://www.studmed.ru/view/andersen-b-biznes-processy-instrumenty-sovershenstvovaniya_f71247f0f2b.html.
2. Інноваційна діяльність у сферах техніки, технології, технічного регулювання і забезпечення якості : підручник з грифом МОН / О. Г. Величко, А. М. Должанський, Л. М. Віткін, О. Е. Янішевський, Д. Ю. Клюєв. Дніпропетровськ : «Свідлер А.Л.», 2010. 394 с.
3. Віткін Л. М. Управління якістю (на прикладі освітньої діяльності) : навчальний посібник. Київ, 2018. 194 с.
4. Гончарова О. М. Реінжиніринг бізнес-процесів як метод процесного управління. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 10 (151). С. 78 – 82. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKNU_Ekon_2013_10_19.pdf.
5. Деминг Э. Выход из кризиса. Тверь: Альба, 1994 : учебное пособие. URL : https://img.yakaboo.ua/media/mediagallery/pdf/4/5/455238_81018993.pdf.
6. Джуран Дж. М. Якість і прибуток. *Якість, торгівля, економіка*. 1970.
7. Ігнаткін В. У., Віткін Л. М., Сурду М. В., Ігнаткіна Я. В. Розроблення моделі прогнозування можливої кількості відмов ЗВТ. *Метрологія та прилади*. 2012. № 6. С. 52-55.
8. Исикава К. Японские методы управления качеством : учебное пособие. Москва : Экономика, 1988. 215 с. URL : https://www.studmed.ru/view/isikava-k-yaponskie-metody-upravleniya-kachestvom_c6f025faf92.html.
9. Калита П. Я., Сарновская Т. И. Система всеобщего управления качеством (TQM) : навчальний посібник. Київ : Наукова думка. 1993. 152 с.
10. Качество в истории цивилизации. Эволюция, тенденции и перспективы управления качеством / Под ред. Дж Джурана: Пер. с англ. В 3-х томах. Москва : РИА «Стандарты и качество», 2004.
11. Когут Ю. О. Модель реінжинірингу бізнес-процесів компанії. *Бізнес Інформ*, 2011. № 10. С.

65–69. URL : https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2011-10_0-pages-65_69.pdf.

12. Кривов'язюк І. В., Кулик Ю. М. Реінжиніринг логістичних бізнес-процесів і систем як основа їх самовдосконалення та розвитку. URL : <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/No2/87-94.pdf>.

13. Коно Т. Стратегия и структура японских предприятий: учебное пособие. Пер. с англ. Москва : Прогресс, 1987. 384 с.

14. Лапидус В. А. Система статистического управления процессами. Система Шухарта. Методы менеджмента качества. Надежность и контроль качества. 1999. № 5, 7.

15. Миттаг Х. Й. Статистические методы обеспечения качества : учебное пособие. / Пер. с нем. Под ред. Б. Н. Маркова. Москва : Машиностроение, 1995.

16. Монд Я. Тоста - методы эффективного управления : учебное пособие. Пер. з англ. Москва : Економіка, 1989. 289 с.

17. Редзюк А. М. Автомобілебудування України: застосування міжнародних стандартів і процедур сертифікації. *Стандартизація, сертифікація, якість*, 1998. № 3. С. 28-29. URL : http://www.diat.edu.ua/journal/files/2013/3_2013.pdf.

18. Рудзінська О. В. Управління якістю процесів в органі з сертифікації дорожніх транспортних засобів (ОС ДТЗ) з використанням статистичних методів. *Автошляховик України*. 2005. № 6. С. 14-18.

19. Фейгенбаум А. Контроль качества продукции : учебное пособие. Москва : Экономика, 1986. 471с.

20. Харрінгтон Дж. Х. Управління якістю в американських корпораціях: учебное пособие. Сокр.пер. з англ. Москва : Економіка, 1990. 272с.

21. Kimbie R. Business Process Reengineering – When to use it. URL : <http://ezinearticles.com/?Business-Process-Reengineering-When-to-Use-It&id=6133794.html>.

References:

1. Anderson, B. (2020), *Byznes-protsessi. Ynstrumenti sovershenstvovaniya* [Business processes. Improvement tools], RYA «Standarti y kachestvo», Moscow, Russia, retrieved from : https://www.studmed.ru/view/andersen-b-biznes-processy-instrumenty-sovershenstvovaniya_f71247f0f2b.html.

2. Velychko, O. H. Dolzhanskiy, A. M. Vitkin, L. M. Yanishevskiy, O. E. and Kliuiev, D. Yu. (2010), *Innovatsiina diialnist u sferakh tekhniki, tekhnologii, tekhnichnoho rehuliuivannia i zabezpechennia yakosti* [Innovative activity in the fields of engineering, technology, technical regulation and quality assurance], Svidler A.L., Dnipropetrovsk, Ukraine, 394 p.

3. Vitkin, L. M. (2018), *Upravlinnia yakistiu (na prykladi osvitnoi diialnosti)* [Quality management (on the example of educational activities)], Kyiv, Ukraine, 194 p.

4. Honcharova, O. M. (2013), “Business process reengineering as a method of process management”, *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, № 10 (151), pp. 78 – 82, retrieved from : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKNU_Ekon_2013_10_19.pdf.

5. Demynh, Э. (1994), *Vikhod yz kryzysa* [Exit from the crisis], Alba, Tver, Russia, retrieved from : https://img.yakaboo.ua/media/mediagallery/pdf/4/5/455238_81018993.pdf.

6. Dzhuran, Dzh. M. (1970), *Yakist i prybutok* [Quality and profit], Kyiv, Ukraine.

7. Ilnatkin, V. U. Vitkin, L. M. Surdu, M. V. and Ilnatkina, Ya. V. (2012), “Development of a model for forecasting the possible number of FTA failures”, *Metrolohiia ta pryklady*, № 6, pp. 52-55.

8. Ysykava, K. (1988), *Yaponskye metody upravleniya kachestvom* [Japanese quality management methods], Ekonomika, Moscow, Russia, 215 p., retrieved from : https://www.studmed.ru/view/isikavak-yaponskie-metody-upravleniya-kachestvom_c6f025faf92.html.

9. Kalyta, P. Ya. and Sarnovskaia, T. Y. (1993), *Systema vseobshcheho upravleniya kachestvom (TQM)* [Total Quality Management System (TQM)], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine, 152 p.

10. Dzhurana, Dzh. (2004), *Kachestvo v ystoriyy tsyvylyzatsyy. Эволюция, тенденции в перспективе управления качеством* [Quality in the history of civilization. Evolution, trends and prospects of quality management], RYA «Standarti y kachestvo», Moscow, Russia.

11. Kohut, Yu. O. (2011), “Company business process reengineering mode”, *Biznes Inform*, № 10, pp. 65-69, retrieved from : https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2011-10_0-pages-65_69.pdf.

12. Kryvoviazuk, I. V. and Kulyk, Yu. M. (2020), “Reengineering of logistics business processes and systems as a basis for their self-improvement and development”, retrieved from : <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/No2/87-94.pdf>.

13. Kono, T. (1987), *Stratehiya y struktura yaponskykh predpriyatiy* [Strategy and structure of Japanese enterprises], Progress, Russia, 384 p.

14. Lapydus, V. A. (1999), “Statistical process control system. Shewhart system”, *Metodi menedzhmenta kachestva. Nadezhnost y kontrol kachestva*, № 5, 7.

15. Myttah, Kh. Y. (1995), *Statystycheskye metody obespecheniia kachestva* [Statistical quality assurance techniques], Mashynostroeniye, Russia.

16. Mond, Ya. (1989), *Toieta - metody efektyvnoho upravlinnia* [Toyota - methods of effective management], Ekonomika, Moscow, Russia, 289 p.

17. Redziuk, A. M. (1998), “Automotive industry of Ukraine: application of international standards and certification procedures”, *Standartyzatsiia, sertyfikatsiia, yakist*, № 3, pp. 28-29, retrieved from : http://www.diat.edu.ua/journal/files/2013/3_2013.pdf.

18. Rudzinska, O. V. (2005), “Quality management of processes in the body for certification of road vehicles (OS accident) using statistical methods”, *Avtoshliakhovyk Ukrainy*, № 6, pp.14-18.

19. Feihenbaum, A. (1986), *Kontrol kachestva produktsyy* [Product quality control], Ekonomika, Moscow, Russia, 471 p.

20. Kharrinton, Dzh. Kh. (1990), *Upravlinnia yakistiu v amerykanskykh korporatsiakh* [Quality Management in American Corporations], Ekonomika, Moscow, Russia, 272 p.

21. Kimbie, R. (2020), “Business Process Reengineering – When to use it”, retrieved from : <http://ezinearticles.com/?Business-Process-Reengineering-When-to-Use-It&id=6133794.html>.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2020 р.

УДК 330.15; 330.16:330.34

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-97-102

СТАЛІЙ РОЗВИТОК ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ЛОКАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ

Ляшенко О.М.

д.е.н., професор, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел.: (044)-455-57-07, e-mail.: lom@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7114-4501>

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: LOCAL INFORMATION AND COMMUNICATION ASPECTS

Liashenko O.

Doctor of science (Economics), professor, "KROK" University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine,
tel.: (044)-455-57-07, e-mail.: lom@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7114-4501>

Анотація. Сучасною світовою стратегічною тенденцією є становлення динамічної концепції освіти в інтересах сталого розвитку. Освіта є передумовою та водночас пріоритетним засобом досягнення сталого розвитку. Згідно з Порядком денним на XXI століття освіту визнано як процес, за допомогою якого людина і суспільство можуть повністю розкрити свій потенціал, оскільки вона має вирішальне значення для забезпечення формування цінностей і підходів, прищеплення навиків і заохочення поведінки, сумісної зі сталим розвитком. Особлива роль у цьому процесі належить вищій освіті. Сутнісною компонентою сталого розвитку закладів вищої освіти є аксіологічне та когнітивно-поведінкове сприяння задоволенню соціальних, екологічних та економічних інтересів суспільства на основі максимально повного розкриття творчого потенціалу всіх учасників університетської спільноти: студентів, науково-педагогічного складу, обслуговуючого та допоміжного персоналу і менеджменту. Отже, сталий розвиток закладів вищої освіти є безперервним процесом гармонізації взаємодії внутрішніх стейкхолдерів щодо узгодження здійснюваної освітньої та науково-дослідної діяльності з концептуальною тріадою сталого розвитку – соціальна, екологічна, економічна сфери в ендогенній та екзогенній площинах та переходом до стійкого функціонування. Сучасні бізнес-моделі ЗВО мають бути скерованою не на ретрансляцію, а на генерацію нових знань щодо сталого розвитку, та перетворення їх на ціннісний ресурс стійкого функціонування за допомогою відповідного інформаційно-комунікативного супроводу. Протягом понад десятиліття в Україні сформувався певний пласт наукових досліджень, присвячених проблематиці сталого розвитку. Однак, чисельність таких досліджень, присвячених освітній складовій, не є надто потужною. Ще меншою є частка наукових праць, присвячених діяльності ЗВО як суб'єктів сталого розвитку. Відтак, інформаційно-комунікативні аспекти цієї проблематики також наразі не є центром уваги вітчизняних дослідників. Тому наразі одним з каменів спотикання у контексті сталого розвитку ЗВО є коло питань інформаційно-комунікативного характеру.

Ключові слова: сталий розвиток, заклад вищої освіти, інформаційно-комунікативний супровід, цілі, принципи.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл: 7

Annotation. The current global strategic trend is the formation of a dynamic concept of education in the interests of sustainable development. Education is a prerequisite and at the same time a priority means of achieving sustainable development. Under the 21st Century Agenda, education is recognized as a process by which individuals and societies can reach their full potential, as it is crucial for ensuring the formation of values and approaches, inculcating skills and encouraging behaviors compatible with sustainable development. A special role in this process belongs to higher education. An essential component of sustainable development of higher education institutions is axiological and cognitive-behavioral assistance to meet the social, environmental and economic interests of society based on the fullest disclosure of creative potential of all members of the university community: students, research and teaching staff, service and support staff and management. Thus, sustainable development of higher education institutions is a continuous process of harmonization of interaction of internal stakeholders to harmonize educational and research activities with the conceptual triad of sustainable development - social, environmental, economic spheres in endogenous and exogenous areas and the transition to sustainable functioning. Modern business models of free economic zones should be aimed not at retransmission, but at generating new knowledge about sustainable development, and turning them into a valuable resource of sustainable operation with the help of appropriate information and communication support. For more than a decade, a certain layer of scientific research devoted to the

issue of sustainable development has been formed in Ukraine. However, the number of such studies on the educational component is not very strong. Even smaller is the share of scientific papers on the activities of universities as subjects of sustainable development. Therefore, the information and communication aspects of this issue are also not currently the focus of domestic researchers. Therefore, currently one of the stumbling blocks in the context of sustainable development of free economic zones is the range of issues of information and communication nature.

Key words: *sustainable development, university, information and communication support, goals, principles.*
Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 7

Постановка проблеми. Порядок денний щодо сталого розвитку, з одного боку, визначений доволі чітко, з іншого боку, він постійно трансформується у часовому горизонті та «завойовує» нові сфери. Наразі часовим горизонтом є 2030 року, а доволі новою цариною є сфера вищої освіти. Ключові аспекти цих положень відображені у Education for sustainable development in the framework of the 2030 Agenda for Sustainable Development. Retrieved [1]. Попередні вектори сталого розвитку були вибудовані в такий спосіб, що сфера освіти, а, отже, і, заклади вищої освіти (ЗВО), виконували скоріше сервісну чи допоміжну функцію, проте наразі ЗВО змушені не лише рішуче демонструвати, що студенти набувають знань і навичок, необхідних для сприяння сталому розвитку, але і набувають статусу суб'єктів сталого розвитку та сталого способу життя. Є декілька причин, усю сукупність тезово об'єднала Rebecca Warden: «Університети не можуть бути лідерами у прагненні до сталого розвитку і продовжувати свою діяльність вести як раніше. Однак ЗВО постають перед вибором: або брати ініціативу та вести зміни в таких сферах, як кліматична справедливість, боротьба з бідністю та забезпечення гендерної рівності, або стати простими послідовниками соціальних змін, розпочатих іншими» [2].

Крім того, низка причин щодо поширення ідей сталого розвитку на ЗВО може бути щонайменше зведена до наступних: ключовим завданням освіти у ХХІ столітті є розвиток мислення, орієнтованого на майбутнє; сучасною світовою стратегічною тенденцією є становлення динамічної концепції освіти в інтересах сталого розвитку (ОСР);

зростання конкуренції на глобальних ринках приводить до підвищення потреб країн у постійних інноваціях для

збереження та закріплення позиції лідерства, тому формування інноваційно-спрямованої особистості, здатної до постійної самоосвіти та креативного мислення набуває ваги [3]; розвиток наукоємних сфер економіки потребує модернізації знань та навичок персоналу, що, водночас, перетворює освіту на драйвер соціального розвитку.

Водночас, наразі одним з каменів спотикання у контексті сталого розвитку ЗВО є коло питань інформаційно-комунікативного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом понад десятиліття в Україні сформувався певний пласт наукових досліджень, присвячених проблематиці сталого розвитку. Однак, чисельність таких досліджень, присвячених освітній складовій, не є надто потужною. Ще меншою є частка наукових праць, присвячених діяльності ЗВО як суб'єктів сталого розвитку. Відтак, інформаційно-комунікативні аспекти цієї проблематики також наразі не є центром уваги вітчизняних дослідників.

Водночас, слід зазначити, що інституційна складова сталого розвитку в Україні визначилася. Зокрема, є Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [4]. В Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [5] чітко зазначено, що в Україні підтримуються проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року та результати їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, викладені у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», забезпечувати дотримання Цілей

сталого розвитку України на період до 2030 року. Тому, з метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, Указом визначені такі 17 цілей сталого розвитку (ЦСР): подолання бідності; подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці; забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх; забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат; забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією; забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх; сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх; створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям; скорочення нерівності; забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів; забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва; вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками; збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку; захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття; сприяння побудові

миролюбного и відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях; зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.

ЦСР України на період до 2030 року є орієнтирами для розроблення проектів прогнозних і програмних документів, проектів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України.

Водночас, у Національній парадигмі сталого розвитку України, сталий розвиток суспільства розуміється як безперервний навчальний процес, включаючи розширення знань, формування спеціальних навиків, життєвих позицій і цінностей щодо здорового способу життя в гармонії з природою. Це потребує зміщення акцентів від методів, орієнтованих лише на передачу інформації, до ширшого впровадження активних методів навчання, багатостороннього й міждисциплінарного аналізу ситуацій реального життя (позитивного досвіду). Імплементация ОСР відбувається через інтеграцію її тем у всі навчальні дисципліни, а також організацію спеціальних тематичних програм [6]. Окремі комунікативні аспекти сталого розвитку освітніх установ розглянуті в [7].

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення інформаційно-комунікативних аспектів сталого розвитку закладів вищої освіти (ЗВО).

Виклад основного матеріалу дослідження. Сталый розвиток належить до категорії процесів, які є частково, але систематично керованими. Основою керованості є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють моделювати сценарії розвитку, з високою точністю прогнозувати їх результати та обирати з їх числа найбільш прийнятні. Термін «сталый розвиток» є офіційним українським відповідником англійського

терміну «sustainable development», дослівний переклад якого означає «життєздатний розвиток», а сутнісний – «самопідтримуваний розвиток». У такому контексті іншої царини, ніж царина освіти, як засадничої функції для само підтримки розвитку, не існує.

Сучасною світовою стратегічною тенденцією є становлення динамічної концепції освіти в інтересах сталого розвитку. Освіта є передумовою та водночас пріоритетним засобом досягнення сталого розвитку. Згідно з Порядком денним на XXI століття освіту визнано як процес, за допомогою якого людина і суспільство можуть повністю розкрити свій потенціал, оскільки вона має вирішальне значення для забезпечення формування цінностей і підходів, прищеплення навиків і заохочення поведінки, сумісної зі сталим розвитком. Особлива роль у цьому процесі належить вищій освіті.

Під сталим розвитком (будь-якої) освітньої установи слід розуміти комплексну стратегію розвитку такої установи, яка має на меті накопичення і розвиток її потенціалу, який має відбуватися у взаємодії з соціо-еколого-економічним середовищем, на скеровувати діяльність установи на поетапний перехід до стійкого функціонування. Уточнюючою компонентою такого визначення щодо ЗВО є аксіологічне та когнітивно-поведінкове сприяння задоволенню соціальних, екологічних та економічних інтересів суспільства на основі максимально повного розкриття творчого потенціалу всіх учасників університетської спільноти: студентів, науково-педагогічного складу, обслуговуючого та допоміжного персоналу і менеджменту. Таким чином, сталий розвиток ЗВО є безперервним процесом гармонізації взаємодії внутрішніх стейкхолдерів щодо узгодження здійснюваної освітньої та науково-дослідної діяльності з концептуальною тріадою сталого розвитку – соціальна, екологічна, економічна сфери в ендогенній та екзогенній площинах та переходом до стійкого функціонування.

Сенс стійкого функціонування випливає з «resilience of functioning», тобто еластичне, швидко відновлювальне існування, отже, це передбачає такий спосіб організації діяльності ЗВО, коли взаємодія усіх його підсистем є гармонізованою, ефективною і результативною. Перехід від сталого розвитку до стійкого функціонування ЗВО передбачає наявність відповідної стратегії. Аналіз поточної ситуації показав, що незважаючи на те, що в багатьох ЗВО задеклароване впровадження елементів концепції сталого розвитку, їхня діяльність не є комплексною, а лише скерованою на вирішення точкових проблем.

Гене́за переходу ЗВО від сталого розвитку до стійкого функціонування має спиратися на такі принципи:

- принцип відповідальності перед майбутнім: підготовка фахівців, проведення наукових досліджень і розробка проектів мають бути зорієнтовані на потреби майбутніх поколінь, щонайменше, перелік спеціальностей та тематика досліджень мають бути актуальні у середньостроковій перспективі;
- принцип єдності цілей;
- принцип комплексності: все прийняті рішення повинні носити системний і комплексний характер тобто при плануванні діяльності обов'язково повинні враховуватися короткострокові і віддалені наслідки тих чи інших рішень;
- принцип екологічної свідомості та екологізації усіх сфер діяльності;
- принцип рівності: всі напрямки навчання та проведення досліджень однаково значущі;
- принцип партнерства: всі зацікавлені сторони рівною мірою можуть реалізовувати свої інтереси;
- принцип відкритості та поінформованості: вільний обмін різними типами даних, в тому числі звітність про діяльність в різних галузях.

Усі принципи є однаково важливими, проте зупинимось на принципі відкритості, оскільки його роль у контексті заявленої тематики є найбільш значущою.

Найактуальнішою сьогодні є проблема розкриття взаємовпливів у системі "людина - інформація - комунікація". Тільки у взаємозв'язку трьох компонентів можливі поглиблення комунікативних зв'язків, розширення форм і типів їх організації. Таким чином, інформація як єдиний інструмент усвідомлення процесів і явищ ціннісним ресурсом сталого розвитку. Інформація як цінність сприяє освоєнню і перетворенню оточуючого людину світу, сприяє йому в соціально-культурній творчості. Однак, успішне використання інформації потребує виваженої комплексної і системної комунікації.

Подолання пострадянського синдрому закритості усе ще дається взнаки на діяльності багатьох суб'єктів господарювання України. На жаль, не є винятком як заклади освіти в цілому, так і заклади вищої освіти зокрема. Звісно, не можна не визнати той факт, що глобальна діджиталізація процесів, акселерована світовою пандемічною атакою, позитивно вплинула на прискорення і покращення інформаційно-комунікативних процесів як усередині ЗВО, так і з зовнішніми стейкхолдерами. Однак такий процес є реактивним, а не проактивним за своєю суттю. Обстеження відкритих джерел щодо діяльності вітчизняних ЗВО демонструє несистематизовану щодо цілей сталого розвитку інформаційно-комунікативну політику. Водночас, ключові аспекти такої політики, безвідносно до масштабу діяльності ЗВО, перебувають у таких площинах: екзогенна (глобальна, національна, локальна) та ендогенна.

Глобальна площина стосується взаємодії з організаціями, установами, підприємствами міждержавного рівня з приводу розвитку освіти та крос-дисциплінарних досліджень у сфері сталого розвитку; національна – співпраці з тими самими стейкхолдерами у межах держави, відповідно локальна площина – це місцевий рівень, у тому числі – територіальних громад. Своєрідним ротором і генератором щодо екзогенної

площини ЗВО є узгодженість, комплексність та скерованість інформаційно-комунікативних зв'язків на досягнення цілей сталого розвитку.

Отже, розглянемо локальні інформаційно-комунікативні аспекти сталого розвитку ЗВО. В основу вивчення такого розгляду покладено інструментарій місцевого порядку денного, тому десятьма кроками щодо реалізації інформаційно-комунікативного супроводу сталого розвитку ЗВО є:

1. Ініціювання процесу: виявлення стейкхолдерів та організація ознайомчих заходів для обговорення концепції сталого розвитку.

2. Визначення локальних проблем (наприклад, об'єднаної територіальної громади) визначення потреб стейкхолдерів.

3. Створення бажаного образу взаємодії ЗВО з локальними стейкхолдерами.

4. Розробка плану спільних дій, визначення ролі кожного учасника.

5. Розробка спільних індикаторів сталого розвитку.

6. Розширення кола учасників, інформування про початок дій по реалізації процесу сталого розвитку, здійснення інформаційної компанії.

7. Аналіз наявної стратегії сталого розвитку ЗВО та громади, інтеграція цих стратегій, обговорення і створення спільних стимулів щодо реалізації інтегрованої стратегії сталого розвитку.

8. Виконання найпріоритетніших, найбільш актуальних і досяжних етапів стратегії сталого розвитку ЗВО, організація інформаційної компанії про успіхи, заохочення активних учасників.

9. Аналіз перших результатів, внесення коректив в подальші дії, заохочення учасників, поступове ускладнення завдань.

10. Продовження реалізації стратегії сталого розвитку, порівняння результатів з розробленими індикаторами, систематизація діяльності щодо реалізації інтегрованої стратегії сталого розвитку.

Необхідною умовою успішного здійснення цих кроків є створення бізнес-моделі ЗВО, скерованої не на

ретрансляцію, а не генерацію нових знань щодо сталого розвитку, та перетворення їх на ціннісний ресурс стійкого функціонування за допомогою відповідного інформаційно-комунікативного супроводу.

Висновки. Сталий розвиток – це радикальні зміни, рушійною силою, а не віддзеркаленням яких мають бути освітні установи. ЦСР України на період до 2030 року є орієнтирами для розроблення проектів прогностичних і програмних документів, проектів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України. У Національній парадигмі сталого розвитку України, сталий розвиток суспільства розуміється як безперервний навчальний процес, включаючи розширення знань, формування спеціальних навиків, життєвих позицій і цінностей щодо здорового способу життя в гармонії з природою.

Сталий розвиток ЗВО є безперервним процесом гармонізації взаємодії внутрішніх стейкхолдерів щодо узгодження здійснюваної освітньої та науково-дослідної діяльності з концептуальною тріадою сталого розвитку – соціальна, екологічна, економічна сфери в ендегенній та екзогенній площинах та переходом до стійкого функціонування.

Сучасні бізнес-моделі ЗВО мають бути скерованою не на ретрансляцію, а на генерацію нових знань щодо сталого розвитку, та перетворення їх на ціннісний ресурс стійкого функціонування за допомогою відповідного інформаційно-комунікативного супроводу.

Література:

1. Agenda Education for sustainable development in the framework of the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL : <http://undocs.org/A/C.2/72/L.45>.
2. Sustainable development: Are universities ready to lead? Rebecca Warden 10 March 2020. URL : <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200310143004253>.
3. Висоцька О. Є. Освіта для сталого розвитку : науково-методичний посібник. Дніпропетровськ : Роял Принт, 2011. 200 с.

4. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року Указ Президента України; Стратегія від 25.06.2013 № 344/2013. URL :

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013?find=1&text=%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA#w1_5.

5. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України №722/2019. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.

6. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. Київ : Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. 72 с.

7. Соснін О. В., Михненко А. М., Литвинова Л. В. Комунікативна парадигма суспільного розвитку : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2011. 220 с.

References:

1. Agenda Education for sustainable development in the framework of the 2030 Agenda for Sustainable Development, retrieved from : <http://undocs.org/A/C.2/72/L.45>.
2. Sustainable development: Are universities ready to lead? Rebecca Warden 10 March 2020, retrieved from : <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200310143004253>.
3. Vysotska, O. Ye. (2011), *Osvita dlia staloho rozvytku* [Education for sustainable development], Roial Prynt, Dnipropetrovsk, Ukraine, 200 p.
4. Decree of the President of Ukraine (2013), "On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021", retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013?find=1&text=%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA#w1_5.
5. Decree of the President of Ukraine (2019), "About the Goals of sustainable development of Ukraine for the period up to 2030", retrieved from : <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.
6. Paton, B. Ye. (2012), "National paradigm of sustainable development of Ukraine", 72 p.
7. Sosnin, O. V. Mykhnenko, A. M. and Lytvynova, L. V. (2011), *Komunikatyvna paradyhma suspilnoho rozvytku* [Communicative paradigm of social development], Nadu, Kyiv, Ukraine, 220 p.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2020 р.

УДК 331.103

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-103-111

МОТИВАЦІЯ ПРАЦІ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Мотузенко О.В.

аспірантка, ВНЗ «Університет економіки та праці «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел.: (066)-096-06-83, e-mail.: Motuzenko@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3434-9553>

MOTIVATION OF WORK AND INCREASE OF EFFICIENCY OF ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

Motuzenko O.

postgraduate student, "KROK" University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel.: (066)-096-06-83,
e-mail.: Motuzenko@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3434-9553>

Анотація. Світова криза стала найважливішою реальною характеристикою сучасної економічної системи, однією з найбільш впливових сил, що визначають хід розвитку нашої планети. Вона торкається практично всіх сфер громадського життя, включаючи економіку, політику, ідеологію, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку, спосіб життя, а також самі умови існування людства. Заради збереження переваги конкурентоспроможних ринків при наявності чітких правил та політичних і географічних кордонів і спрямованості цих перетворень на задоволення потреб людини, управління має ставати більш ефективним і скоординованим. В першу чергу це стосується управління персоналом, тому що саме людський фактор є одним з визначальних для підприємств в умовах кризи. У статті досліджено мотивацію праці управлінського персоналу в контексті ефективної діяльності зростання підприємств та організації. Встановлено, що своєчасне виявлення та діагностування проблемних ситуацій, що виникають на шляху розвитку і зростання підприємств та організації, суттєво залежать від рівня кваліфікації та професіоналізму керівника, тобто управління та мотивація. В рамках розкриття проблематики наукової статті використано дані Євростату (Eurostat). Для опрацювання статистичних даних було застосовано такі методи економічного аналізу як узагальнення і порівняння. Розкриття тематики наукової статті вимагає проведення аналізу таких ключових індикаторів, як рівень зайнятості населення, індекс освіченості населення, індивідуальний рівень цифрових навичок населення, частка осіб, які володіють іноземною мовою (іноземними мовами), частка осіб, що працевлаштовані і водночас задоволені своєю роботою (з них частка менеджерів, тобто управлінців). Встановлено, що у країнах Європейського Союзу присутній прийнятний, зокрема високий у Великобританії, Іспанії, Німеччині, Польщі та Франції, рівень задоволеності власною роботою працевлаштованих осіб, у тому числі менеджерів (управлінців).

Ключові слова: мотивація, управлінський персонал, підприємство, організація, розвиток.

Формули: 0, рис.: 2, табл.: 3, бібл.: 13

Annotation. The global crisis has become the most important real characteristic of the modern economic system, one of the most influential forces that determine the course of development of our planet. It affects virtually all spheres of public life, including economics, politics, ideology, social sphere, culture, ecology, security, lifestyle, as well as the very conditions of human existence. In order to maintain the advantage of competitive markets with clear rules and political and geographical boundaries and to focus these transformations on meeting human needs, governance needs to become more efficient and coordinated. This primarily applies to personnel management, because it is the human factor is one of the determinants of enterprises in a crisis. The article examines the motivation of management staff in the context of effective growth of enterprises and organizations. It has been established that timely identification and diagnosis of problematic situations that arise on the path of development and growth of enterprises and organizations substantially depends on the level of qualification and professionalism of the head, that is, the manager. Eurostat data have been used within the framework of the disclosure of the scientific article. Such methods of economic analysis as generalization and comparison have been applied for processing statistical data. The insight of the scientific article' subject matter requires an analysis of such key indicators as the occupational level, population's education index, individual level of the population's digital skills, the proportion of people who speak a foreign language (foreign languages), the proportion of people employed and at the same time satisfied with their job (of these proportion of the managerial employees, i.e. managers). It has been established that in the countries of European Union, such as: Great Britain, Spain, Germany, Poland and France, there is an acceptable, in particular high level of satisfaction of their own job by employed persons, including managerial employees (managers).

Key words: motivation, management staff, enterprise, organization, development.

Formulas: 0; fig.: 2, tabl.: 3, bibl.: 13

Постановка проблеми. Дослідження світових тенденцій розвитку підприємництва доводить, що для забезпечення зростання підприємств та організацій особливу увагу слід приділити питанням мотивації управлінського персоналу. Водночас, практика функціонування сучасних підприємств та організацій засвідчує, що своєчасне виявлення та діагностування проблемних ситуацій, які складаються на шляху розвитку та зростання безлічі підприємств та організацій у великій мірі залежить від рівня кваліфікації та професіоналізму керівника (управлінця). Своєю чергою, успіх діяльності керівника формується під приводом його вміння поєднувати особисті якості та втілювати їх у процес прийняття управлінських рішень.

Тому, в контексті забезпечення ефективного функціонування та перспективного зростання підприємств та організацій необхідно першочергово вирішити проблемні питання мотивації керівника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення мотивації персоналу знайшли своє відображення у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених Т. Базарова, С. Белозерова, О. Виханського, В. Воронкової, В. Єрьоміна, М. Живко, Є. Ільїна, О. Кузьміна, Н. Любомудрова, П. Мартина, А. Наумова, Ю. Ровенського, Е. Смірнова, Ф. Хедоурі, В.А. Шахового та ін.

В рамках розкриття проблематики наукової статті використано дані Євростату (Eurostat). Для опрацювання статистичних даних було застосовано такі методи економічного аналізу як узагальнення і порівняння.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження аналіз мотивації праці та підвищення ефективності діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриття тематики

наукової статті вимагає проведення глибокого аналізу відповідних статистичних даних. З огляду на, особливу увагу доцільно звернути на огляді та аналізі таких ключових індикаторів, як: рівень зайнятості населення; індекс освіченості населення; індивідуальний рівень цифрових навичок населення; частка осіб, які володіють іноземною мовою (іноземними мовами); частка осіб, що працевлаштовані і водночас задоволені своєю роботою (з них менеджери, у тому числі управлінці).

Аналіз статистичних даних щодо зайнятості населення у країнах Європейського Союзу продемонстрував досить високий рівень зайнятості населення у таких країнах Європейського Союзу як Австрія, Великобританія, Данія, Ірландія, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Угорщина, Чехія та Швеція, рівень зайнятості яких є вищим 72-х % (табл. 1). На противагу вищезазначеним країнам, найнижчі рівні зайнятості населення спостерігаються у Греції та Латвії, де протягом останніх років відбулося зниження частки зайнятості населення.

Щодо рівня освіченості у країнах Європейського Союзу, то на основі аналізу даних табл. 2, з'ясовано, що найбільш освіченими країнами, в яких рівень освіченості населення перебуває в межах вище 40-а %, є такі країни як Великобританія, Ірландія, Кіпр. Натомість, найменш освіченим в період останніх років залишається населення Болгарії, Італії, Мальти, Німеччини, Португалії, Румунії, Словаччини, Угорщини, Хорватії та Чехії.

Впровадження науково-технічних та інноваційних розробок у діяльність підприємств ставить нові вимоги до своїх працівників та вимагає вміння володіти ними.

Таблиця 1

Динаміка зміни рівня зайнятості населення (у віці 15–64 роках) у країнах Європейського Союзу, %

No.	Countries	2014	2015	2016	2017	2018
1	Austria	72,7	72,7	73,7	74,7	74,6
2	Belgium	62,6	63,2	65,2	65,8	67,2
3	Bulgaria	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	66,1
4	Great Britain	77,9	79,1	79,2	79,8	81,5
5	Greece	53,3	56,2	54,6	54,4	52,1
6	Denmark	73,8	72,9	72,4	73,3	73,5
7	Estonia	71,7	66,8	71,8	76,4	68,4
8	Ireland	65,9	67,8	70,8	72,2	74,0
9	Spain	56,6	60,3	62,0	64,1	65,8
10	Italy	60,1	60,8	61,0	61,3	61,6
11	Cyprus	65,6	65,4	67,1	69,6	67,7
12	Latvia	62,3	62,1	75,7	63,8	56,8
13	Lithuania	76,7	57,2	66,9	72,6	70,2
14	Luxembourg	74,0	71,8	71,7	73,6	74,6
15	Malta	75,9	75,8	78,7	79,7	80,4
16	Netherlands	72,4	71,5	74,0	75,4	74,7
17	Germany	н.д.	н.д.	н.д.	77,6	78,6
18	Poland	64,2	69,7	61,4	67,8	70,6
19	Portugal	73,8	75,1	76,7	80,3	80,9
20	Romania	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
21	Slovakia	64,4	55,5	62,3	68,3	68,3
22	Slovenia	56,9	60,0	59,7	65,4	69,7
23	Hungary	72,5	70,5	76,9	76,4	74,3
24	Finland	72,4	70,1	71,2	71,5	71,9
25	France	66,9	65,9	65,6	67,3	68,9
26	Croatia	57,1	61,0	64,5	70,6	71,6
27	Czech Republic	69,2	68,5	72,6	78,4	77,6
28	Sweden	74,9	75,7	76,5	77,7	79,1

Джерело: Eurostat

Таблиця 2

Динаміка зміни індексу освіченості населення (у віці 15–64 роках) у країнах Європейського Союзу, %

No.	Countries	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Austria	27,4	28,1	28,9	29,7	30,1	31,0
2	Belgium	32,6	32,7	33,2	35,6	36,0	36,2
3	Bulgaria	23,6	24,1	24,4	24,5	24,8	24,7
4	Great Britain	36,6	37,6	38,3	38,7	39,3	40,2
5	Greece	24,6	25,4	26,4	27,2	27,7	27,8
6	Denmark	29,4	30,2	30,9	32,1	32,4	32,8
7	Estonia	32,6	33,3	34,1	34,7	35,9	36,2
8	Ireland	38,0	39,0	39,5	40,4	40,5	40,7
9	Spain	31,7	32,1	32,7	33,2	34,0	34,9
10	Italy	15,0	15,5	15,7	16,5	17,1	17,3
11	Cyprus	36,4	36,4	37,6	38,1	39,4	40,2
12	Latvia	26,9	28,1	29,5	30,0	30,1	30,7
13	Lithuania	31,4	33,2	34,1	34,8	36,1	37,4
14	Luxembourg	39,6	35,2	34,1	34,8	36,1	37,4
15	Malta	19,4	19,9	20,3	22,1	24,6	25,7
16	Netherlands	29,7	30,5	31,0	32,1	33,0	33,8
17	Germany	23,2	23,8	24,4	24,8	25,2	25,7
18	Poland	23,8	24,4	25,2	26,3	27,2	28,0
19	Portugal	19,7	20,7	21,5	21,7	22,5	23,6
20	Romania	14,2	15,0	15,1	15,3	15,5	15,9

21	Slovakia	18,1	18,9	19,7	20,7	22,0	23,0
22	Slovenia	25,1	26,6	27,2	28,7	28,7	29,1
23	Hungary	20,2	20,9	20,6	20,9	21,7	22,4
24	Finland	34,7	35,5	35,9	36,4	37,3	38,3
25	France	29,8	30,4	30,9	31,4	32,8	33,4
26	Croatia	18,5	19,7	20,0	20,6	22,0	22,4
27	Czech Republic	19,1	19,8	20,6	21,4	21,7	21,5
28	Sweden	32,8	34,0	35,3	36,0	37,1	37,6

Джерело: Eurostat

З огляду на те, неупинно повинна зростати частка населення, які володіють інформацією про сучасні науково-технічні та інноваційні розробки та вміють ними користуватись.

Відтак, протягом 2016–2019 рр. суттєво висока частка населення, які володіють цифровими навичками, була присутня у

таких країнах Європейського Союзу, як Австрія, Бельгія, Великобританія, Данія, Естонія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Фінляндія, Чехія та Швеція. Натомість, низький індивідуальний рівень цифрових навичок мало населення Болгарії та Румунії (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка зміни індивідуального рівня цифрових навичок населення у країнах Європейського Союзу, % осіб

No.	Countries	2015	2016	2017	2018	2019
1	Austria	64	65	67	н.д.	66
2	Belgium	60	61	61	н.д.	61
3	Bulgaria	31	26	29	н.д.	29
4	Great Britain	67	69	71	н.д.	74
5	Greece	44	46	46	н.д.	51
6	Denmark	75	78	71	н.д.	70
7	Estonia	65	60	60	н.д.	62
8	Ireland	44	44	48	н.д.	53
9	Spain	54	53	55	н.д.	57
10	Italy	43	44	н.д.	н.д.	42
11	Cyprus	43	43	50	н.д.	45
12	Latvia	49	50	48	н.д.	43
13	Lithuania	51	52	55	н.д.	56
14	Luxembourg	86	86	85	н.д.	65
15	Malta	53	50	57	н.д.	56
16	Netherlands	72	77	79	н.д.	79
17	Germany	67	68	68	н.д.	70
18	Poland	40	44	46	н.д.	44
19	Portugal	48	48	50	н.д.	52
20	Romania	26	28	29	н.д.	31
21	Slovakia	53	55	59	н.д.	н.д.
22	Slovenia	51	53	54	н.д.	55
23	Hungary	50	51	50	н.д.	49
24	Finland	74	73	76	н.д.	76
25	France	57	56	57	н.д.	57
26	Croatia	51	55	41	н.д.	53
27	Czech Republic	57	54	60	н.д.	62
28	Sweden	72	69	77	н.д.	72

Джерело: Eurostat

В період останніх років спостерігається зростання частки осіб серед населення країн Європейського Союзу, яке володіє іноземною мовою. Як і 2011 році, так і 2016 році, значна частка осіб серед

населення країн Європейського Союзу була присутня у таких країнах як Болгарія, Великобританія, Ірландія, Португалія, Румунія та Угорщина (рис. 1).

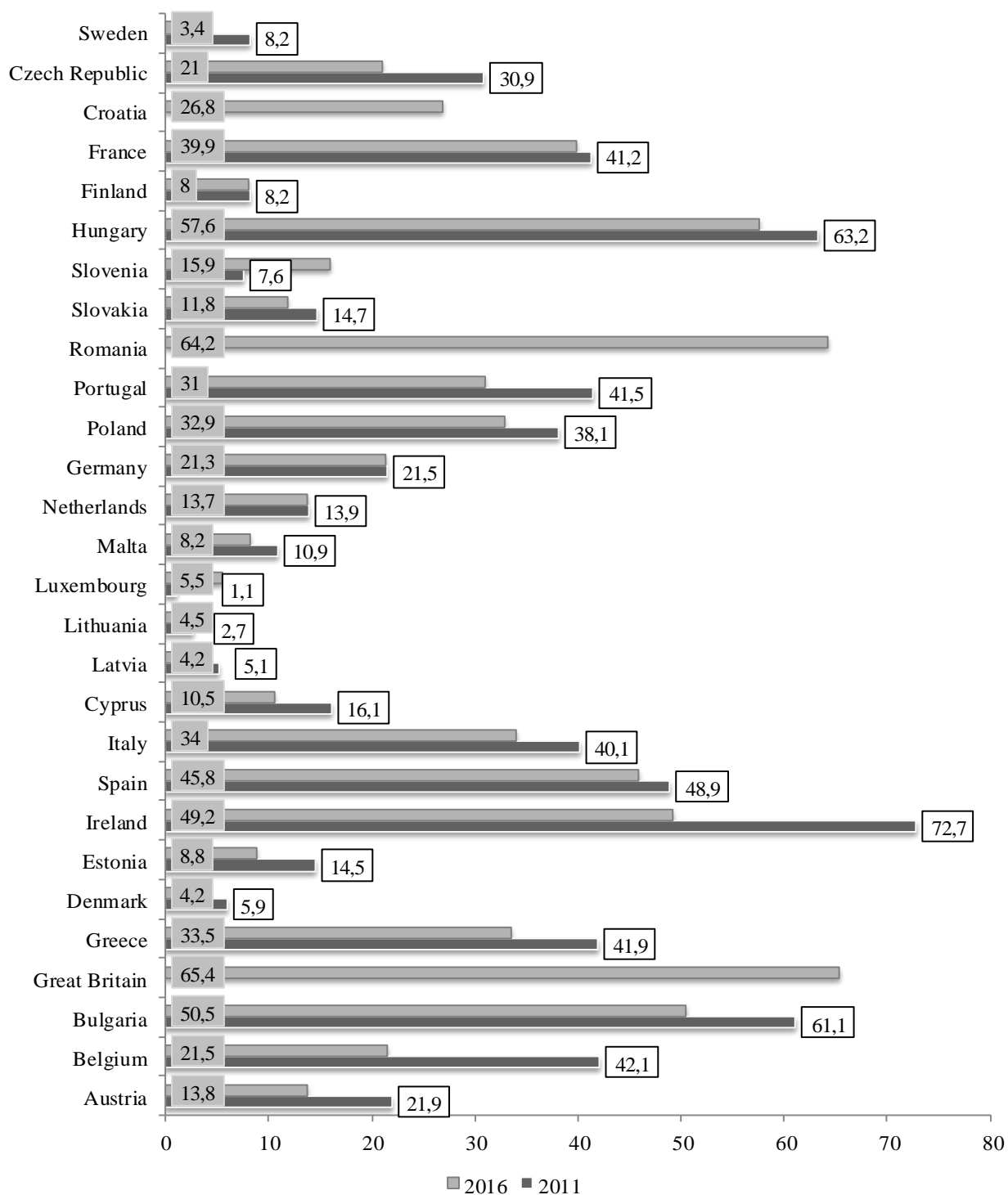

Рис. 1. Частка осіб серед населення країн Європейського Союзу, що володіє іноземною мовою, %

Джерело: Eurostat

Аналіз динаміки задоволеності власною роботою працевлаштованих осіб показав, що дуже задоволеним є населення Великобританії, Іспанії, Німеччини, Польщі та Франції (рис. 2). Поряд з тим,

частка задоволених роботою, зокрема і посадою менеджерів (управлінців) із загальної кількості задоволених осіб є висока у Великобританії, Німеччині та Франції.

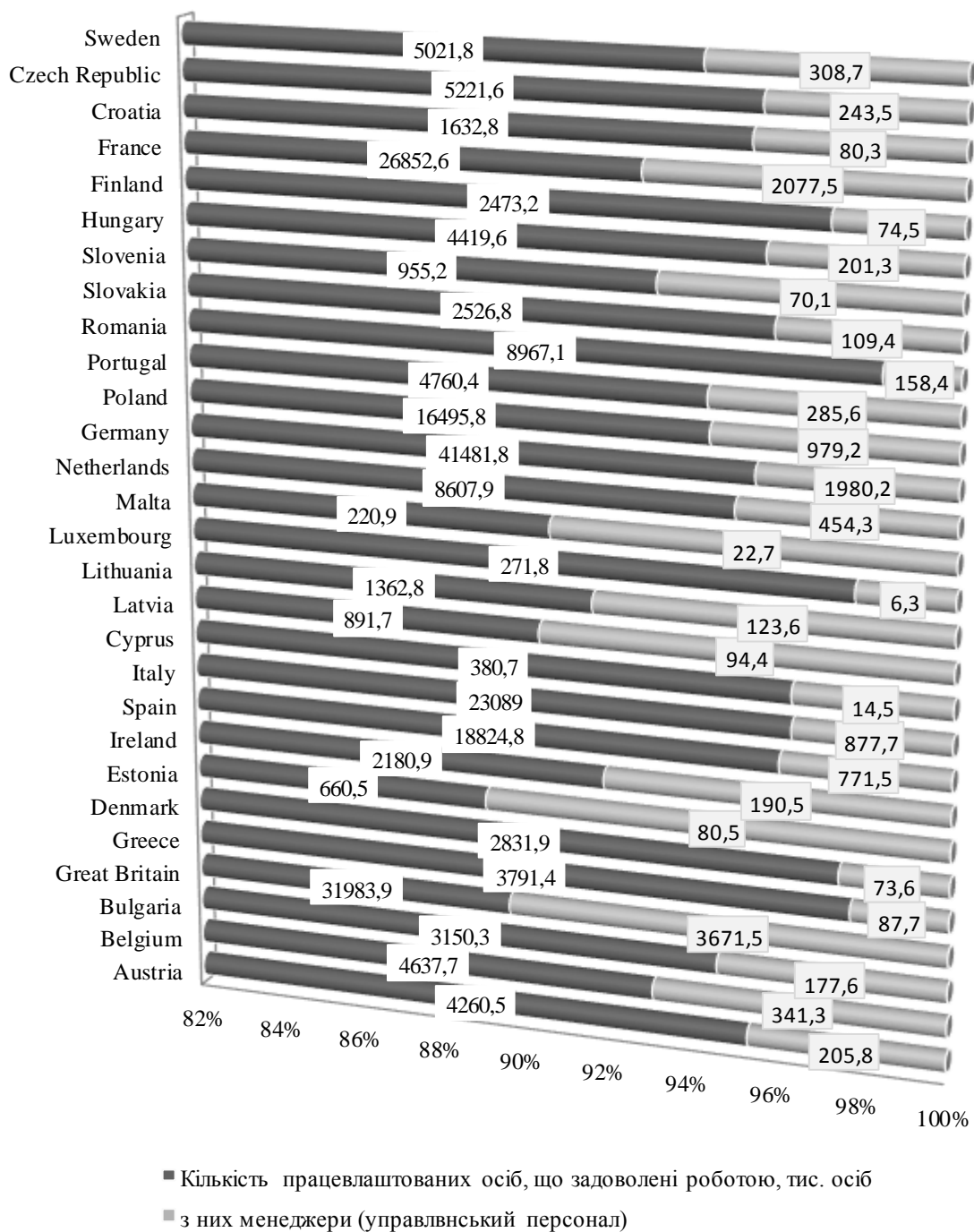

Рис. 2. Динаміка кількості працевлаштованих працівників, що задоволені роботою у 2017 році, тис. осіб

Джерело: Eurostat

Таким чином, на основі проведеного аналізу таких показників як рівень зайнятості населення, індекс освіченості населення, індивідуальний рівень цифрових навичок населення, частка осіб, які володіють іноземною мовою (іноземними мовами), частка осіб, що працевлаштовані і водночас задоволені

своєю роботою (з них менеджери, у тому числі управлінці) доцільно зауважити, що позитивні тенденції цих показників відбуваються у багатьох країнах Європейського Союзу.

Стає зрозумілим той факт, що одним із шляхів покращення вищезазначених показників є саме мотивація, яку

проявляють на підприємствах та організаціях до працівників та управлінців. Огляд та аналіз статистичних даних показав, що в багатьох країнах Європейського Союзу мотивація виступає одним із елементів забезпечення успішності діяльності підприємств та організацій. Про це саме засвідчує високий рівень задоволеності власною роботою працевлаштованих осіб, у тому числі менеджерів (управлінців).

Огляд літератури

Ключові засади мотивації управлінського персоналу в контексті забезпечення зростання підприємств та організацій представлені у дослідженнях багатьох провідних світових науковців.

Відтак, Delmar F. та Wiklund J. (2008) досліджено вплив мотивації на кар'єрний ріст менеджера. Окрім того, науковці дійшли висновку, що промотивований менеджер ефективно управляє діяльністю підприємства, і, тим самим, впливає на покращення результатів ведення бізнесу (Delmar, F., Wiklund, J., 2008).

Gillan S. L., Hartzell J. C., Koch A. та Starks L. T. (2010) проаналізовано особливості мотивації трудової діяльності на підприємствах, що функціонують в екологічній, соціальній та управлінській сферах. За результатами аналізу науковці дійшли висновку, що менеджери, у тому числі управлінці, на відміну від акціонерів підприємства більш бережливо ставляться до цінностей, зокрема і витрат підприємства, незважаючи на те, що рівень їх зарплат є значно нижчим за зарплати акціонерів (Gillan, S. L., Hartzell, J. C., Koch, A., Starks, L. T., 2010).

Натомість, Maslen S. та Hopkins A. (2014) досліджено особливості мотивації менеджерів, що працюють на підприємствах, які віднесено до небезпечних сфер діяльності. Відтак, науковцями визначено роль стимулів, що призначені для управління рядом великих ризиків можливого виникнення аварій у небезпечних сферах діяльності. Встановлено, що мотивувати менеджерів потрібно не лише задля отримання ділових і фінансових результатів від діяльності

підприємства, але і з метою забезпечення безпеки цієї діяльності в контексті запобігання виникненню різного роду аварій (Maslen, S., Hopkins, A., 2014).

Ke W., Tan, C-H., Choon-Ling S. та Kwok-Kee W. (2012) вважають, що внутрішню мотивацію менеджерів на підприємстві можуть викликати два важелі:

- 1) автономне проектування робочих місць;
- 2) тактика соціалізації.

У дослідженні науковці доводять також і те, що внутрішня мотивація проявляється через нормативну (спонукає до думки, що технологія дозволяє отримати ряд зовнішніх вигод, а саме: виконання завдань, підвищення рівня продуктивності праці) та гедонічну (забезпечує отримання задоволення від використання технологій) мотивацію (Ke, W., Tan, C-H., Choon-Ling, S., Kwok-Kee, W., 2012).

Rusetski A. (2011) досліджено культурні і процесуальні фактори, які чинять вплив на мотивування керівників підприємств. У ході дослідження встановлено, що важливим чинником, який знижує рівень мотивації менеджера виступає стратегічна орієнтація технологій. Натомість, орієнтація на клієнтів підприємства та культурне ігнорування класичних принципів менеджменту лише посилюють мотивацію менеджерів. За висновками науковця, ефективнішим у мотивації менеджерів залишається все-таки вплив культурних факторів, ніж здійснення відповідного оцінювання діяльності менеджера чи надання йому компенсацій (Rusetski, A., 2011).

Поряд з тим, Chromjakova F. (2016) представлено основні критерії мотивації, якими повинен володіти управлінець, зокрема це:

- 1) цілеспрямоване зосередження на досягненні цілей та реалізації мети функціонування підприємства;
- 2) прийняття виважених та обґрунтованих управлінських рішень;
- 3) хороші взаємовідносини із колективом;

4) творче мислення та інноваційні підходи до вирішення поставлених завдань тощо (Chromjakova, F., 2016).

В рамках зазначеного вище, Li Q. (2015) вважає, що стимулювання керівника підприємства необхідно проводити за принципом теорії надзвичайних ситуацій. Своєю чергою, використання того чи іншого стимулу для керівника першочергово має залежати від того, який рівень освіченості керівника та чи є керівник високоякісним кадром. Поряд з тим, дослідження Li Q. засвідчили, що зазвичай керівник в якості стимулу хоче бачити незалежність власних можливостей, тоді як попит на фінансові стимули є не настільки важливим (Li, Q., 2015).

Laura L. Paglis та Stephen G. Green (2002) розроблено модель лідерства, яка базується на критеріях мотивації менеджерів до досягнення ними лідерських позицій на підприємстві. Основними елементами цього процесу виступають:

1) визначення перспективного напрямку подальшої діяльності менеджера;

2) посилення позиції прихильників менеджера;

3) усунення наявних та потенційних перешкод, що виникають на шляху зміцнення лідерських позицій (Laura, L. Paglis, Stephen, G. Green, 2002).

Разом з тим, Schmid Mast M., Hall J. A. та Schmid P. C. (2010) заявляють, що одним із ключових елементів ефективності лідерських позицій керівника виступає його силова мотивація, яка безпосередньо пов'язана із домінуванням менеджера як особистості (Schmid Mast, M., Hall, J. A., Schmid, P. C., 2010).

Водночас, Wziatek-Stasko A. (2016) зауважує, що мотивація менеджерів виступає ключовим індикатором визначення якості їх лідерства (Wziatek-Stasko, A., 2016).

В контексті розкриття тематики наукової статті, слід відмітити, що Buble M., Juras A., та Matic I. (2014) здійснено аналіз взаємозв'язку між стилем керівництва, який використовується на

підприємстві, і мотивацією керівника, яка спонукає його до досягнення мети та цілей діяльності підприємства. У ході дослідження науковці дійшли висновку, що зайняття менеджером позиції у вищих ланках системи управління підприємством вимагає наявності у менеджера значного досвіду роботи (принаймні 10–15 років) та необхідного рівня освіти. Попри те, було встановлено, що мотивація управлінського персоналу поділяється на дві частини:

- внутрішня мотивація, яка відображає способи спонукання до діяльності менеджера відповідно до складності його роботи;

- зовнішня мотивація, через способи спонукання якої відображається рівень задоволеності менеджера власними умовами праці та заробітною платою (Buble, M., Juras, A., Matic, I., 2014).

Своєю чергою, Decoene V. та Bruggeman W. (2006) досліджено взаємозв'язок стратегічного вимірювання, мотивації (у тому числі розроблених певних мотиваційних механізмів) і організаційної ефективності керівника підприємства в рамках використання збалансованої системи показників. Результати проведеного науковцями дослідження дають можливість отримати інформацію про те, як може підприємство покращити результати діяльності. Разом з тим, з'ясовано, що ефективне стратегічне вимірювання не лише мотивує керівника, але і вимагає його безпосередню та активну участь у процесах діяльності підприємства (Decoene, V., Bruggeman, W., 2006).

Висновки. За результатами проведеного огляду та аналізу теоретичних та практичних аспектів застосування мотивації до працівників, зокрема і до управлінського персоналу на підприємствах та організаціях країн Європейського Союзу, встановлено, що у цих країнах присутній прийнятний, зокрема високий у Великобританії, Іспанії, Німеччині, Польщі та Франції, рівень задоволеності власною роботою працевлаштованих осіб, у тому числі менеджерів (управлінців).

Дослідження доводять, що своєчасне виявлення та діагностування проблемних ситуацій, які виникають на шляху розвитку і зростання підприємств та організацій, суттєво залежить від рівня кваліфікації та професіоналізму керівника, тобто управління.

Література:

1. Buble, M. Juras, A. and Matic, I. (2014), "The relationship between managers' leadership styles and motivation", *Management*, №19, p. 161–193.
2. Chromjakova, F. (2016), "The Key Principles of Process Manager Motivation in Production and Administration Processes in an Industrial Enterprise", *Journal of Competitiveness*, №8(1), p. 95–110. DOI: 10.7441/joc.2016.01.07.
3. Decoene, V. and Bruggeman, W. (2006), "Strategic alignment and middle level managers' motivation in a balanced scorecard setting", *International Journal of Operations & Production Management*, №26(4), p. 429–448. <https://doi.org/10.1108/01443570610650576>.
4. Delmar, F. and Wiklund, J. (2008), "The Effect of Small Business Managers' Growth Motivation on Firm Growth: A Longitudinal Study", *Entrepreneurship Theory and Practice*, №32(3), p. 437–457.
5. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/>.
6. Gillan, S. L. Hartzell, J. C. Koch, A. and Starks, L. T. (2010), "Firms' Environmental, Social and Governance (ESG) Choices, Performance and Managerial Motivation", *Unpublished working paper*, 10. URL: https://www.researchgate.net/profile/Maretno_Harjoto/publication/265849879_Board_Diversity_and_Corporate_Social_Responsibility/links/56024b2e08aeb30ba7355cda.pdf.
7. Ke, W. Tan, C-H. Choon-Ling, S., Kwok-Kee, W. (2012), "Inducing Intrinsic Motivation to Explore the Enterprise System: The Supremacy of Organizational Levers", *Journal of Management Information Systems*, №29(3), p. 257–290. DOI : <https://doi.org/10.2753/MIS0742-1222290308>.
8. Laura, L. Paglis, Stephen, G. Green (2002), "Leadership self efficacy and managers' motivation for leading change", *Journal of Organizational Behavior*, №23(2), p. 215–235. DOI: <https://doi.org/10.1002/job.137>.
9. Li, Q. (2015), "The Discussion of Theory Review and Practice on Enterprise Executives Incentive", *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, №3(1), p. 51–55. DOI: 10.4236/jhrss.2015.31008.
10. Maslen, S. and Hopkins, A. (2014), "Do incentives work? A qualitative study of managers' motivations in hazardous industries", *Safety Science*, №70, p. 419–428. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2014.07.008>.
11. Rusetski, A. (2011), "Getting Proactive: Cultural And Procedural Drivers Of Managerial Motivation To Act", *Journal of Business & Economics Research*, № 9(1), p. 111–120.
12. Schmid Mast, M., Hall, J. A., Schmid, P. C. (2010), "Wanting to Be Boss and Wanting to Be Subordinate: Effects on Performance Motivation", *Journal of Applied Social Psychology*, №40 (2), p. 458–472. DOI : 10.1111/j.1559-1816.2009.00582.x.
13. Wziatek-Stasko, A. (2016), "The extent of managers' motivation as a determinant of leadership quality", *Economics and Management*, №8(1), p. 37–46. DOI: 10.1515/emj-2016-0004.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2020 р.

УДК 658.3.005:331.1

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-112-119

ВПЛИВ НАВЧАННЯ І РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ НА ЙОГО КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА ПРОДУКТИВНІСТЬ

Петрова І.Л.¹, Кондо У.О.²

¹ д.е.н., професор, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, тел.: (068)-754-78-58, e-mail: petrovakrok@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4206-5403>

² аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, тел.: +2348(036)-643-614, e-mail: kondoga@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4301-2156>

TRAINING AND DEVELOPMENT IMPACT ON EMPLOYEES' COMPETENCE AND PERFORMANCE

Petrova I.¹, Kondo U.²

¹ Doctor of science (Economics), professor, "KROK" University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel.: (068)-754-78-58, e-mail: petrovakrok@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4206-5403>

² postgraduate student, "KROK" University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel.: +2348(036)-643-614, e-mail: kondoga@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4301-2156>

Анотація. У сучасному конкурентному середовищі складно чимось кардинально відрізнятись від конкурента: усі ресурси майже однаково доступні на ринку. Тому в економічно розвинених країнах почали дуже активний пошук резервів та нових конкурентних переваг. На зміну теорії, що визначала персонал лише як витрати, які потрібно скорочувати, з'явилася теорія управління людськими ресурсами, відповідно до якої персонал виступає одним із ресурсів фірми, яким потрібно грамотно управляти, та вкладати кошти у його розвиток. Персонал починає розглядатися, як основний ресурс, що стає визначальним фактором успіху кожної організації і його розвиток включається до загальної стратегії розвитку підприємства. Стаття присвячена навчанню і розвитку, які стають основним інструментом для значного підвищення компетентності співробітників, що в свою чергу, підвищує їх ефективність з точки зору кількісних та якісних результатів, як у сфері обслуговування, так і на виробництві. Автори доводять, що навчання і розвиток є лише тоді обґрунтованими, якщо вони призводять до поліпшення необхідних компетенцій в організації, тісно пов'язаних з її стратегічними цілями. Компетенції розглядаються як конкретна модель трудової поведінки, яка відображається у кращому виконанні, більшій продуктивності та вищих результатах командної або індивідуальної роботи. Розвинено підхід управління на основі компетенцій, спираючись на вибраний набір теорій, який включає теорію соціального навчання, теорію підкріплення, теорію емпіричних знань та теорію типів навчання. Їх методи і технології можуть бути використані у практиці компанії. Виявлено причини навчання і розвитку в будь-яких типах організації, що виникають в результаті зміни обставин, зумовленими внутрішніми або зовнішніми факторами. У той час як перші з них пов'язані викликами робочого середовища в середині команди, секції або відділу організації, останні можуть спричинятися технологічними змінами, законодавчими змінами, а також композицією ринкових та людського факторів. Розглянуто ключові проблеми та переваги навчання та розвитку в сучасних організаціях. На цій основі доведено, що організації повинні навчати своїх співробітників, розвиваючи їх компетентність і методи діяльності, що сприятиме вищій ефективності та повнішій реалізації стратегічної перспективи організації.

Ключові слова: навчання, розвиток, компетентність, продуктивність, співробітники

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 31

Annotation. In today's competitive environment, it is difficult to be radically different from the competition: all resources are almost equally available on the market. Therefore, in economically developed countries began a very active search for reserves and new competitive advantages. The theory, which defined personnel only as costs to be reduced, was replaced by the theory of human resource management, according to which personnel is one of the resources of the firm, which must be properly managed and invested in its development. Personnel is beginning to be seen as the main resource that becomes a determining factor in the success of each organization and its development is included in the overall strategy of enterprise development. The article is devoted to training and development which becomes a major instrument for improving greatly employee competence and in return increase their performance in terms of output and quality, whether in servicing or production organization. The authors propound that training and development is singular grounded if they lead to improving needed competencies in an organization, which are closely connected with its strategic goals. We consider competencies as a specific model of work behavior which reflects in higher performance, productivity and great outputs by the team or an individual. Competencies based approach was

developed, relying on chosen set of theories which includes Theory of Social Learning, Theory of Reinforcement, and Theory of Experiential learning and Theory of learning types. Their methods and techniques could be implied into practice of companies. There are some reasons for training and development in any type of organizations arising as a result of changed situations of circumstances that might have been caused by internal changes or external factors. While first ones are work related challenges, which may be from the unit, team, section, or department of the organization, the latter can be caused by technological changes, legislature changes, and market and manpower composition changes. The key issues and benefits of training and development are examined in the article. This proves that, organizations should train their employees in order to develop their competence and methods that will keep the employees performing better and improving strategic perspective of the organization as well.

Key words: training, development, competence, performance, employees

Formulas: 0; **fig.:** 0, **tabl.:** 1, **bibl.:** 31

Introduction. Human resources are the most valuable assets of any organization, and their role is drastically growing now, under conditions of new stage of information and innovation society. In today's business climate, organizations face with stiff internal and external competition. There are various human resource functions that give an organization a competitive edge, but most scholars argued that human resource functions become operational only when training has run through them all. This places training and development (T&D) as an essential function in the existence and growing of any organization. However, many companies still underestimate the role and significance of training and development, saving their money on expensive programs. It is indeed surprising to note that, most companies put in place training schedules without even demarcating the long and short-term implications such programs would have on the individual employee and the organization as a whole. Training and development are always used in conjugation, without knowing whether one leads to the other or not. Training as a stand-alone element for organizational growth is immaterial, unless it has an element of tangible growth attached to it. Quite often trainers, managers from various functions, tend to use these terms interchangeably or in conjugation without knowing their relevance, importance and sequencing in the whole scheme of things. It is, therefore important to understand what is training, what its objectives are and what the expected deliverables from a training program are.

This was primarily because the companies were successful in creating a learning culture, which in turn would be in place, only if growth and development through training was

encouraged. Training not only served the purpose of grooming people for future assignments and growth, but also enabled to nurture a culture in the organization, which culminated in employee satisfaction, employee retention and increased productivity.

Saving on training and development organizations and their staff can't be in line with the new requirements of labour market and perspectives of technological, economical and social development. In longer period the lack of competencies of their personnel would lead to unsatisfactory performance. Besides, low competent people are not competitive and more vulnerable in the conditions of changeable environment. That is why high performance organizations today are recognizing the need to use best training and development practices to enhance their competitive advantage.

Literature review. Competitions over the years have led to some organizations reviewing their policies on training, introducing continuous investment in their employees' competence. According to Cole (2002), human resources are the most dynamic of all the organizations resources. They need considerable attention from the organizations management. Each employer who invests in the area of Training and Development will reap the benefits of an enriched working environment with higher levels of staff retention as well as increased productivity and performance. In the view of Abiodun (1999), training is a systematic development of knowledge, skills and attitudes required by employees to perform adequately on a given task or job. Training and development are required for employee to enable them work towards taking the

organization to its expected destination. Adeniyi (2005) observed that, employee training and development is a work activity that can make a very significant contribution to the overall effectiveness and profitability of an organization. He therefore provides a systematic approach to training which encases the main elements of training. However, for the training function to take effect, the training plan and policies must be in line with the organization's strategic objectives. For organizations to develop, training and re-training of all employees in form of workshops, conferences and seminars should be pursued and made compulsory. The main result of T&D process is higher competencies and better performance.

The Management Charter Initiative (MCI) program defines competence as the ability to perform effectively. It considers competence is the outcome of using skills appropriately, the ability to perform the activities within an occupational area to the level of performance expected in employment.

The Ukrainian scientists pay a great attention to Personnel Training and Development as a part of Human Resource Management system. Among them O. Grishnova, E. Libanova, O. Zaharova, A. Kolot, V Savchenko should be mentioned. In those works one can find basic approaches to Training and Development of people both on state and enterprise level.

Aims. This article is aimed at investigating the necessity of Training and Development and studying its impact on employee competence and performance taking into account strategic goals of a company.

Results. Training and development is an essential element of every business if the value and potential of its people is to be harnessed and grown. Training refers to the teaching and learning activities carried on for the primary purpose of helping members of an organization acquire and apply the knowledge, skills, abilities, and attitudes needed by a particular job and organizations defined by (Kennedy, 2013).

The systematic training and development influence on employee competence and performance which obviously develop the

organization in respective of the nature of business of the organization. According to Garavan and Berge (2002), training is a planned and systematic modification of behavior through learning events, activities and programs which results in the participants achieving the levels of knowledge, skills, competencies and abilities to carry out their work effectively. Mehrdad (2009) sees training as a process of upgrading an individual's knowledge, skills and competencies. When an employee joins the organization, he/she is given job-related training to ensure satisfactory performance of the tasks and duties assigned, so that the employee can contribute more to the organization. Asare-Bediako (2002) states that, training refer to a systematic setup where employees are instructed and taught matters of technical knowledge related to their jobs. It focuses on teaching employees how to use particular machines or how to do specific tasks to increase efficiency.

Development mainly refers to the overall holistic and educational growth and maturity of people in managerial positions. The process of development is in relation to insights, attitudes, adaptability and leadership and human relations, defined by McNamara (2008), and while Kennedy, 2013, opened, that development is the application of techniques or technology to the production of new goods or services. In both cases training and development provide notable improvement in competence and performance. We understand competence as an action, model of behavior, or outcome that can be demonstrated, observed and validly and objectively assessed. The bright evidence of competence is proper performance, which means the accomplishment of a given task measured against preset known standards of accuracy, completeness, cost, and speed. In a contract, performance is deemed to be the fulfillment of an obligation, in a manner that releases the performer from all liabilities under the contract. From a managerial standpoint, a business is effective if its people are performing their required tasks. The more consistently employees perform tasks properly, the more effective they are. This

includes right use of communication, technology, organizational and individual knowledge, and resources.

The training and development are indispensable strategic instruments for effective employees' performance. Their main objective is to enable employees to implement company's strategic organizational and individual goals.

Theories of training and development

There are numerous theories propounded on the relevance of training and development in organization and provides also several alternative methods for training and development, such as: Theory of Social Learning, Theory of Reinforcement, Theory of Experiential learning and Theory of learning types. Theory of Social Learning was presented by Frayne, C.A (2000), where he said that direct enforcement on training rarely could address all types of learning as an employee in an organization. He pointed out that employees acquire new skills as well as knowledge through observing other members (employees) that they have confidence in and also believe that such employees are credible and also more knowledgeable than others. The theory is been emphasized that training and learning is been influenced by an employee who is self-efficiency and his/her ability to succeed in learning new skills is influenced by observations of others, oral persuasion, encouragement, and logical confirmation.

Theory of Reinforcement emphasizes that training and development is a strategic instrument that makes jobs encouraging and interesting to the employees to improve innovation, performance and creativity for a positive and optimal performance which will results to better outcome that can promote employees for greater innovation, performance and creativity as a result of the training. Manu, J. S. (2004), who proposed the theory, suggested that training and development program should be aligned with the organizational objectives, which will results to better performance from the employees.

Theory of Experimental Learning (Rogers, Carl R., 2018) stated that, needs and wants are

addressed by cognitive and experiential type of learning, which experience gained will give the employee maturity and increases the learning power ability side by side the knowledge. He concluded that, the learner is able to conduct a self-evaluation test because of his/her involvement which allows him/her to understand the effectiveness of learning and his/her attitude to performance on work.

Theory of Learning Types was explained by Gagne, Robert M (2002), who emphasized on learning of intellectual skills of persons. He opened that, there are five categories of learning which he tried and defined in his theory as: attitudes, verbal information, cognitive strategies, intellectual skills and motor skills.

According to Werner and DeSimone (2006), Human Resource planning helps companies predict how changes in their strategy will affect their needs in personnel. This implies that, the effectiveness of training and development depends on the pattern of the job related knowledge capacity, knowledge skills, behaviors and competencies that are paramount for greater performance which will influence organizational success.

Training is an important tool for increasing the overall productivity of an organization. The emergence of new sectors, where human elements play a pivotal role, has exponentially increased the need for training. Most organizations in spite of putting in place the best standards to plan and execute training-related plans, often find that their exercise is not bringing in the requisite amount of deliverables, be it employee performance or productivity. Organizations are happy noting the short-term changes, instead of long-term implications of a training session that is why training and development are loosely used by most organizations, without even knowing their rightful place.

Actually training is a process with clearly defined parameters:

- It is a process of empowerment of the participants
- It gives insights into different dimensions of situations or problems.
- It aims to develop the capability to formulate appropriate responses through a

process of perception, understanding and analysis.

- It is a journey of self-awareness and self-discovery, leading to growth and development.

- Training also assists in removing mental blocks, dispelling those doubts or misconceptions that may be preventing a participant from realizing the full range of his potential / capabilities.

- It familiarizes a participant with the most effective ways of using his existing knowledge and competencies, to maximize the results from his efforts.

- Training has intended as well as unintended results.

- Training develops in an individual the ability to translate acquired concepts, principles, knowledge and skills into perceptible and functional behaviour or actions.

- It brings about profound and far-reaching changes in behavioural patterns of an individual, thus improving its quality.

- It ostensibly targets an individual; the ultimate purpose is to increase organizational effectiveness through growth of participant's competencies.

There is some notable competency model which has been developed for students of management by the Management Department at Bentley College1 <http://bnet.bentley.edu/dept/mg/management/>:

Essential Competencies for Management Majors:

Personal, interpersonal and organizational competence:

- Self-awareness - understanding yourself, particularly your strengths/weaknesses

- Self-confidence - belief in your ability to be successful

- Active learning skills • Empathy • Diagnostic assessment ability regarding interpersonal situations

- Ability to acknowledge and accept differences and work effectively with people of diverse backgrounds • Negotiation/persuasion/conflict resolution skills

- Organizational skills
- Time management

- Ability to "take the heat" and respond effectively to criticism

- Ability to use technology effectively

2. The ability to work effectively in groups/teams as both leader and member; ability to work with and through others to accomplish tasks; ability to lead a group of diverse individuals to accomplish a project.

3. Ability to use both qualitative and quantitative data to diagnose a situation/problem, identify and evaluate the various courses of action, clearly state and persuasively present the results of an analysis, move toward a reasoned decision and then develop, implement and evaluate an action plan. Able to understand and evaluate the financial, quantitative and organizational implications of management decisions and actions.

4. Ability to think systemically, entrepreneurially, and strategically and to invent better ways of accomplishing an organization's purposes; can understand how to create a business that can gain and maintain success; can understand and explain a business plan.

5. Ability to integrate and apply learning to the real world, through internships and other field-based learning experiences such as student consulting teams, student businesses, site visits, attendance at on-campus speaker programs, etc. Ongoing learning through integration of local, business and world media.

Classifying Factors of Training and Development at Work

Training needs at work in any type of organizations arise as a result of changed situations of circumstances that might have been caused by internal changes or external factors. Internal changes means work related challenges, which may be from the unit, section, or department of the organization. For example, training needs can come up as a result of interpreting the manpower wastage data of an organization. Other changes can be caused by external factors like technological changes, legislature changes, and market and manpower composition changes. In turn, these forces determine a change in the type, quality, and mix of competencies needed.

Specifically, technological changes look like sudden developments and improvements in equipment, machinery, methods and processes of working require that the person using the equipment must learn new techniques, gain knowledge and develop new skills in order to use the new machine to work with the improved process. This therefore requires the employer to develop a new attitude in order to enable him/her to cope with the new technology.

Market changes are connected with changes in taste, composition, fashion, values of the economic agent. For this reason, the organization which provides the goods and services in the economic must be prepare to meet up with the new demands by changing the quantity, quality, size, and mix-up of the goods and services as the demand is as required. The employee will obviously be required to acquire the new knowledge and skills to produce the new goods.

Legislative changes of laws, salaries or wages, industrial training employment policy, industrial relation or industrial safety also can impel company's need in training.

At least the manpower composition changes as Kirkpatrick Donald (1994) says, can be in the area of age, quality and availability of manpower. A major challenge on this is the prediction of structure, size and training needs.

Needs for an Effective Training Exercise

Every organization - big or small, productive or non-productive, economic or social, old or new - should provide training to all employees irrespective of their qualification, skill, suitability for the job etc. Thus, training remains to be quite essential for most, if not all, business set-ups. Specifically, the need for training arises due to certain key issues: To match employee specifications with the job requirements; To increase employee effectiveness; To cope with technological advances; To solve organizational complexity; To effectively manage change. To assess the need for training in a modern business set-up, a framework may be prepared as given in the table below.

Table 1

Need for Training			
Understanding the Need for Training			
Benefit to the Business as a whole	Organization	Group	Individual
Implementation: Bringing the principles and practices in operation	Meeting current organizational goals and objectives	Working together as a team to meet existing targets and standards	Being a competent worker at the level of existing requirements.
Improvement: Incorporating better styles of operation to sustain market competition	Setting higher target and objectives and making the best effort to reach them	Continuous improvement and skill enhancement through team involvement	Effectively using improved skills and techniques in regular business processes
Innovation: Introducing new methods and practices at work to improve productivity and profitability as a whole.	Innovation: Introducing new methods and practices at work to improve productivity and profitability as a whole.	Working across boundaries to create new relationships, new products, and improved services	Being able to work differently and more creatively with a shared sense of purpose and clear objectives.
Source: Notes of Training for Trainers of FIRS			

The table above tried to show to employees as well as employers why training is indeed required for having benefits and how it relates to the organization, to groups and to individual performance as requirements. In support of this, Robins Stephen (2006), states that, organization, an effective training exercise is required so as to benefit the work process in applying the implementation of principles and techniques at work place, developing the existing methods, strategies and tactics, so as to perform new and better service or production, through innovation, change and modernization. All these are to enhance the skills and styles of functioning for the organization, groups and individuals.

Conclusions. Training and development is the life-wire for the survival and development of any organization. It increasingly gear the effective performance of employees, their ability is been enhanced to adopt to environmental, technological changes for better performance, increase employees' knowledge and competencies so as to develop creative and problem solving skills. It is sufficient evidence that training leads to both individual and organizational outcome Therefore, the attention of training employees must be given more focus not only because the training activities are so expensive but also because the effect of training are very important to organization and to the employees at the same time.

Employers should ensure that employees' skills and knowledge are fully identified which can be through adequate and timely training and development design and implementations.

It is also recommended that, individual employee should be much more proactive and be more creative and innovative in order to contribute to the development of the organization through the acquired knowledge and skills.

Furthermore, decision makers and employers of labour should ensure that enabling environment for training and good training policies that will give every employee of every organization an opportunity to attend training.

The management of every organization should also ensure that, consideration is taking into account the training need for each employee and timely.

References:

1. Aguinis, H. (2009), *Performance Management*, Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
2. Ahmad, A, Jehanzeb, K., Alkelabi, S.A.H. (2013), "Role of Learning Theories in Training While Training the Trainers", *International Journal of Academic Research in Business and Social Science*, Vol. 2, №11 (2013), p. 181-189.
3. Armstrong, M. A. (2010), *Handbook of Performance Management*, 4th edition. New Delhi: Kogan Page Limited, London.
4. Asare-Bediako, K. (2002), *Professional skills in Human Resource Management*, Accra. Kasbed Ltd.
5. Ayea, Z. (2003), *Human Resource Management in Cultural context*. Paper presented at the International Human Resource Management Conference. Limerick, Ireland, June.
6. Barzegar, N. and Shahroz, F. (2011), "A Study on the Impact of on the Job Training Courses on the Staff Performance (A Case Study)", *Social and Behavioral Sciences*, №29.
7. Ballot, G. Fakhfalch F. and Taymez, E. (2006), "Who Benefits from Training and R & D, the Firm or the Workers?", *Build Journal of Industrial Relations*, №4, p. 473-495.
8. Bartel, A. (2000), *Measuring the Empowers Return on Investments in Training*, Evidence from the Literature, *Industrial Relations*, 39 (3).
9. Baum, T. and Devine, F. (2007), "Skills and Training in the Hotel Sector", *The Case of front office Employment in Northern Ireland*. In: *Tourism and Hospitality Research*, Vol. 7, p. 269-280.
10. Beardwell, I. and Holden, L. (2001), *Human Resource Management. A Contemporary Approach* Essex: Pearson Education Limited.
11. Bhalla, K. (2008), *Why a Quality Management System in Service Industries?* In: Six Sigma, 2006. Retrieved from : www.isixsigma.com/library/content/c060213a.asp.
12. Birdi, K. Clegg, C. Patterson, M. Robinson, A. Stride, C. B. Wall, T. D. Wood, S. J. (2008), "The impact of Human Resource and Operational Management Practices on Company Productivity", *A Longitudinal study*. In: *Personnel Psychology*, vol. 61, no. 3, p. 467-501.
13. Bradley, S. Peresce A, & Simpores R. (2004), "The Impacts of Human Resource Management Practices and pay inequality of Workers' Job Satisfaction", Paper presented at the Western Economic Association 79th Annual Conference Vancouver

14. Bratton, J. (2003), *Strategic Human Resource Management*. Theory and Practice (Second edition ed.) USA North American.
15. Brattaon, J. and Gold, I. (Eds), (2003), *“Human Resource Management Theory and Practice”*, (4th Edition ed) Macmillan Mills.
16. Bowen, D. E. and Ostroff, C. (2004), “Understanding HRM Firm Performance Linkages”, *The Role of the “Strength” of the HRM System*. In: *Academy of Management Review*, №29(2), p. 203-221.
17. Bowling, N. A. (2007), “Is the job Satisfaction–Job performance Relationship Spurious?”, *A Meta-analytic Examination*. In: *Journal of Vocational Behavior*, №71, p. 167-185.
18. Bratton, J. (2007), *Work and Organizational Behavior*, New York. Paul Grave Mac Millan.
19. Cheng, E. W. L. and Ho, D. C. K. (2014), *“The Influence of Job and Career Attitudes on Learning Motivation and Transfer”*, *Bulletin of the Transilvania University of Brasov*. Vol. 7 (56), N1, p. 20-27.
20. Chiaburu, D. S. and Teklab, A. G. (2005), “Individual and Contextual Influences on Multiple Dimensions of Training Effectiveness”, *Journal of European Industrial Training*, №20, p. 282-290.
21. Clady, A. (2005), *Reputation, Goodwill, and loss: Entering the Employee Training Audit Equation*. In: *Hum. Resource. Dev. Rev.* № 4, pp. 279–304.
22. Cole, G. A. (2002). *Personnel and Human Resource Management*, 5th ed. Continuum London. YorkPublishers.
23. Falola H. O. et al. (2001), “Effectiveness of Training and Development on Employees”, *Multidimensional Training Outcomes and Performance Adaptability*. In: *Organizational. Behaviour. Human. Decision. Process*, 851–31.
24. Kennedy, P. E. Chyung, S. Y. Winiecke, D. J. and Brinkerhoff, R. O. (2013), “Training Professionals’ usage and understanding of Kirkpatrick’s Level 3 and Level 4”, *Evaluations*. In: *International Journal of Training and Development*, 18:1.
25. Manu, J. S. (2004), Training and development techniques for improving organizational Performance for Ghanaian firms, *The Graduate School, University of Wisconsin-Stout*, pp.1-43.
26. McNamara, C. (2008), *“Employee Training and Development: Reasons and Benefits”*, New York. Authenticity Consulting, LLC. Retrieved from : <http://www.managementhelp.org/index.html>.
27. Mehrdad, A. Mahdi, S. and Ali, S. (2009), “A Study of on the Job Training Effectiveness”, *International Journal of Business and Management*, Vol. 4, №11, p. 63-68.
28. Palo, S. and Padhi, N. (2003), “Measuring Effectiveness of Total Quality Management Training”, *International Journal of Training and Development*. № 3(7), p. 3-16.
29. Paradise, A. (2007), “State of the Industry”, *ASTD’s Annual Review of Trends in Workplace Learning and Performance*. Alexandria, VA: ASTD.
30. Robins Stephen (2006), *Fundamentals of Human Resource Management*, John Willey and Sons Inc. New York. P-33
31. Kirkpatrick Donald (1994), *Evaluating Training Programs*, San Francisco: Berrett Koehler Publishers Inc. P. 48.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2020 р.

Розділ 7. Підприємництво, торгівля та біржова діяльність

УДК 330.322.2

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-120-127

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

Дмитренко В.І.

к.е.н., професор, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8, 18000, Україна, тел.: (047)-25-50-939, e-mail.: dmytrenkovi@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1860-418X>

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY

Dmytrenko V.

PhD (Economics), professor, Cherkasy institute of fire Protection and nameless heroes of Chornobyl, Cherkasy, st. Onoprinka, 8, 18000, Ukraine, tel.: (047)-25-50-939, e-mail.: chipb@dsns.gov.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1860-418X>

Анотація. У ринкових умовах розвитку національної економіки сфера будівництва є однією із провідних та найважливіших із видів економічної діяльності в Україні. Це пов'язано з тим, що підприємства будівельної галузі в Україні створюють велику кількість робочих місць і використовують продукцію всіх галузей (ланок) народного господарства. Тут варто також зазначити, що на рівень розвитку підприємств будівельної сфери в Україні також впливають процеси фінансування виробничої бази будівництва, рівень якості кадрового потенціалу, рівень поставок будівельної техніки, матеріалів та конструкцій. Усе це обумовило вибір теми статті, розкриває її актуальність та визначає загальну мету наукової роботи. Розвиток будівельної галузі неминує викликає економічне зростання у країні та розв'язання багатьох соціальних проблем. На сучасному етапі досить складно говорити про будь-яку конкурентоспроможність цієї галузі. Якщо на регіональному рівні чітко простежується тенденція верховенства будівельних організацій центральних районів і великих міст-мільйонерів у зв'язку з їх значними потужностями й інвестиційною привабливістю, то на глобальному рівні підприємства будівельної галузі України значно відстає через брак необхідних фінансових та організаційних перетворень. Разом з тим ріст підприємств будівельної галузі неминує викликає економічний ріст у країні і виникнення необхідних умов для розв'язання багатьох соці-альних проблем. Але на сучасному етапі її розвитку говорити про будь-яку конкурентоспроможність цієї галузі не представляється можливим. Якщо на регіональному рівні чітко просліджується тенденція верховенства підприємства будівельної галузі центральних районів та великих міст-мільйонерів у зв'язку з їх значними потужностями і інвестиційною привабливістю, то на глобальному рівні будівельна галузь України програє через брак необхідних фінансових та організаційних перетворень.

Ключові слова: підприємства будівельної галузі, проблеми та перспективи розвитку, ключові фактори успіху, конкурентоспроможність, аналіз діяльності.

Формули: 0, рис.:1, табл.: 0, бібл: 16

Annotation. In market conditions of national economy development, the construction sector is one of the leading and most important types of economic activity in Ukraine. This is due to the fact that the construction industry in Ukraine creates a large number of jobs and uses the products of all industries (units) of the economy. It should also be noted that the level of development of construction companies in Ukraine is also influenced by the processes of financing the production base of construction, the level of quality of human resources, the level of supply of construction equipment, materials and structures. All this led to the choice of the topic of the article, reveals its relevance and determines the overall purpose of scientific work. The development of the construction industry inevitably causes economic growth in the country and the solution of many social problems. At the present stage it is quite difficult to talk about any competitiveness in this industry. While at the regional level there is a clear trend of supremacy of construction companies in central districts and large millionaires due to their significant capacity and investment attractiveness, at the global level the construction industry of Ukraine lags far behind due to lack of necessary financial and organizational transformations. However, the growth of the construction industry inevitably

causes economic growth in the country and the emergence of the necessary conditions to solve many social problems. But at the present stage of its development to talk about any competitiveness of this industry is not possible. While at the regional level there is a clear trend of supremacy of construction companies in central districts and large millionaire cities due to their significant capacity and investment attractiveness, at the global level the construction industry of Ukraine loses due to lack of necessary financial and organizational changes.

Key words: *construction companies, problems and prospects of development, key success factors, competitiveness, business analysis.*

Formulas: 0; fig.: 1, tabl.: 0, bibl.: 16

Постановка проблеми. В умовах нестабільності економічного розвитку ринкового середовища, яке сформовано під впливом світової фінансової кризи, виникає завдання по новому оцінити параметри результативності конкретних економічних об'єктів, зокрема підприємств будівельної галузі. Важливість та необхідність вирішення такого завдання спричинене потребами для ефективного виконання будівельних робіт. Основною проблемою, що виникає при цьому, є забезпечення комплектності, яка передбачає повноцінне врахування не лише внутрішніх, але й зовнішніх факторів впливу на діяльність організацій та його спроможність конкурувати на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами розвитку та його інноваційно-інвестиційної складової підприємств будівельної галузі України займаються: В. Анін, В.В. Биба, О.П. Бубенко, Ю.В. Вознюк, О.М. Волк, А.Д. Есипенко, О.В. Комеліна, Л. Левіт, І. Молчанов, Т. Одаренко, О. Шевчук та ін. приділяючи значну увагу економічним аспектам функціонування галузі, проте не менш важливими є перспективи та напрями її інноваційно – інвестиційного розвитку.

На сьогодні зведенням нового та впровадженням у дію вже побудованого житла в Україні займається Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово - комунального господарства, одним із пріоритетних завдань якого є створення сприятливих умов для розвитку підприємств будівельної галузі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження проблем та перспектив розвитку підприємств будівельної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічний ефект від

розвитку цієї галузі полягає у мультиплікаційному ефекті коштів, вкладених у будівництво. Важливість цієї галузі для економіки будь-якої країни можна пояснити наступним чином: капітальне будівництво, напевне, як ніяка інша галузь економіки, створює велику кількість робочих місць і споживає продукцію багатьох галузей народного господарства. Підприємства будівельної галузі є однією з найважливіших галузей народного господарства, від якої залежить ефективність функціонування всієї системи господарювання в країні.

Основною проблемою розвитку будівництва залишається збільшення собівартості робіт через подорожчання основних складових будівництва. З метою підтримки рівня рентабельності будівельні компанії вимушені підвищувати вартість робіт та послуг, що в результаті негативно впливало на динаміку попиту з боку замовників (інвесторів) [1].

Економічне зростання у багатьох сферах неможливе без підйому підприємств будівельної галузі. Тому, будівництво відіграє важливу роль у розвитку економічної системи України. За словами В. Шубенкіної «...саме в будівництві закладаються технічний рівень майбутнього виробництва, рівень комфорту житла, особливості майбутнього міста, його інфраструктура, стан міського господарства» [2].

На сьогоднішній день вітчизняні підприємства будівельної галузі перебувають у стадії глибокої рецесії. Війна та девальвація зробили фінансово-економічну кризу особливо болючою для більшості підприємств будівельної галузі.

Серед основних проблем, що перешкоджають зміцненню конкурентоспроможності підприємств будівельної галузі, доцільно виокремити:

відсутність джерел фінансування будівництва; високий ступінь зносу основних фондів; бюрократичні перешкоди на шляху реалізації інвестиційних проєктів; недосконала система ціноутворення; недосконала система механізмів нормативно правового регулювання, низький рівень інвестиційної активності будівельних підприємств.

Протягом 2010-2019 рр. спостерігається постійне зростання обсягу виконаних будівельних робіт в Україні, яке хоч й було перервано у кризовому 2014 р., але вже з наступного року й до теперішнього часу було відновлено, що свідчить про певний існуючий потенціал сталого функціонування та розвитку цієї галузі [3].

Так, у 2017 р. підприємства будівельної галузі були на підйомі, маючи стабільно гарні показники протягом всього року. За підсумками 2017 р. підприємства виконали будівельні роботи більш ніж на 101,1 млрд грн. Об'єми будівництва зросли на 21% порівняно з 2016 р. У 2017 р. була прийнята низка важливих законодавчих змін у рамках дерегуляції будівництва, що також суттєво вплинуло на розвиток галузі, хоч важливо й контролювати якість самого будівництва. Нове будівництво, реконструкція та технічне переоснащення становили 73,2% від загального обсягу виконаних будівельних робіт, капітальний і поточний ремонт – 17,1 та 9,7% відповідно. За підсумками року будівництво інженерних споруд зросло на 26,3%, будівель – на 16,1% [4].

Також 2017 р. став рекордним роком не тільки будівництва багатоповерхівок, але й соціальної інфраструктури, впроваджено багато соціальних програм Уряду, які дозволили збудувати та реконструювати величезну кількість об'єктів інфраструктури. Так, у 2017 р. Кабміном було виділено 220 млн. грн на будівництво футбольних полів різного розміру, побудовано 200 гуртожитків для контрактників Збройних сил України. Одним із серйозних досягнень 2017 р. стало введення в експлуатацію «захисного контуру» комплексу захисних споруд на Чорнобильській АЕС, будівництво тривало

7 років (з 2010 р.) і в 2017 р. вийшло на вирішальний етап.

За підсумками 2019 р. у містах України введено в експлуатацію близько 1218 тис. м² житла (65,7%). У свою чергу, у сільській місцевості прийнято в експлуатацію понад 636 тис. м² житла (34,3%). З них, обсяг введеного в експлуатацію житла в багатоквартирних будинках становить 52,6%, а в одноквартирних – 47,4% [5].

За інформацією у регіонах лідери за обсягами виконаних будівельних робіт: Харківська область – 2,1 млрд грн, Дніпропетровська – 2, Одеська – 1,6, місто Київ – 4,8 млрд грн. Найкращі показники росту в цьому плані показали Вінницька (155,6%) та Чернівецька (143,5%) області. У розрізі областей, лідери за обсягами прийнятого в експлуатацію житла наступні: Київська область – 290,6 тис. м², Львівська – 211,7, місто Київ – 262,8 тис. м². Лідерство за темпами у цьому напрямку здобули Харківський (359,7%) та Кіровоградський (203,2 %) регіони.

Однак варто відмітити, що фахівці вважають, що «на сучасному етапі досить складно говорити про конкурентоспроможність цієї галузі і ... на глобальному рівні галузь будівництво України значно відстає через брак необхідних фінансових та організаційних перетворень. Так, й інші дослідники-науковці В.Ф. Гамалій, С.А. Романчук, О.В. Ткачук відзначають, що «в Україні сформувалися серйозні перешкоди для вільної конкуренції підприємств будівельної галузі. Висока концентрація і вертикальна інтеграція будівельного сектору, близькість деяких гравців ринку до влади, непрозорий процес виділення земельних ділянок паралізують вільну конкуренцію у будівельному бізнесі» [6].

Варто констатувати, що розвиток підприємств будівельної галузі неминуче викликає економічне зростання у країні та розв'язання багатьох соціальних проблем. Це пов'язано з тим, що підприємства будівельної галузі в Україні створює велику кількість робочих місць і

використовує продукцію всіх галузей національного господарства.

Отже, будівництво й залишається провідною сферою економічної діяльності за обсягами освоєння капітальних інвестицій (рис. 3), оскільки у 2017 р. їх частка була 12,3% (для порівняння: промисловість – 33,1%, сільське, лісове та рибне господарство – 14,0, інформація та телекомунікації – 4,1%, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 7,0%, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 8,7%, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування – 7,4% , але зараз в Україні у будівництві як й у будь-якої галузі національної економіки є суттєві проблеми здійснення інвестиційної діяльності, насамперед, це стосується інвестицій в основний капітал, до яких включається вкладання інвестицій і в капітальне будівництво, реконструкцію та розширення як житлового, так і виробничого фонду країни [7].

Будівельний ринок України має тенденцію до поступового збільшення реалізації будівельної продукції з 2014 р., але в недостатній кількості, щоб збільшити відсоткове значення в структурі ВВП України та збільшення його розмірів. Загалом в Україні частка підприємств будівельної галузі в структурі ВВП становить всього 2%, одною з причин цього є зменшення капітальних інвестицій в будівництво на 16,6% у 2014 р., 16,3% у 2015 р. та 12,6% у 2016 р. Станом на 24.10.2018 р. за видами будівельної продукції найбільший обсяг будівельних робіт виконано з будівництва будівель – 14255,2 млн грн або 72,8% від загального обсягу, з них, з будівництва житлових будівель виконано робіт на суму 9015,8 млн грн або 46,0%, нежитлових – 5239,4 млн грн. або 26,8% [8].

У вересні 2019 р. порівняно із серпнем 2018 р. сезонно скоригований індекс будівельної продукції становив 96,3%, а проти вересня 2017 р. індекс будівельної продукції, скоригований на ефект календарних днів, становив 99,8%. У

січні–вересні 2018 р. порівняно із січнем–вереснем 2017 р. індекс будівельної продукції склав 105,4%, за цей період підприємства України виконали будівельні роботи на суму 86,5 млрд грн.

Як відмічають Л.Л. Калініченко, Ю.Р. Сидорова, «процес будівництва характеризується високим рівнем матеріаломісткості, що, відповідно, на провідне місце виводить галузь будівельних матеріалів, як ту, яка здійснює постачання необхідних матеріалів для створення будівельної продукції». Це пов'язано з тим, на їх погляд, що «промисловість будівельних матеріалів є багато диверсифікованою сферою, що включає в себе понад двадцять галузей, які формують свій, специфічний ринок будівельних матеріалів [9].

Слід погодитися з цими фахівцями, коли вони стверджують, що «на сучасному етапі досить складно говорити про будь-яку конкурентоспроможність підприємств будівельної галузі. Якщо на регіональному рівні чітко просліджується тенденція верховенства будівельних організацій центральних районів та великих міст-мільйонерів у зв'язку з їх значними потужностями й інвестиційною привабливістю, то на глобальному рівні підприємства будівельної галузі України значно відстає через відсутність необхідних фінансових та організаційних перетворень».

Основною проблемою розвитку будівництва залишається збільшення собівартості робіт через подорожчання основних складових будівництва. З метою підтримки рівня рентабельності будівельні компанії вимушені підвищувати вартість робіт та послуг, що в результаті негативно впливало на динаміку попиту з боку замовників (інвесторів).

Виходячи з вищенаведених даних щодо стану підприємств будівельної галузі, можна окреслити коло наступних проблем:

- відсутність джерел фінансування будівництва (значне скорочення обсягів державних централізованих капітальних вкладень, зменшення інвестиційних можливостей домінуючої частини суб'єктів

господарювання, зuboжіння значної кількості людей);

- високий ступінь зносу основних фондів, їх занедбаність через відсутність інвестиційного попиту;

- практична ліквідація великих будівельних підрозділів, здатних виконувати багатомільйонні проекти (неможливість конкурувати з такими крупними структурами, як французькі компанії “DUMES GTM” чи “BOUYGUES”);

- недосконала система ціноутворення;

- бюрократичні перешкоди на шляху реалізації інвестиційних проектів;

- відсутність рівних правових умов діяльності всім учасникам інвестиційного процесу;

- недосконала система механізмів нормативно-правового регулювання економічних, соціальних і правових відносин у житловій сфері (наприклад, законодавчо врегульованого механізму майнової відповідальності за порушення умов договору підряду) [10].

Але першочерговою проблемою, яка постає перед підприємствами будівельної галузі на даному етапі, є питання створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні, реальних фінансово-кредитних механізмів для стимулювання промислового та житлового будівництва з метою підвищення конкурентоздатності галузі, через те, що ринкові умови господарювання вимагають формування нових засад взаємовідносин учасників інвестиційного процесу у капітальному будівництві.

Головними загрозами щодо розвитку підприємств будівельної галузі є:

- нестабільна політична ситуація в країні та недосконале законодавство;

- поява нових конкурентів на ринку; зменшення рентабельності будівництва типового житла; відсутність або недостатність державних заходів для розвитку будівельної галузі;

- нестабільність курсів світових валют; посилення податкового тиску на виробників будівельних матеріалів;

- інфляція;

- виникнення труднощів під час укладання договорів зі споживачами та постачальниками;

- зростання світової фінансової кризи; загроза збільшення відсоткових ставок та умов кредитування, що призводить до недоступності та нестачі фінансових ресурсів.

Корупція, неможливість вибору оптимальних проектних рішень, неможливість застосування нових будівельних технологій, відсутність ефективного діалогу бізнес-владу – все це гальмує розвиток будівельної галузі України [11].

На сьогоднішній день вітчизняна будівельна галузь перебуває у стадії глибокої рецесії. Війна та девальвація зробили фінансово-економічну кризу особливо болючою для більшості підприємств будівельної галузі. Серед основних проблем, що перешкоджають зміцненню конкурентоспроможності будівельної галузі, доцільно виокремити: відсутність джерел фінансування будівництва; високий ступінь зносу основних фондів; бюрократичні перешкоди на шляху реалізації інвестиційних проектів; недосконала система ціноутворення; недосконала система механізмів нормативно-правового регулювання, низький рівень інвестиційної активності будівельних підприємств. Тому для подолання основних перешкод розвитку підприємств будівельної галузі було сформовано їх ключові фактори успіху з урахуванням елементів ресурсного потенціалу (рис. 1).

Галузеві особливості, сучасні проблеми функціонування визначені конкурентні сили, можливості та загрози дозволили сформувати пропозиції щодо покращення стану вітчизняних підприємств будівельної галузі:

- модернізація та розвиток будівельної інфраструктури;

- розширення збуту будівельної продукції;

- розвиток іпотечного кредитування для населення;

- розвиток вітчизняних державних та приватних програм інвестиційної підтримки будівництва;
- фінансування пріоритетних інвестиційних проектів з боку державного фонду регіонального розвитку;
- впровадження передових інноваційних технологій у будівництво;
- партнерство влади та бізнесу будівельної галузі як форма довгострокової взаємодії сторін;

- моніторинг якості виконаних будівельно-монтажних робіт.

Особливої уваги заслуговує розвиток нових форм забезпечення підприємств будівельної галузі засобами механізації: лізинг будівельної техніки, продаж машин і механізмів у кредит, розвиток вторинного ринку засобів механізації, прокат будівельної техніки, її ремонт та виробництво запасних частин для машин, що знаходиться в експлуатації.

Рис. 1. Ключові фактори успіху підприємств будівельної галузі

Джерело: сформовано автором на основі [12-15]

В регіонах країни доцільно створити машинно-технічні підприємства з сервісного технічного обслуговування, ремонту і прокату будівельних машин і засобів малої механізації. Будівельним підприємствам необхідно розширити та укріпити, а за необхідності і створити нову базу ремонту засобів малої механізації.

Для поліпшення ситуації на підприємствах будівельної галузі необхідно:

- мати програму поліпшення якості будівництва;

- стабілізувати соціально-політичну ситуацію;

- відновити стабільний попит на ринку;

- освоювати нові сегменти ринку; розширювати галузь за рахунок об'єктів комерційної нерухомості;

- налагодити партнерство з банківською сферою для реалізації будівельних і фінансових проектів та вдосконалювати механізм іпотечного кредитування;

- налагодити бізнес-середовище для залучення закордонних інвесторів тощо [16].

Все це призведе до: єдиних і прозорих принципів роботи, поліпшення конкурентного середовища, удосконалення будівельних норм, скорочення кількості необґрунтованих вимог, зміни законодавства (державно-приватне партнерство), створення нових інвестпроектів.

Сформовані напрями активізації розвитку будівництва будуть використані при розробці стратегії розвитку регіону. Інтенсифікація підприємств будівельної галузі дозволить підвищити валовий регіональний продукт, сприятиме покращенню умов праці, збільшенню кількості робочих місць, зменшенню забруднення навколишнього середовища.

Висновки. Таким чином, проблеми ринкової перебудови промислового та житлового будівництва в Україні є надзвичайно гострими й актуальними. Їх розв'язання стане реальним за умов наявності нормативно-правової бази, яка стимулюватиме роботу всіх сфер і галузей підприємств будівельної галузі, а також запровадження принципово нового інвестиційного механізму (іпотеки), що забезпечуватиме надходження до цієї сфери економіки коштів з різноманітних джерел фінансування: державних, приватних, комерційних, іноземних.

Література:

1. Биба В. В. Інвестиційне забезпечення розвитку будівельної галузі в Україні. *Науковий вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка Економіка і регіон.* №1 (38). 2013. С. 67–71.

2. Фісуненко Н. О. Підходи до дослідження стану будівельної галузі. *Забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, можливості, перспективи:* матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 16-17 лютого 2018 року). Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 40-43.

3. Гамалій В. Ф., Романчук С. А., Ткачук О. В. Прогнозування розвитку національного будівельного ринку в умовах економічної кризи. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу.* 2013. №4(24). С. 25-29. URL: http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/6_1.pdf.

4. Бубенко О. П. Інноваційні складові підвищення ефективності будівельних підприємств. *Бізнес Інформ.* 2012. №12. С. 156-161.

5. Крисько Ж. Аналіз середовища реструктуризації підприємств будівельної галузі. *Економічний аналіз.* 2012. № 10(4). С. 203-206.

6. Сенів Б. Г. Сучасний стан та перспективи розвитку будівельної галузі України. *Інноваційна економіка.* 2010. № 3. С. 19-24.

7. Вознюк Ю. В. Джерела фінансового забезпечення будівельного процесу. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування.* 2007. Вип. 3 (39). С. 46-51. URL : <http://old.nuwm.rv.ua/methods/asp/v39ek.html>.

8. Волк О. М., Шашко М. В. Проблеми та перспективи інноваційної діяльності у будівельній галузі України. *Вісник СумДУ.* 2012. № 1. С. 115-121.

9. Татар М. С. Дослідження проблем розвитку ресурсного потенціалу будівельних підприємств України в умовах активізації факторів зовнішнього середовища. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2016. Вип. 6, Ч. 3. С. 81-86.

10. Ліпич Л. Г., Чорнуха І. В., Цимбалюк І. О. Формування стратегії розвитку будівельного підприємства в умовах інвестиційної конкуренції : монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 212 с.

11. Шубенкіна В. О. Тенденції розвитку будівельного комплексу України. *Збірник наукових праць.* 2016. Вип. 8 (35). С. 55-58.

12. Есипенко А. Д. Інвестиційний та інноваційний розвиток будівельної галузі України в умовах світової фінансової та економічної кризи. *Сучасні технології, матеріали і конструкції у будівництві.* 2009. № 2. Т.7. С. 120-122.

13. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

14. Мамонов К. А., Угоднікова О. І. Планування потенціалу розвитку будівельного підприємства. *Економічний аналіз.* 2013. С. 311-316.

15. Проданова Л. В., Панкова Л. І., Зайва Ю. О. Проблемні аспекти розвитку ринку будівельної галузі України. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії.* 2016. Випуск 6-2 (06). С. 57-61.

16. Komelina O. V., Vasiuta V. V., Miniailenko I. V. Spatial development of construction: modeling and its financial and investment support. *International Journal of Engineering & Technology,* 2018. №7, № 3.2. С. 183-190.

References:

1. Byba, V. V. (2013), "Investment support for the development of the construction industry in Ukraine", *Naukovyi visnyk Poltavskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu imeni Yurii Kondratiuka Ekonomika i rehion*, №1 (38), pp. 67–71.

2. Fisunenکو, N. O. (2018), "Approaches to the study of the construction industry", *Zabezpechennia staloho rozvytku ekonomiky: problemy, mozhlivosti, perspektyvy* [Ensuring sustainable economic development: problems, opportunities, prospects], materialy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. [materials ext. International. scientific-practical conf.], Uzhhorod, Ukraine, pp. 40-43.
3. Hamalii, V. F. Romanchuk, S. A. and Tkachuk, O. V. (2013), "Forecasting the development of the national construction market in the economic crisis", *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, № 4(24), pp. 25-29, retrieved from : http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/6_1.pdf.
4. Bubenko, O. P. (2012), "Innovative components to increase the efficiency of construction companies", *Biznes Inform*, №12, pp. 156-161.
5. Krysko, Zh. (2012), "Analysis of the environment for restructuring enterprises in the construction industry", *Ekonomichnyi analiz*, №10(4), pp. 203-206.
6. Seniv, B. H. (2010), "Current state and prospects of development of the construction industry of Ukraine", *Innovatsiina ekonomika*, № 3, pp. 19-24.
7. Vozniuk, Yu. V. (2007), "Sources of financial support for the construction process", *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia*, №3 (39), pp. 46-51, retrieved from : <http://old.nuwm.rv.ua/metods/asp/v39ek.html>.
8. Volk, O. M. and Shashko, M. V. (2012), "Problems and prospects of innovation in the construction industry of Ukraine", *Visnyk SumDU*, № 1, pp. 115-121.
9. Tatar, M. S. (2016), "Research of problems of development of resource potential of construction enterprises of Ukraine in the conditions of activation of environmental factors", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria:* *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 6, part. 3, pp. 81-86.
10. Lypych, L. H. Chornukha, I. V. and Tsybaliuk, I. O. (2015), *Formuvannia stratehii rozvytku budivelnoho pidpriemstva v umovakh investytsiinoi konkurentsii* [Formation of strategy of development of the construction enterprise in the conditions of investment competition], Vezha-Druk, Lutsk, 212 p.
11. Shubenkina, V. O. (2016), "Trends in the development of the construction industry of Ukraine", *Zbirnyk naukovykh prats*, vol. 8 (35), pp. 55-58.
12. Esypenko, A. D. (2009), "Investment and innovative development of the construction industry of Ukraine in the global financial and economic crisis", *Suchasni tekhnologii, materialy i konstruksii u budivnytstvi*, № 2, part. 7, pp. 120-122.
13. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2020), retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Mamonov, K. A. and Uhodnikova, O. I. (2013), "Planning the development potential of a construction company", *Ekonomichnyi analiz*, pp. 311-316.
15. Prodanova, L. V. Pankova, L. I. and Zaiva, Yu. O. (2016), "Problematic aspects of market development of the construction industry of Ukraine", *Ekonomichnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, vol. 6-2 (06), pp. 57-61.
16. Komelina, O. V. Vasiuta, V. V. and Miniailenko, I. V. (2018), "Spatial development of construction: modeling and its financial and investment support", *International Journal of Engineering & Technology*, №7, № 3.2, pp. 183-190.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2020 р.

Розділ 8. Економічна безпека держави та суб'єктів господарської діяльності

УДК 330.322.01.(477)

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-128-136

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ В РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАХИСТУ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Москов В.А.

*к.пед.н, Академія економіки та педагогіки, м. Прага, вул. Андриштова 1079/5, 10800, Чеська Республіка,
тел.: +42(077)-44-27-575, e-mail.: vasyk.moskov@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/1130-9972-4393-1466>*

STRATEGIC GUIDELINES IN THE IMPLEMENTATION OF THE PROTECTION OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Moskov V.

*PhD (Pedagogy), Academy of economics and pedagogy, Prague, Andrštova 1079/5, Czech Republic,
tel.: +42(077)-44-27-575, e-mail.: vasyk.moskov@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/1130-9972-4393-1466>*

Анотація. Проведений аналіз економічної ситуації та інвестиційного клімату в Україні. Визначено чинники, що негативно впливають на стан інвестиційної привабливості держави. З'ясовано, що економічна криза, в котрій опинилась держава від впливом зовнішніх, але головним чином внутрішніх факторів, надалі може призвести до руйнації економіки в цілому, якщо не будуть прийняті екстрені та ефективні заходи щодо залучення інвестицій – як зовнішніх, так і внутрішніх. Встановлено, що досить складна ситуація із залученням внутрішніх інвестицій пов'язана, в першу чергу, з недосконалим або, в деяких випадках, суперечливим законодавством, впливом адміністративного ресурсу на вирішення будь-яких економічних проблем, в тому числі, із застосуванням корупційних схем. Досить поширеним є висловлювання про те, що змінити інвестиційний клімат в країні можна на основі реформування законодавства, системи управління економікою тощо. Реформування, тобто зміна форм управління, вже вичерпало свій потенціал. Застарілою є саме законодавство та система управління економічними процесами та економікою в цілому. На теперішньому етапі в Україні потрібна кардинальна заміна основ та принципів управління економікою. Запропоновано в якості інструменту вирішення зазначених проблем використати технології блокчейн, що по собі є революційною технологією в системах управління будь-якими процесами. Це, безумовно, призведе до значного обмеження корупційних схем, крадіжок з бюджету та відновлення чесної конкуренції. Наголошено, що стратегічними напрямками для інвестування в короткостроковій перспективі є ті напрями економіки, в яких держава втрачає найбільші фінансові ресурси: митний контроль, контроль обігу лікарських речовин, алкоголю та тютюну, контроль енергоринку, відшкодування податку на додану вартість. Зазначено, що у зв'язку з прийняттям закону про ринок землі, використання технології блокчейн необхідне для кадастру земельних ділянок та обліку прав їх власників. Негайного залучення на довгострокові терміни потребують інвестиції в галузі, що сприяють відновленню трудових ресурсів: освіту, охорону здоров'я та реорганізацію пенсійного забезпечення.

Ключові слова: економічна безпека, інвестиційна привабливість, іноземні інвестиції, захист інвестицій, технологія блокчейн.

Формул: 0, рис.: 3, табл.: 0, бібл.:11.

Annotation. The analysis of the economic situation and investment climate in Ukraine is carried out. Factors that negatively affect the state of investment attractiveness of the state are noted. It was found that the economic crisis, in which the state found itself under the influence of external but mainly internal factors, could further lead to the destruction of the economy as a whole if urgent and effective measures are not taken to attract investment - both external and internal. It is established that the rather difficult situation with the attraction of domestic investments is connected, first of all, with the imperfect or, in some cases, contradictory legislation, the influence of administrative

resources on solving any economic problems, including the use of corrupt schemes. It is quite common to say that the investment climate in the country can be changed on the basis of reforming legislation, the system of economic management and so on. Reforming as the changing of government forms, has already exhausted its potential. The legislation and the system of economic processes management and the economy as a whole are outdated. At the present stage, Ukraine needs a radical change in the basics and principles of economic management. It is proposed to use blockchain technologies as a tool to solve these problems, which in itself is a revolutionary technology in the control systems of any process. This will certainly lead to significant restrictions on corruption schemes, budget theft and the restoration of fair competition. It is emphasized that the strategic directions for investment in the short term are those areas of the economy in which the state loses the largest financial resources: customs control, control of drugs, alcohol and tobacco, energy market control, value added tax refunds. It is noted that in connection with the adoption of the law on the land market, the blockchain is necessary for the cadastre of land and registration of the rights of their owners. Long-term immediate investment is needed to invest in the recovery of the workforce: education, health care and pension reorganization.

Keywords: economic security, investment attractiveness, foreign investments, investment protection, blockchain technology.

Formulas: 0; *fig.:* 3, *tabl.:* 0, *bibl.:* 11

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки України характеризується політичною нестабільністю, кризовим становищем фінансової системи та економіки країни. В ситуації велечезних дефіцитів бюджету України та Пенсійного фонду України, необхідність виплати за попередніми кредитами від міжнародних фінансових інститутів, в ситуації, коли нові позики в призначені в першу чергу для погашення попередніх кредитних зобов'язань, черговий транш від Міжнародного валютного фонду виглядає з одного боку як додаткове кредитне навантаження на країну. Але слід підкреслити, що з другого боку, кредити від таких міжнародних інституцій є позитивним сигналом для іноземних інвесторів.

В нинішній складній бюджетній ситуації, від'ємного зовнішнього торговельного балансу та значного скорочення надходжень з боку громадян України, тимчасово працюючих за кордоном, єдиним джерелом відновлення економіки є іноземні інвестиції. Але практична відсутність державного регулювання інвестиційних процесів, критично надвисокий рівень корумпованості суспільства в цілому та зокрема судової системи як державної інституції захисту прямих іноземних інвестицій не дають змогу говорити про наявність належного інвестиційного клімату в Україні на сьогоднішній день. За цих умов можна констатувати відсутність вільного ринку іноземних інвестицій в

Україні. Цей висновок підтверджує намір керівництва країни започаткувати «інститут інвестиційних нянь».

Крім того, постійний відтік капіталів за кордон, збільшення фінансування зарубіжних економік, абсолютно нераціональний міжгалузевий та регіональний розподіл навіть наявних інвестиційних ресурсів не призводять до розвитку й без того недосконалої структури національної економіки сировинного типу. В економічній сфері сьогоднішній Україні притаманне зниження конкурентоспроможності, наукове та технологічне відставання, залежність вітчизняних товаровиробників від кон'юнктури світових ринків.

Все це, безумовно, вимагає віділити стратегічні напрями інвестування та стратегічні позачергові по гарантування захисту прав та як для іноземних, так і для внутрішніх інвесторів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематикою інвестиційної безпеки зта захисту прямих іноземних інвестицій займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як М.В. Алікаєва, В.Г. Алькема, О.І. Барановський, Р.В. Бузін, С.В. Васильчак, В.П. Гордієнко, В.І. Грушко, І.В. Губенко, Н.В. Дацій, О.Є. Денисов, В.Ю. Єдинак, С.О. Єрмак, М.М. Єрмошенко, О.Р. Жидяк, О.І. Захаров, Н.М. Захватова, І.Б. Калашніков, В.І. Кириленко, Л.П. Коваль, З.В. Лагутіна, С.М. Лакіш, Л.Г. Ліпич, О.К. Малютін, Т.Н. Манасерян, А.А. Мещеряков, С.З. Мошенський,

І.П. Мігус, В.І. Мунтіян, С.А. Негматова,
К.І. Новікова, Л.Ф. Новікова,
В.К. Сенчагов, А.М. Сундук,
А.І. Сухоруков, А.Є. Федоренко,
Г.О. Харламова, Ю.А. Шеховцова.

Водночас незавершеними є дослідження механізмів захисту прямих іноземних інвестицій для підвищення інвестиційної привабливості України, її конкурентоспроможності на ринку інвестиційних ресурсів та для значного покращення інвестиційного клімату.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виокремлення стратегічних напрямів інвестування та стратегічних механізмів та засобів захисту прямих іноземних інвестицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдяки своєму географічному положенню, наявності природних ресурсів та поки ще наявності наукового потенціалу та висококваліфікованої робочої сили Україна була і остається з точки зору іноземних інвесторів дуже привабливою країною в Європі. Кажучи слова «поки ще...» ми підкреслюємо, що незважаючи на

скрутне становище в економіці країна має дуже потужні джерела сили для подолання кризового стану. Але таке положення речей не може зберігатися довічно, якщо не прийняти конкретні заходи для відновлення економіки.

Інвестиційна привабливість країни характеризується сукупністю соціальних, екологічних, інституціональних, мікро- і макроекономічних умов функціонування національної економіки, які повинні служити забезпеченню стабільності інвестиційної діяльності вітчизняних та іноземних інвесторів.

Чисельно інвестиційна привабливість держави визначається інтегральним індексом інвестиційної привабливості (International Business Compass (IBC), який випускається спільно міжнародною консалтінговою компанією BDO та Гамбурзьким інститутом світової економіки (HWWI). Індекс вимірюється за п'ятибальною шкалою, де рівень 3 бали є нейтральним. Показники вище цього рівня є позитивними, нижче – негативними.

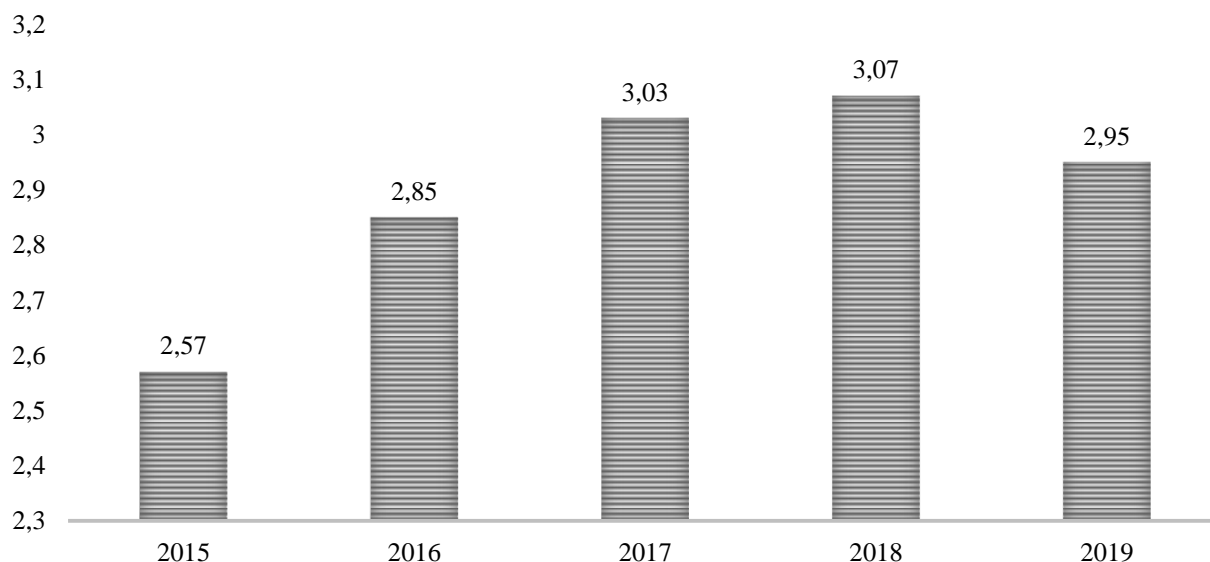

Рис. 1. Індекс інвестиційної привабливості України в 2015-2019 рр.

Джерело: розроблено автором [6]

На кінець 2019 року Україна отримала 2,95 бала із 5 можливих та продовжує перебувати у негативній площині. Хоча у порівнянні з попереднім періодом

показник Індeksu дещо зріс (2,85 у першій половині 2019 року).

Іноземні інвестори мають право на відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду і моральну шкоду,

завданих їм внаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами України чи їх посадовими особами передбачених законодавством обов'язків щодо іноземного інвестора або підприємства з іноземними інвестиціями, відповідно до законодавства України [1]. Але в реальних умовах функціонування бізнесу реалізувати це право практично неможливо.

Згідно з опитуваннями, що кожен півроку проводить Європейська Бізнес Асоціація (Україна), в 2019 були не задоволені інвестиційним кліматом в Україні 57% інвесторів. В 2108 році таких було лише 40% [6].

Інвестори незадоволення висловили наступними явищами в економіці та суспільному житті (відсоток від всіх опитуваних): Високим рівнем корупції - 83%; Недодовірою до судової системи - 77%; Відсутністю земельної реформи - 66%; Тіньовим станом економіки – 66%.

В результаті опитування виявлено, що інвестори очікують на зміни та : Політична стабільність та реальний прогрес у боротьбі з корупцією; Боротьба з контрабандою та тіньовою економікою; Судова реформа / Земельна реформа; Вдосконалення інфраструктури; Зниження адміністративного тиску на бізнес; Створення умов для підвищення заробітної плати; Прозоре податкове законодавство,

своєчасне відшкодування ПДВ; Покращення бізнес-іміджу України.

Сучасний стан економіки України на наш погляд характеризується як стан глибокої кризи. Цей висновок ми робимо на підставі сухих цифр. Видатки Державного бюджету України у сумі приблизно 1 266 млрд гривень або 47 млрд доларів США. Дефіцит державного бюджету становить приблизно 298 мільярдів грн або 11,1 млрд доларів США [2].

Це складає приблизно 23% видатків бюджету. Державний та гарантований державою борг України на 30.04.2020 р. становить приблизно 2 196 млрд грн або приблизно 82 млрд доларів США. Рівень падіння промислового виробництва за 2019 рік становить 1,8%. В тому числі. Продукція агропромислового та гірничо-металургійного комплексу складає 72 % українського експорту, що впевнено направляє Україну до складу країн з сировинною економікою. Облікова ставка НБУ на кінець 2019 року свладає 11,5%, відсоткова ставка по кредитах в комерційних банках складала 16-18%. При цьому прибуток банківського сектора економіки виріс в три рази. За підсумками 2019 року Україна посіла останнє місце в Європі по доходах на душу населення.

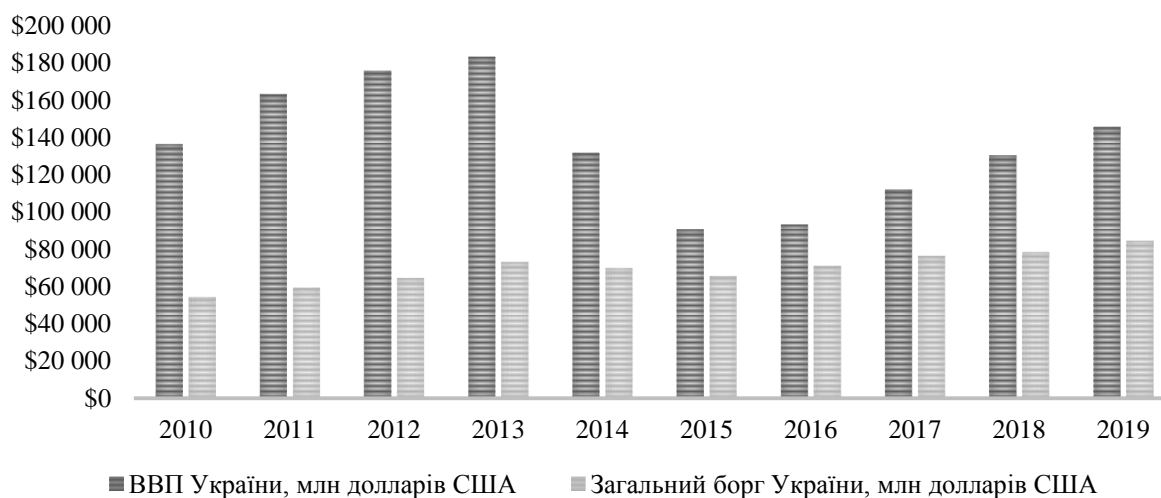

Рис. 2. Діаграма зміни державного та гарантованого державою боргу та валового внутрішнього продукту України в 2010-2019 роках

Джерело: розроблено автором [3,4,7,8]

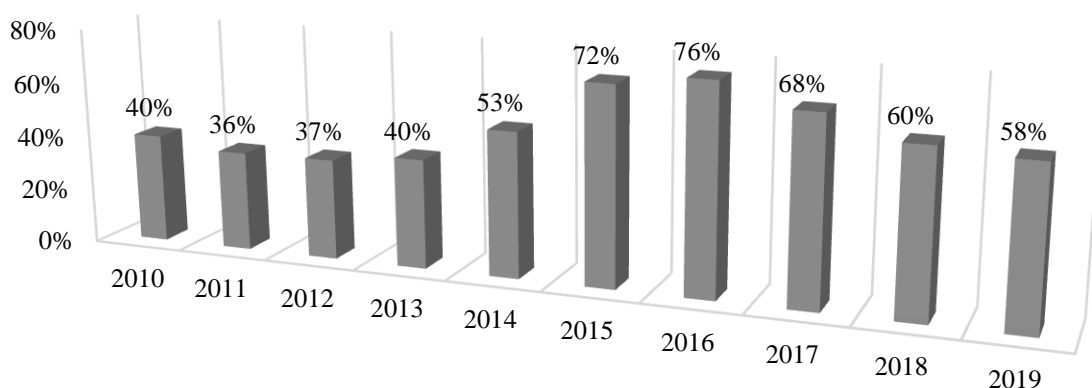

Рис. 3. Співвідношення держаного та гарантованого державою боргу до валового внутрішнього продукту України в 2010-2019 роках

Джерело: розроблено автором [3, 4, 7, 8]

За перший квартал 2020 року падіння виробництва оцінюється на рівні 5,1%, в тому числі в машинобудуванні – 14,5%, гірничо-металургійного комплексу – 10,3%. В цей же період облікова ставка НБУ знижена до 8% та прибуток українських банків збільшився на 24%.

Ми неодноразово звертали увагу наукової спільноти на необхідність впровадження технології блокчейн в економічні процеси в Україні [11]. Блокчейн - інноваційна технологія, потенціал якої набагато більше, ніж виключно забезпечення транзакцій криптовалюти. За своєю значимістю на життя світу технологія блокчейну може бути порівнянна зі значенням інтернету в соціально-економічній сфері та суспільстві в цілому. Сьогодні немає сфери суспільного життя де ця технологія не була впроваджена на світових теренах. Її використовують у всіх галузях світової економіки та суспільного життя - від роздрібних продажів і логістики до медицини і зберігання даних.

Массачусетський технологічний інститут (англ. Massachusetts Institute of Technology, MIT) з 2017 року видає дипломи крім традиційного формату на мобільний додаток на основі блокчейну Blockcerts Wallet. В логістиці, наприклад, міжнародна алмазодобувна корпорація

De Beers за допомогою блокчейну відстежує шлях дорогоцінних каменів від видобутку до продажу. Таким чином компанія уникає проблем з «кривавими алмазами» і гарантує клієнтам, що вони купують справжні коштовності.

При цьому найпопулярніша область застосування блокчейна - банківський сектор. Як показує практика, відсутність прозорості в банківській сфері веде до різних зловживань з боку банку або його окремих співробітників, що може привести як до фінансових втрат клієнтів, так і до повномасштабних економічних криз. Найбільш яскравий приклад - випадок з американським інвестиційним банком Lehman Brothers, який у 2007 задекларував дохід в розмірі 19 мільярдів доларів і рекордний чистий прибуток 4,3 мільярда доларів. Через рік банк оголосив про банкрутство, що стало детонатором світової кризи 2008-2009 років.

З 2016 року Федеральна резервна система (ФРС) (англ. Federal Reserve System (FRS) або просто the Fed) спільно з IBM почала використовувати блокчейн для збільшення безпеки фінансових операцій і зниження їх вартості. В цьому ж році закінчилися випробування блокчейна R3 (Corda), розробленого на замовлення консорціуму R3 CEV LLC для аналогічних цілей. До консорціуму R3 входить більше

70 великих банків і фінансових компаній, серед яких Bank of America, Goldman Sachs, National Australia Bank, JPMorgan Chase, Morgan Stanley та інші.

Один з найбільших світових фінансових холдингів UBS Group AG започаткував низку дослідних IT-лабораторій з метою вивчення та впровадження в практику можливостей блокчейну в підвищенні ефективності та зниження витрат в фінансовій сфері. У квітні 2018 року торгова блокчейн-майданчик Batavia, розроблена UBS на базі технологій IBM Blockchain, провела перші дві транскордонні транзакції: продаж текстильної сировини для виробництва меблів з Австрії в Іспанію і продаж автомобілів з Німеччини до Іспанії. В ході пілотного запуску мережа Batavia встановила зв'язок між усіма контрагентами (покупці, постачальники та банки), які брали участь в супроводі угоди.

Біля 30% всіх світових інвестицій в технологію блокчейн робить фінансовий сектор. Найбільш активно активно використовують банки, страхові компанії та платіжні системи, серед яких такі фінансові гіганти як Федеральна резервна система США, Citigroup, Deutsche Bank, Barclays Bank, HSBC, American International Group (AIG), Allianz, Swiss Re, VISA, Mastercard, Unionpay та SWIFT.

Впровадження технології блокчейн в Україні знаходиться на рівні майже нульової позначки. Ця технологія мала бути застосована в проєктах впровадження повного електронного документообігу, впровадження електронного узгодження нормативно-правових актів, дашборда («розумні» панелі управління, що відображають данні в режимі реального часу) і моніторингу КРІ міністерств, КРІ і рейтингування ОДА, електронна система контролю виконання завдань, боротьба з тіншовим алкоголем та тютюном, електронна акцизна марка, боротьба з підробленими ліками, митного контролю та інші. Готовий досвід, який треба просто перейняти – система корпорації De Beers. Але цього до сих пір не зроблено. На наш

погляд, це зумовлено протидією корумпованої бюрократичної та олігархічної системи керівництва держави на всіх рівнях. На наш погляд, не слід очікувати з боку законодавчої та виконавчої влади добровільного впровадження цих великих проєктів з багатомільйонною кількістю користувачів, коли до сих пір не впроваджена система блокчейн в систему голосування в Верховній Раді України всього для 450 користувачів та надійної системи їх персональної ідентифікації.

Отже, єдиним шляхом виходу із того складного фінансового стану, в якій опинилася економіка держави та на фоні глибокої недовіри з боку вітчизняного інвестора до системи захисту інвестицій є залучення саме прямих іноземних інвестицій. Іноземний інвестор на сьогоднішній день в порівнянні з вітчизняним має безумовну перевагу в питанні захисту своїх інвестицій. Це – міжнародне законодавство, тому що Україна визнає пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. Але без надійного захисту в сучасних умовах іноземні інвестори в Україну не прийдуть. В зв'язку з цим стратегічним і єдиним засобом гарантування і захисту прямих іноземних інвестицій є технологія блокчейн в системі реєстрації. В цій системі повинні реєструватись та надійно зберігатися не тільки факт реєстрації інвестицій, а й всі послідуочі дії, пов'язані з рухом капіталу або майна, юридичні акти тощо.

В питаннях залучення іноземних інвестицій існує і дуже важливий фактор – кінцевий бенефіціар інвестиційної компанії, який може бути небезпечним в сучасних умовах. Особливу увагу необхідно звертати на країну походження інвестицій. Прикладом може бути досвід Європейського союзу, який формує так звані «сірі» та «чорні» списки, куди потрапляють країни з непрозорою економікою. Великою небезпекою є і перекис в розподілі інвестицій між

регіонами та між галузями [10]. В цих питаннях залучення прямих інвестицій державний контроль зовсім відсутній.

В травні 2020 року банківська група Raiffeisen Bank International почала тестування своєї системи для проведення транскордонних трансакцій на базі технології блокчейн. Після початку офіційної експлуатації це буде сигналом для інвесторів початком впровадження блокчейн в Україні. Створюючи прецедент системи захисту інвестицій на громадських та бізнес засадах та показуючи ефективність її застосування можна пропонувати введення цієї системи на законодавчому рівні в першу чергу. При цьому важливішим фактором для захисту іноземних інвестицій є залучення для юридичного супроводу впровадження блокчейну міжнародних юридичних компаній, наприклад, PwC Legal, KPMG Law, Baker McKenzie, Dentons та інших.

Економічна ситуація не є безвихідною. На хвилі світової економічної кризи, що викликана пандемією вірусу COVID19, економіка України може отримати потужний виток розвитку.

По-перше, в світі все гострішою становиться проблема забезпечення продовольством. Завдяки своєму географічному положенню, людським та природним ресурсам, реалізуючи програму захисту прямих іноземних інвестицій Україна за декілька років може стати потужним агропромисловим центром та транспортним вузлом Європи. Але на шляху реалізації цього напрямку стоїть низька захищеність майнових прав інвесторів. Яскравим прикладом є наступне. Чеський інвестиційний фонд Mabon придбав контрольний пакет акцій компанії Agromino, яка обробляє 46 тис. га в Україні і займається вирощуванням зернових, технічних культур, тваринництвом. Через рейдерське захоплення орендних земель компанії Agromino в Київській області чеський інвестиційний фонд Mabon заморозив інвестиції в обсязі близько одного мільярда гривень. Цей факт справив широкий негативний резонанс в

інформаційному просторі інвестиційних кіл Чеської республіки та Німеччини. Введення блокчейну в захист інтересів інвесторів повністю виключає навіть можливість спроб рейдерства.

По-друге, пандемія коронавірусу змусила світових інвесторів переглянути своє ставлення щодо розміщення виробництва в Китаї. Сьогодні умови розміщення в першу чергу виробництва аерокосмічної галузі, точного та важкого машинобудування, радіотехніки та електроніки сприяють переносу саме в Україну. В країні поки ще зберігся високий науковий, інтелектуальний та виробничий потенціал. Середня заробітна платня в Китаї сьогодні сягає близько 6 тисяч юанів або 850 доларів США і кожен рік зростатиме на 50-70 доларів, що значно вище за українську. Логістика та ментальна близькість українців до європейської культури дає разом зі всім цим дає Україні значні переваги в цьому питанні перед Китаєм.

По-третє, впровадження технології блокчейн лише тільки в контроль митниці, обіг алкоголю, тютюну та лікарських засобів приведе до збільшення надходжень до бюджету від за різними оцінками 7 до 12 мільярдів доларів США щорічно.

По-четверте, введення технології блокчейн в систему регулювання енергоринку, транспарентності в ціноутворенні на тарифи тепло- та електроенергетики. Кіотський протокол, на зміну якому має прийти Паризька кліматична угода, протокол зобов'язує Україну знизити викиди парникових газів до рівня 1990 року. Оскільки фактичні викиди, внаслідок спаду промислового виробництва 1990-х років, значно менше рівня 1990 року, Україна може продати значну частину невикористаної квоти на викиди. Як ми демонструємо в цій роботі, відповідні річні доходи від продажу невикористаної квоти можуть скласти від 740 млн. дол. США до 2,9 млрд. дол. США у 2008-2010 роках. Більше того, спільні інвестиційні проекти українських та іноземних фірм, спрямовані на зниження

викидів, можуть стати джерелом додаткових доходів.

У п'ятих, введення блокчейн-контролю в систему відшкодування ПДВ взагалі унеможливить будь-які зловживання та крадіжки в цій сфері економіки. За різними оцінками в цій сфері держава щомісячно втрачає від 5 до 10 мільярдів гривень.

Ці напрями є стратегічними в короткостроковій та середньостроковій перспективі. Реалізація цих програм дасть змогу тимчасово зупинити падіння економіки. Тимчасово тому, що реформування потребує вся економіка країни.

Головними стратегічно важливішими напрямами інвестування в довгостроковій є інвестування в людські трудові ресурси країни, а саме в освіту, охорону здоров'я людини та систему пенсійного забезпечення. На наш погляд інвестування в ці галузі не повинно будуватися на принципах бізнесу – отримання максимального прибутку при скороченні видатків. Головною метою інвестування в ці напрями суспільного життя країни повинно стати повернення довіри до країни з боку населення, припинення еміграційних процесів в першу чергу в віковій категорії 17-35 років.

Існуюча система освіти від дошкільного виховання до вищої освіти, охорохи здоров'я та пенсійного забезпечення може і повинна отримати вперше чергу іноземні інвестування з боку благодійних організацій та наукових інституцій. Таки можливості існують, але їх реалізація можлива за умови створення прозорості і справедливої системи розподілу та витрачання інвестиційних ресурсів. Започаткувавши первинні зміни в цих напрямках за рахунок іноземних інвестицій, слідуючим кроком повинно стати економічне стимулювання корпоративної відповідальності підприємств та подальші інвестиції за рахунок внутрішніх інвесторів.

Висновок. За результатами проведеного у статті дослідження доцільно зробити наступні висновки.

1. Проведений аналіз економічної ситуації та інвестиційного клімату в Україні, на сонові якого визначено чинники, що негативно впливають на стан інвестиційної привабливості держави. З'ясовано, що економічна криза, в котрій опинилась держава від впливом зовнішніх, але головним чином внутрішніх факторів, надалі може привести до руйнації економіки в цілому, якщо не будуть прийняті екстрені та ефективні заходи щодо залучення інвестицій – як зовнішніх, так і внутрішніх.

2. Встановлено, що досить складна ситуація із залученням внутрішніх інвестицій пов'язана, в першу чергу, з недосконалим або, в деяких випадках, суперечливим законодавством, впливом адміністративного ресурсу на вирішення будь-яких економічних проблем, в тому числі, і з застосуванням корупційних схем.

3. Запропоновано в якості інструменту вирішення зазначених проблем використати технології блокчейн, що по собі є революційною технологією в системах управління будь-якими процесами, що приведе до значного обмеження корупційних схем, крадіжок з бюджету та відновлення чесної конкуренції.

4. Наголошено, що стратегічними напрямами для інвестування в короткостроковій перспективі є ті напрями економіки, в яких держава втрачає найбільші фінансові ресурси: митний контроль, контроль обігу лікарських речовин, алкоголю та тютюну, контроль енергоринку, відшкодування податку на додану вартість. Зазначено, що у зв'язку з прийняттям закону про ринок землі, блокчейн є необхідним для кадастру земельних ділянок та обліку прав їх власників. Негайного залучення на довгострокові терміни потребують інвестиції в галузі, що сприяють відновленню трудових ресурсів: освіту, охорону здоров'я та реорганізацію пенсійного забезпечення.

Література:

1. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 14.11.2019 № 294-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 №93/96: діє з 25.06.2016. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Державна Служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Міністерство фінансів України. URL : <https://mof.gov.ua/>.
5. Національний банк України. URL : <http://https://bank.gov.ua/>
6. Європейська бізнес Асоціація. URL : <https://eba.com.ua/en/>
7. The World Bank. URL : <http://www.worldbank.org>,
8. International Monetary Fund. URL : <http://www.imf.org>
9. Денисов О. Є. Забезпечення економічної безпеки галузі в умовах глобалізації : монографія. – Київ : «ДКС Центр», 2019. 420 с.
10. Сідак В. С., Москов В. А. Аналіз структури інвестиційного складника економічної безпеки в сучасних реаліях України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 24(3). С. 78-82. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2019_24\(3\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2019_24(3)_16).
11. Сідак В. С., Москов В. А. Технології блокчейн в економіці України як механізм захисту прямих іноземних інвестицій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2019. Вип. 36. С. 65-69. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2019_36_11.
2. The Law of Ukraine (1997), “On the regime of foreign investment”, retrieved from : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2020), retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Official site of the Ministry of Finance of Ukraine (2020), retrieved from : <https://mof.gov.ua/>.
5. Official site of the National Bank of Ukraine (2020), retrieved from : <http://https://bank.gov.ua/>.
6. European Business Association (2020), retrieved from : <https://eba.com.ua/en/>
7. The World Bank (2020), retrieved from : <http://www.worldbank.org>,
8. International Monetary Fund, retrieved from : <http://www.imf.org>.
9. Denysov, O. Ye. (2019), *Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky haluzi v umovakh hlobalizatsii* [Ensuring economic security of the industry in the context of globalization], DKS Tsentr, Kyiv, Ukraine, 420 p.
10. Sidak, V. S. and Moskov, V. A. (2019), “Analysis of the structure of the investment component of economic security in the modern realities of Ukraine”, *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, retrieved from : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2019_24\(3\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2019_24(3)_16).
11. Sidak, V. S. and Moskov, V. A. (2019), “Blockchain technologies in the economy of Ukraine as a mechanism for protecting foreign direct investment”, *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia : Ekonomika i menedzhment*, vol. 36, pp. 65-69, retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2019_36_11.

References:

1. The Law of Ukraine (2019), “About the State budget of Ukraine for 2020”, retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 01.05.2020 р.

Розділ 9. Інноваційна діяльність

УДК 330.46:658.012

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-137-143

ІННОВАЦІЇ В УПРАВЛІННІ ДІЯЛЬНІСТЮ ВИПРОБУВАЛЬНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ З УРАХУВАННЯМ СИСТЕМНИХ РИЗИКІВ

Віткін Л.М.¹, Сингаївська О.О.²

¹ д.т.н., професор кафедри управлінських технологій, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна 30-32, 03113, Україна, тел.: (050)-330-55-23, e-mail: lmvitkin@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0731-1333>

² аспірантка, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна, тел.: (073)-414-25-70, e-mail: osinhaivska@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9545-8684>

INNOVATIONS IN THE MANAGEMENT OF THE TEST LABORATORY OF LIGHT INDUSTRY TAKING INTO ACCOUNT SYSTEM RISKS

Vitkin L.¹, Sinhaivska O.²

¹ Doctor of science (Technical), professor of management technologies department, «KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel.: (050)-330-55-23, e-mail: lmvitkin@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0731-1333>

² postgraduate students, «KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel.: (073)-414-25-70, e-mail: osinhaivska@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9545-8684>

Анотація. Пріоритетним завданням для нашої країни є впровадження сучасних інформаційних технологій в бізнес-процеси підприємств та державних установ. Поняттями, що активно впроваджуються в бізнесі та в державному управлінні є: автоматизація, оцифровка даних та діджиталізація. Діджиталізацією називається цифрова трансформація. Цифрові технології відкривають унікальні можливості для розвитку нашої економіки та підвищення якості життя громадян. Завдяки глобалізації світу, діджиталізація стає неминучою. У всьому світі через соціальні мережі доступні послуги, які раніше надавалися лише в межах однієї країни. Діджиталізація бізнес-процесів є тим важелем, що сприяє їх просуванню. Основні переваги: економія часу і підвищення продуктивності; оптимізація та покращення комунікації; вихід на новий рівень обслуговування клієнтів; підвищення конкурентоспроможності за рахунок поліпшення клієнтського досвіду, загальної оптимізації робочого процесу та виявлення ризиків. COVID-19 вніс свої корективи. З моменту поширення світом вірусу діджиталізація прискорилась. Бізнес, державні установи, навчальні заклади були змушені працювати дистанційно. Впровадження сучасних технологій у всі робочі процеси передбачає не лише встановлення сучасного обладнання або програмного забезпечення, але і фундаментальні зміни в підходах до управління, зовнішніх комунікацій, корпоративної культури. Як наслідок підвищується продуктивність кожного співробітника і рівень задоволеності клієнтів, а підприємство здобуває репутацію прогресивного та сучасного. Це перехід з локального ринку на національний і міжнародний ринок. У статті проаналізовано впровадження сучасних інформаційних технологій в елементи управління діяльністю випробувальної лабораторії легкої промисловості: сформовано алгоритм реєстрування замовлення, визначення потреб замовника, що проведені на основі аналізу із застосуванням семи принципів НАССР. Розроблена методика визначення критичних контрольних точок (ККТ) на основі кластерного аналізу. Представлений аналіз виконує функцію моніторингу щодо визначення пріоритетних потреб замовника, тобто дозволяє випробувальній лабораторії виявити свої слабкі ланки по відношенню до потреб замовника. А відтак оцінити свою конкурентоспроможність.

Ключові слова: інноваційний підхід, діджиталізація, випробувальна лабораторія, ризик, НАССР, кластерний аналіз.

Формул: 3, рис.: 2, таб.: 1, бібл.: 6

Annotation. The priority task for our country is the introduction of modern information technologies in the business processes of enterprises and government agencies. The concepts that are actively implemented in business and public

administration are: automation, data digitization and digitalization. Digitalization is called digital transformation. Digital technologies open up unique opportunities for the development of our economy and improving the quality of life of citizens. Due to the globalization of the world, digitalization is becoming inevitable. Services that were previously provided in only one country are available worldwide through social networks. Digitalization of business processes is the lever that promotes it. The main advantages: saving time and increasing productivity; optimization and improvement of communications; access to a new level of customer service; increase competitiveness by improving customer experience, overall workflow optimization and risk identification. COVID-19 has made its adjustments. Since the virus spread around the world, digitalization has accelerated. Business, government agencies, and educational institutions were forced to work remotely. The introduction of modern technologies in all work processes involves not only the installation of modern equipment or software, but also fundamental changes in approaches to management, external communications, corporate culture. As a result, the productivity of each employee and the level of customer satisfaction increases, and the company gains a reputation as a progressive and modern organization. This is the transition from the local market to the national and international market. The article analyzes the introduction of modern information technologies in the control elements of the light industry test laboratory: the algorithm of order registration, determination of customer needs, carried out on the basis of analysis using the seven principles of HACCP. A method for determining critical control points (CCP) based on cluster analysis has been developed. The presented analysis performs the function of monitoring to determine the priority needs of the customer, that is allows the testing laboratory to identify its weaknesses in relation to the needs of the customer. And, from so, to estimate the competitiveness.

Key words: innovative approach, digitalization, testing laboratory, risk, HACCP, cluster analysis

Formulas: 3; fig.: 2, tabl.: 1, bibl.: 6

Постановка проблеми. Елементом інноваційного підходу до організації діяльності випробувальної лабораторії легкої промисловості є впровадження сучасних інформаційних технологій. Це є пріоритетним завданням, реалізація якого дозволить зменшити часові витрати на комунікацію та виконання окремих процесів, а також знизити зацікавленість сторін та підтвердження неупередженості [1].

Україна знаходиться на початку шляху діджиталізації. Стрімко розвиваються електронні послуги державних установ. Крім того, постійно розробляється і оновлюється Національна програма інформатизації та української стратегії розвитку електронної демократії [2].

Реалізація впровадження сучасних інформаційних технологій дозволить зменшити часові витрати та заощадити кошти на виконання окремих процесів діяльності випробувальної лабораторії, що сприятиме «розвантаженню» працівників.

Застосування інформаційних технологій доцільно для чітко регламентованих процесів, вимоги до алгоритму виконання яких, а також вимоги до змісту та переліку документів, що створюються під час виконання цих процесів, чітко унормовані нормативно-правовими та іншими актами. Саме це дозволяє покласти на мову програмування алгоритм виконання

відповідних процесів чи певних етапів їх виконання. Вимоги щодо управління та компетентності випробувальних лабораторій регламентовані у ДСТУ ISO/IEC 17025:2017 [1].

На сьогоднішній день в організації діяльності випробувальної лабораторії легкої промисловості сучасні інформаційні технології впроваджуються недостатньо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Більшість європейських країн максимально створили умови та перейшли до онлайн-послуг. Це стосується як державних установ, так і комерційних. Найдорожчі компанії світу, такі як: «Saudi Aramco», «Apple inc.», «Microsoft», «Alphabet Inc.», «Amazon Inc.», «Facebook», «Alibaba Group», «Berkshire Hathaway Inc.», «Tencent», «Visa Inc.» є або розробниками програмних продуктів або користуються ними [3].

Компанія Microsoft опублікувала дослідження, що показує поширення Інтернету речей (Internet of Things, IoT) в корпоративному секторі по всьому світу. Згідно з опитуванням, 85% компаній в глобальному масштабі розвивають не менше одного бізнес-проекту в сфері Інтернету речей, а до 2021 року ця частка повинна збільшитися до 94%. 88% керівників таких проектів, що взяли участь в дослідженні, усвідомлюють переваги технології для успіху компаній і очікують

30% окупності інвестицій в дворічній перспективі. Найчастіше, в 56% випадках, організації впроваджують IoT-проекти з метою оптимізації робочих процесів. 47% респондентів повідомили про використання технології для підвищення продуктивності персоналу, а 44% - для збільшення загальної безпеки компанії. На думку учасників опитування, штучний інтелект, сучасні обчислювальні технології, 5G, цифрові двійники і блокчейн прискорять поширення Інтернету речей. Один з ключових елементів майбутнього зростання і нових бізнес-можливостей Інтернету речей є штучний інтелект [4].

Формулювання цілей статті. Метою роботи є дослідження впровадження сучасних інформаційних технологій в елементи управління діяльністю випробувальної лабораторії легкої промисловості, а саме: в процес електронного реєстрування замовлення, визначення складових алгоритму цього чітко регламентованого процесу, розробка методики визначення критичних контрольних точок (ККТ) для аналізу потреб замовника на етапі реєстрування замовлення.

У процесі дослідження використовували емпіричний метод та кластерний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальне визначення системи управління – це ряд елементів щодо визначення політики, цілей і процесів для реалізації, аналізу і постійного поліпшення. У сфері оцінки відповідності та сертифікації продукції легкої промисловості та засобів індивідуального захисту одним з таких елементів є процес випробувань, що складається з наступних процедур:

- аналіз запитів;
- вибирання, валідація та верифікація методів;
- технічні записи: всі записи щодо діяльності лабораторії, що містять результати, звіти та достатню інформацію для сприяння визначення чинників, що впливають на результат вимірювання та

пов'язану з ним невизначеність вимірювання;

- оцінювання невизначеності вимірювання;

- звіт про результати.

При розробці програмного забезпечення потрібно врахувати дві важливі складові:

- вимоги щодо процесів роботи випробувальної лабораторії відповідно до ДСТУ ISO/IEC 17025:2017 [1];

- надання інформації замовнику повинно бути максимально зрозумілим для замовника.

Розглянемо, як за допомогою введення електронної реєстрації замовлення можна визначати потреби замовника.

Електронний реєстр замовлення повинен базуватись на наступних складових (кроках):

1^й крок

1.1 Повне роз'яснення про виконання робіт, що проводить випробувальна лабораторія.

1.2 Вибір замовником потрібної послуги (оцінка відповідності Технічним Регламентом, Сертифікація, Лабораторні випробування).

2^й крок

2.1 Запит щодо замовлення:

2.1.1 Категорії продукції;

2.1.2 Вибір необхідного документа, на відповідність якого буде здійснюватися послуга;

2.1.3 Повнота послуги:

2.1.3.1 Лабораторія акредитована на випробування;

2.1.3.2 Лабораторія не акредитована на випробування:

2.1.3.2.1 Можливість виконання робіт поза Сферою акредитації;

2.1.3.2.2 Неможливість виконання робіт поза Сферою акредитації.

2.2 Встановлення часових обмежень (мінімально необхідна кількість годин для проведення робіт).

2.3 Умови щодо надання / відбирання зразків.

2.4 Визначення вартості робіт (ціна).

2.5 Підтвердження оформлення замовлення.

2.6 Оплата.

3^й крок

3. Отримання протоколу випробувань замовником.

Для аналізу електронної реєстрації замовлення застосуємо систему НАССР, що використовується в харчовій промисловості.

НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points) – аналіз небезпек і критичних контрольних точок. Це система, що за результатами аналізу ризиків дозволяє підприємству зосередити контроль на критичних контрольних точках (ККТ). Дана система не є системою нульових ризиків, але допомагає знизити ризику.

В контексті аналізу електронного реєстрування замовлення приймаємо, що критична контрольна точка (ККТ) є етапом, на якому можуть бути застосовані заходи контролю і який є істотно важливим для попередження або усунення небезпечного фактора, тобто відмови замовника.

7 принципів НАССР, як спосіб зниження ризиків:

1. Аналіз небезпечних факторів;
2. Визначення ККТ;
3. Встановлення критичних меж;
4. Створення системи моніторингу;
5. Встановлення коригувальних дій;
6. Встановлення процедур перевірки;
7. Встановлення процедур реєстрації даних.

Для проведення аналізу небезпечних факторів, визначення ККТ та встановлення критичних меж щодо потреб замовника застосуємо кластерний аналіз.

Кластерний аналіз корисний при оцінюванні якості послуг (це помічник, який дає розуміння вимог заявника). Кластерний аналіз допомагає проаналізувати, на якому етапі оформлення заявки замовлення було скасоване, тобто виявити найбільші потреби та сподівання споживача, наприклад, потрібні послуги, терміни, ціни.

Відносно випробувальної лабораторії легкої промисловості складові програмного забезпечення будемо вважати окремим кластером.

Таблиця 1

Перелік кластерів відносно складових програмного забезпечення

№ складової програмного забезпечення	Назва кластеру
1.1	Повне роз'яснення про виконання робіт, що проводить випробувальна лабораторія
1.2	Вибір замовником потрібної послуги (оцінка відповідності Технічним Регламентам, Сертифікація, Лабораторні випробування)
2.1.1	Категорія продукції
2.1.2	Вибір необхідного документа, на відповідність якого буде здійснюватися послуга
2.1.3.1	Лабораторія акредитована на випробування
2.1.3.2.1	Можливість виконання робіт поза Сферою акредитації (випробувальна лабораторія має ресурси для задоволення потреб замовника)
2.1.3.2.2	Неможливість виконання робіт поза Сферою акредитації (випробувальна лабораторія не має ресурсів для задоволення потреб замовника)
2.2	Встановлення часових обмежень (мінімально необхідна кількість годин для проведення робіт)
2.3	Умови щодо надання / відбирання зразків
2.4	Визначення вартості робіт (ціна)
2.5	Підтвердження оформлення замовлення
2.6	Оплата

Джерело: складено автором на основі [5, 6]

Програма аналізування повинна створити звіти-діаграми по кожному замовнику з конкретним визначенням кластеру, на якому відбувається відмова

від замовлення. Далі по кожному з них програма формує загальний результат. Приймаємо наступні умови: якщо в окремому кластері було більше відмов ніж

прийняття, то кластер фарбується в червоний колір. Це означає, що більшість заявників незадоволені; якщо в окремому кластері було більше прийняття ніж відмов, то кластер фарбується в зелений колір. Це означає, що заявники (більшість) задоволені; якщо в окремому кластері була рівна кількість відмов та прийняття, то кластер фарбується в жовтий колір.

Критерії розрахунків:

заявник не задоволений (критичний рівень):

$$ВІД - ПР > 0, \quad [1]$$

заявник задоволений (сприятливий рівень):

$$ВІД - ПР < 0, \quad [2]$$

кількість відмов та замовлень однакові (стримуючий рівень):

$$ВІД - ПР = 0, \quad [3]$$

де – ВІД – кількість відмов;

ПР – кількість прийняття

Дана діаграма дає можливість спостереження за рівнем задоволеності замовника, що сприяє своєчасному прийняттю управлінських рішень.

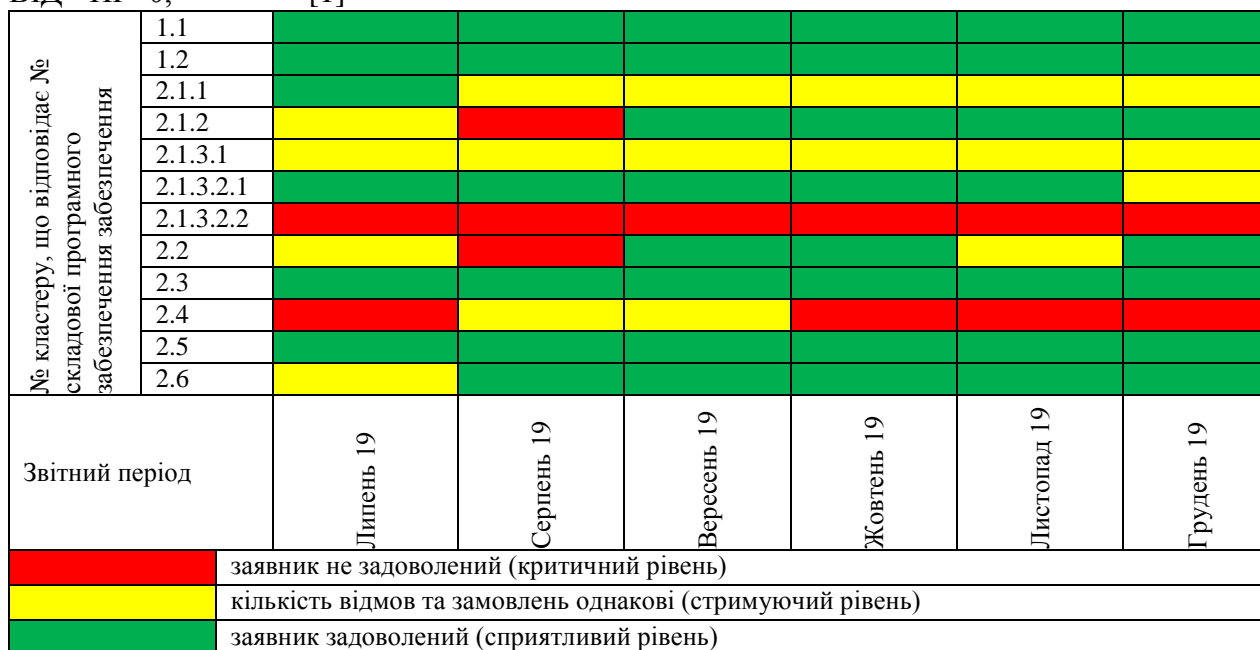

Рис. 1 Приклад діаграми загальних результатів за заданий період часу по кожному кластеру

Джерело: складено автором

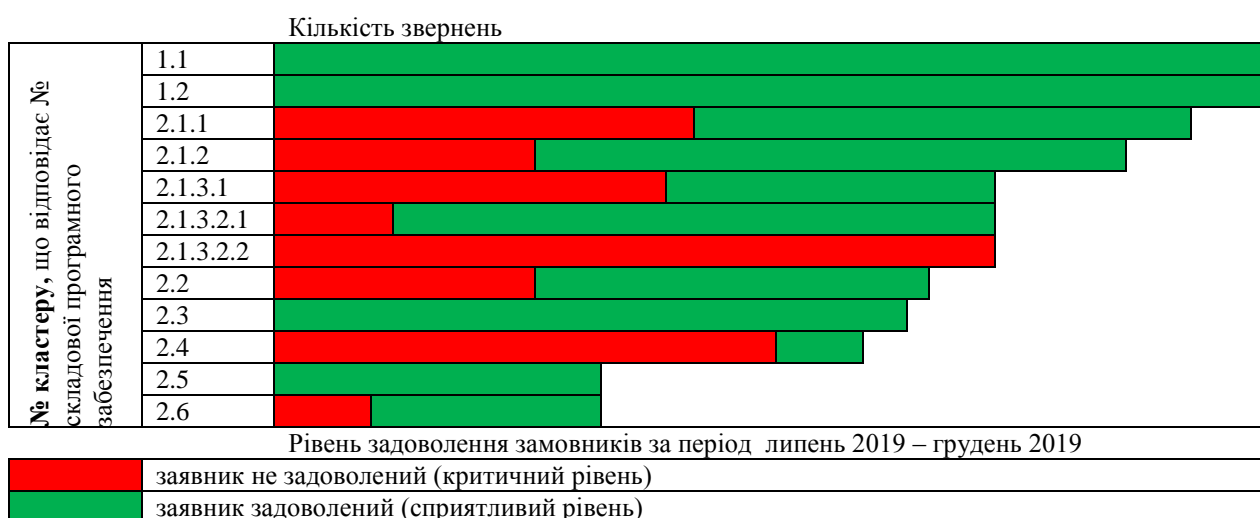

Рис. 2 Приклад діаграми розподілення задоволеності замовників за критеріями розрахунків в кожному кластері

Джерело: складено автором

Дана діаграма дає можливість виявити задоволеність замовників по кластерам та взаємозв'язок між ними. Вона вказує на загальний стан відносно кількості звернень та задоволеності замовників.

Приймаємо за прийнятний рівень відмов значення, що буде не більше 30% від загальної кількості звернень замовників за звітний період.

З вищенаведеної діаграми робимо висновок щодо кластерів, на які потрібно звернути увагу управлінців лабораторії:

2.1.1 Категорія продукції;

2.1.3.1 Лабораторія акредитована на випробування;

2.1.3.2 Неможливість виконання робіт поза Сферою акредитації (випробувальна лабораторія не має ресурсів для задоволення потреб замовника);

2.2 Встановлення часових обмежень (мінімально необхідна кількість годин для проведення робіт);

2.4 Визначення вартості робіт (ціна).

Кластерний аналіз виконує функцію моніторингу щодо потреб замовника. Кластери 2.1.2 та 2.1.3.2 пов'язані між собою наступним чином. Відсутність необхідного документа вказує на те, що лабораторія не акредитована на дані випробування. Як наслідок, у лабораторії можуть бути відсутні ресурси для забезпечення необхідних вимог. Якщо кластер 2.1.2 має червоний колір більш ніж на 30 % (ознака потреб замовника) - лабораторії потрібно розробити кроки щодо вирішення цього питання.

За даними кластерного аналізу випробувальна лабораторія повинна проаналізувати та, в разі потреби, розробити коригувальні дії щодо наступних ККТ:

Кластер «2.1.1 Категорія продукції» визначає потреби замовників на відповідну продукцію. Якщо цієї продукції немає в переліку послуг, то з урахуванням таких складових, як доцільність та ресурси (матеріальні та людські), потрібно ухвалити рішення щодо введення її в перелік.

Кластер «2.1.3.1 Лабораторія акредитована на випробування» визначає

наявність потрібного методу в Сфері акредитації лабораторії. Якщо метод відсутній, то потрібно вирішити чи є можливість введення його в Сферу акредитації з урахуванням ресурсів (матеріальних та людських) лабораторії. Якщо ресурси наявні, тоді ухвалюється рішення щодо випробувань поза Сферою акредитації.

Кластер «2.1.3.2 Неможливість виконання робіт поза Сферою акредитації» (випробувальна лабораторія не має ресурсів для задоволення потреб замовника). Якщо метод відсутній, то потрібно ухвалити рішення щодо можливості введення його в Сферу акредитації. Але врахувати складові: доцільність, ресурси (матеріальні та людські).

Кластер «2.2 Встановлення часових обмежень» (мінімально необхідна кількість годин для проведення робіт). Аналіз даного кластеру виявляє як замовник орієнтується в часі своїх вимог. Кожний вид випробування обмежений в часі. Неможливо зробити випробування швидше ніж це зазначено в методиці.

Кластер «2.4 Визначення вартості робіт (ціна)». Є найбільш значущою складовою. Він вказує на готовність замовника до затрат. Щодо лабораторії – на її цінову політику, тобто конкурентоспроможність.

З впровадженням запропонованої методики випробувальна лабораторія легкої промисловості має можливість виявляти та ідентифікувати фактори, що впливають на рішення замовника. Тобто ця система вказує на слабкі ланки в діяльності лабораторії. Постійний моніторинг цих факторів та аналіз щодо їх усунення сприяє поліпшенню діяльності випробувальної лабораторії.

Висновки. Переваги від реалізації впровадження електронної реєстрації замовлення щодо замовника:

- оперативність: онлайн-сервіси працюють цілодобово і без вихідних, доступні з комп'ютера або ноутбука;

- гнучкість: можна отримувати інформацію та працювати в онлайн-режимі;

- універсальність: доступний весь перелік послуг, що виконує лабораторія;

- економія: онлайн-консультація сприяє більш швидкому та якісному прийняттю рішення.

В свою чергу випробувальна лабораторія, застосовуючи принципи системи НАССР та кластерний аналіз, має нагоду проаналізувати потреби замовника та зіставити з реальними можливостями лабораторії. Даний підхід виявляє слабкі ланки у послугах на моменті реєстрації замовлення та сприяє поліпшенню роботи випробувальної лабораторії, що є вимогою ДСТУ ISO /IEC 17025:2017 [1].

Література:

1. ДСТУ ISO/IEC 17025:2017 Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій Київ, 2017. 40 с. (Інформація та документація). URL : <http://www.euroacademia.com.ua>.

2. Офіційний сайт Сьогодні. URL : <https://www.segodnya.ua/ua/ukraine/elektronnaya-ukraina-kakie-uslugi-vskore-stanut-dostupny-onlayn-1284314.html>.

3. Офіційний сайт FXSSI. URL : <https://ru.fxssi.com/top-10-samyx-dorogix-kompanij-mira>.

4. Офіційний сайт Channel IT. URL : [http://channel4it.com/publications/Vedushchie-](http://channel4it.com/publications/Vedushchie-mirovye-kompanii-aktivno-razvivayut-proekty-Interneta-veshchey-34769.html#)

[mirovye-kompanii-aktivno-razvivayut-proekty-Interneta-veshchey-34769.html#](http://channel4it.com/publications/Vedushchie-mirovye-kompanii-aktivno-razvivayut-proekty-Interneta-veshchey-34769.html#).

5. Кластерний аналіз. URL : http://statlab.kubsu.ru/sites/project_bank/cluster.pdf.

6. Офіційний сайт StatSoft. URL : <http://statsoft.ru/home/textbook/modules/stcluan.html>.

Reference:

1. DSTU ISO/IEC 17025:2017 General requirements for the competence of testing and calibration laboratories. Kyiv, 2017. 40 p. (Information and documentation), retrieved from : <http://www.euroacademia.com.ua>.

2. Official site Sohodni, retrieved from : <https://www.segodnya.ua/ua/ukraine/elektronnaya-ukraina-kakie-uslugi-vskore-stanut-dostupny-onlayn-1284314.html>.

3. Official site FXSSI, retrieved from : <https://ru.fxssi.com/top-10-samyx-dorogix-kompanij-mira>.

4. Official site Channel IT, retrieved from : [http://channel4it.com/publications/Vedushchie-](http://channel4it.com/publications/Vedushchie-mirovye-kompanii-aktivno-razvivayut-proekty-Interneta-veshchey-34769.html#)

[mirovye-kompanii-aktivno-razvivayut-proekty-Interneta-veshchey-34769.html#](http://channel4it.com/publications/Vedushchie-mirovye-kompanii-aktivno-razvivayut-proekty-Interneta-veshchey-34769.html#).

5. Klasternii analiz, retrieved from : http://statlab.kubsu.ru/sites/project_bank/cluster.pdf.

6. Official site StatSoft, retrieved from : <http://statsoft.ru/home/textbook/modules/stcluan.html>.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2020 р.

УДК 330.34

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-144-151

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО ЗДАТНОСТІ ДО САМООРГАНІЗАЦІЇ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Мельниченко Г.М.¹, Гончаренко М.Ф.², Безчасний О.У.³

¹ к.е.н., доцент, генеральний директор науково-дослідного інституту ДП «Каталіз і екологія», Інститут фізичної хімії ім. Л.В. Писаржевського національної академії наук України, м. Черкаси, бул. Шевченка 150/1, 18000, Україна, тел.: (093)-931-80-87, e-mail.: lyampochka@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7430-6393>

² к.е.н., доцент, ректор Міжнародної академії управління персоналом, м. Черкаси, бул. Шевченка 150/1, кв. 16, 18000, Україна, тел.: (093)-931-80-87, e-mail.: lyampochka@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9193-9202>

³ д.е.н., доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування, Державний університет інфраструктури та технологій, м. Київ, вул. Кирилівська, 9, 04071, Україна, тел.: (044) 353-17-83, e-mail.: olbez@ukr.net ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2663-4688>

MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE REGION THROUGH THE USE OF ITS ABILITY TO SELF-ORGANIZATION IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Melnichenko G.¹, Goncharenko M.², Bezchasnyi O.³

¹ PhD (Economics), associate Professor, General Director research Institute SE "Catalysis and ecology", Institute of physical chemistry by L. V. Pisarzhevsky the national Academy of Sciences of Ukraine, Cherkassy, st. Shevchenko, 150/1, 18000, Ukraine, tel.: (093)-931-80-87, e-mail.: lyampochka@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7430-6393>

² PhD (Economics), associate professor, rector of International Academy of personnel management, Cherkassy, st. Shevchenko, 150/1, 18000, Ukraine, tel.: (093)-931-80-87, e-mail.: lyampochka@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9193-9202>

³ Doctor of sciences (Economics), associate professor accounting and taxation department, State University of Infrastructure and Technologies, Kyiv, st. Kyrylivs'ka, 9, 04071, Ukraine, tel.: (044) 353-17-83, e-mail.: olbez@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2663-4688>

Анотація. Актуальність досліджуваної теми полягає в тому, що в сучасному суспільстві найважливішою ознакою інноваційної економіки є різке зростання ролі організації і самоорганізації в науковому і технологічному розвитку. У зв'язку з цим абсолютно змінюється роль нових знань і компетенцій науково-технічної та управлінської еліти та роль самоорганізації у розвитку економіки як методології нелінійного управління складними системами, які знаходяться в стані нестійкості. Відтак дослідження управління інноваційним розвитком регіону на основі його здатності до самоорганізації є дуже вчасним та актуальним. В статті досліджено історичні етапи виникнення і розвитку науки синергетика, яка розкриває фундаментальні основи порядку в природних і соціально-економічних утвореннях, загальні принципи еволюції і самоорганізації складних нерівноважних систем. Визначено зв'язок науки синергетики із процесом самоорганізації. Подане авторське бачення дефініції самоорганізація, яка визначається як процес спонтанного структуроутворення, який є протилежним тенденціям руйнування існуючих структур. Визначено основні критерії та умови створення і функціонування соціально-економічних систем, які само організуються. Визначено, що в само організованій системі повинен бути певний орган, який виконує роль своєрідного фільтру, здатного розпізнавати характер впливів і в залежності від їх виду виконувати ті чи інші дії. Визначено важливість для управління функціонуванням самоорганізації дотримання закону «необхідної різноманітності», який визначає ефективність функціонування складних керованих систем. Сформульовано основні вимоги до формування, функціонування та розвитку систем, які само організують соціально-економічні системи. Досліджено, що процес самоорганізації найбільш повно розкривається через основні принципи синергетики: два принципи буття - гомеостатичність та ієрархічність, і п'ять принципів становлення - нелінійність, нестійкість, незамкнутість, динамічна ієрархічність і спостереження. Проведений автором аналіз дозволив прийти до висновку про те, що інноваційний розвиток регіональних соціально-економічних систем, як і інших складних нелінійних об'єктів, підпорядковується загальним законам самоорганізації.

Ключові слова: інновації, інноваційний розвиток, самоорганізація, синергетика, сталий розвиток, регіон
Формул: 0; **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 10

Annotation. The relevance of the research topic is that in modern society the most important feature of the innovative economy is a sharp increase in the role of organization and self-organization in scientific and technological development. In this regard, the role of new knowledge and competencies of scientific, technical and managerial elite and the role of self-organization in economic development as a methodology of nonlinear management of complex systems that are in a state of instability. Therefore, the study of the management of innovative development of the region on the basis of its ability to self-organization is very timely and relevant. The article examines the historical stages of the emergence and development of the science of synergetic, which reveals the fundamental foundations of order in natural and socio-economic formations, the general principles of evolution and self-organization of complex no equilibrium systems. The connection of the science of synergetic with the process of self-organization is determined. The author's vision of the definition of self-organization is given, which is defined as a process of spontaneous structure formation, which is the opposite of the tendencies of destruction of existing structures. The main criteria and conditions for the creation and functioning of socio-economic systems, which are self-organized. It is determined that in the self-organized system there should be a certain body that performs the role of a kind of filter that can recognize the nature of influences and, depending on their type, perform certain actions. The importance for the management of the functioning of self-organization of compliance with the law of "necessary diversity", which determines the effectiveness of complex managed systems. The basic requirements for the formation, functioning and development of systems that self-organize socio-economic systems are formulated. It is studied that the process of self-organization is most fully revealed through the basic principles of synergetic: two principles of existence - homeostatic and hierarchical, and five principles of formation - nonlinearity, instability, openness, dynamic hierarchy and observation. The analysis conducted by the author allowed us to conclude that the innovative development of regional socio-economic systems, as well as other complex nonlinear objects, is subject to the general laws of self-organization.

Key words: innovations, innovative development, self-organization, synergetic, sustainable development, region
Formulas: 0; **fig.:** 0, **tabl.:** 0, **bibl.:** 10

Постановка проблеми.

Найважливішою ознакою інноваційної економіки в даний час є різке зростання ролі організації і самоорганізації в науковому і технологічному розвитку. Це відзначають вчені усього світу. Якщо «кінець ХХ ст. називали часом high tech - високих технологій в промисловості, сільському господарстві, військовій галузі, то ХХІ ст., мабуть, судилося стати століттям high – hume – високих гуманітарних технологій, спрямованих на розвиток і ефективне використання можливостей окремих людей і колективів». Є досить очевидним, що майбутній прогрес сучасної економіки пов'язаний не стільки з індустріалізацією, скільки з інтелектуалізацією суспільства. У зв'язку з цим абсолютно змінюється роль нових знань і компетенцій науково-технічної та управлінської еліти та роль самоорганізації у розвитку економіки як методології нелінійного управління складними системами, які знаходяться в стані нестійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань інноваційного розвитку регіональних економічних систем займалося багато

видатних як вітчизняних так і зарубіжних учених. Серед найбільш значущих можна виділити наукові праці А. Амоші, Ю. Бажала, Я. Жаліла, В. Захарченка, С. Ілляшенка, М. Кондратьєва, Р. Купера, О. Лапко, І. Маркіної, М. Портера, І. Пригожина, В. Семиноженка, Й. Шумпетера та ін.

В наукових роботах науковців розглянуто безліч питань щодо управління, удосконалення і підтримки інноваційного розвитку регіону. Проте, на нашу думку питання інноваційного розвитку регіону на основі використання його здатності до самореалізації, досліджено не в повній мірі. Це і визначило вибір теми наукового дослідження.

Формування цілей статті. Метою даної роботи є дослідження питань управління інноваційним розвитком регіону на основі використання його здатності до самоорганізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економіка в даний час демонструє безпрецедентно складну, нестійку динаміку, характеризується зростанням невизначеності та ризиків. Це чітко проявилось на тлі світової фінансово-економічної кризи. Національна

економіка в умовах кризи втрачає звичні ознаки, прискорює темпи своїх змін в загальному потоці негативних глобальних трансформацій, що свідчить про руйнування колишнього економічного порядку, про підвищення конфліктності і нестійкості соціально-економічних процесів.

У цьому контексті значний теоретичний і практичний інтерес представляє використання в економіці принципів синергетики, яка розкриває фундаментальні основи порядку в природних і соціально-економічних утвореннях, загальні принципи еволюції і самоорганізації складних нерівноважних систем. Українські регіони являють собою саме такий клас систем з безліччю позитивних і негативних зворотних зв'язків, різними темпами розвитку підсистем, циркуляцією великих потоків матеріальних, фінансових, енергетичних та інформаційних ресурсів. У них протікають нелінійні процеси, які характеризуються різною інтенсивністю, повторюваністю і швидкістю, виникають численні критичні режими функціонування, які і визначають складну динаміку розвитку регіону.

В цьому дослідженні ми ставимо за завдання застосування синергетичного підходу, який розкриває закономірності самоорганізації складних нелінійних систем, для вирішення проблем управління розвитком інноваційної діяльності в регіонах.

Синергетика виникла в кінці ХХ ст. як продовження і розвиток нелінійної теорії коливань. Вона успадкувала універсальні міждисциплінарні підходи своїх попередниць: «тектології» А.І. Богданова, теорії систем Л. Берталанфа, кібернетики І. Вінера. Історія методів синергетики пов'язана з іменами багатьох видатних вчених ХХ ст. Перш за все це французький математик, фізик і філософ Ейрі Пуанкаре, який в кінці ХІХ ст. заклав основи методів нелінійної динаміки і якісної теорії диференціальних рівнянь. Він ввів поняття атракторів (притягування множин у відкритих системах), точок біфуркації, а

також нестійких траєкторій і динамічного хаосу [1].

В 70-ті роки фахівець з квантової оптики з Штутгарта Г. Хакен ввів у науковий обіг термін «синергетика», що в буквальному перекладі означає «теорія кооперативних явищ», тобто колективної поведінки безлічі елементів довільної природи, які утворюють систему. При цьому ряд колективних, перемінних, які називаються параметрами порядку, керують поведінкою всіх інших перемінних систем [2]. Стверджувалося, що метою синергетики є пошук і дослідження поведінки параметрів порядку в залежності від зовнішніх керуючих змінних. В даний час інтерес і методи значно розширились і продовжують постійно поповнюватися [2].

В останні десятиліття ХХ ст. в зв'язку з створенням в ньому нових поколінь потужних комп'ютерів отримала інтенсивний розвиток фрактальна геометрія Б. Мандельброта, яка описує структури динамічного хаосу і дозволяє ефективно стискати інформацію. Були виявлені універсальні сценарії переходу до хаосу (А.Н. Шарковський, М. Фейгенбаум, І. Помо). До цього ж періоду відноситься відкриття феномену самоорганізованої критичності в поведінці складних систем. Продовжували розвиватися і зміцнюватися міждисциплінарні підстави синергетики, які в першу чергу представлені роботами її засновників Г. Хакена і І. Пригожина [3].

В даний час виникли і інтенсивно розвиваються нові напрямки синергетики: соціосинергетика, синергетична економіка, а також її застосування в історії та мистецтві. Досить значні заслуги синергетики у створенні антикризових стратегій в період глобальних криз, множинних біфуркацій і нестабільних станів суспільства. Синергетика досліджує принципи еволюції складних систем, розкриває причини нестабільності і хаосу, на її основі розробляються методи нелінійного управління складними системами, які знаходяться в стані нестійкості. Вона показує можливості ефективного управління складно

організованими нерівноважними системами через стимулювання їх здатності до самоорганізації.

У другій половині ХХ ст. проблемами самоорганізації зайнялася брюссельська школа І. Пригожина, яка розробила теорію нерівноважної термодинаміки, яка описує незворотний процес переходу системи від одного нерівноважного стану до іншого зі зниженням рівня ентропії і підвищенням ступеня організованості. Створені при цьому структури були названі дисипативними. Звідси виникла назва нового наукового напрямку, пов'язаного з ім'ям І. Пригожина, теорія дисипативних структур [4].

Теорія дисипативних структур І. Пригожина і синергетика Г. Хакена складають основу сучасної загальної, теорії самоорганізації, яка розкриває зовсім іншу картину світу в порівнянні з тою, яка лежала в основі класичної науки. Саме тому ставлення до теорії самоорганізації багатьох вчених залишається неоднозначним, незважаючи на те, що вона стрімко розвивається і все більше зміцнює свої позиції в науковому просторі.

Самоорганізація являє собою процес спонтанного структуроутворення, протилежний тенденції руйнування існуючих структур. Процеси самоорганізації відносяться до числа необоротних, володіючи при цьому абсолютно особливими, характерними тільки для них відмінними рисами. «Незворотність є передумовою для перебігу процесу самоорганізації»,

Що стосується критеріїв і умов, при яких система набуває здатності до самоорганізації, то слід зазначити, що Г. Ферстер основними критеріями створення і функціонування систем, яка самоорганізується вважає такі [6]:

- наявність системи, яка знаходиться в тісному контакті з навколишнім середовищем;

- наявність процесу споживання системою енергії і порядку з навколишнього середовища, обумовленого тісним контактом з оточенням;

- оточення повинно мати певну структуру;

- система повинна мати структуру і область простору, в якій відбувається бажане збільшення порядку;

- система, яка самоорганізується повинна збільшувати свій внутрішній порядок за допомогою вилучення «порядку з порядку» і «порядку з шуму». Тобто в самоорганізованій системі повинен бути певний орган, який виконує роль своєрідного фільтру, здатного розпізнавати характер впливів і в залежності від їх виду виконувати ті чи інші дії.

Ряд дослідників відзначають, що самоорганізація передбачає активне накопичення системою інформації, призначеної для поліпшення якості її роботи в реальному масштабі часу [7, 8]. В цю інформацію включають відомості не тільки про саму систему і навколишнє середовище, а й історію попередніх циклів пристосування системи до зовнішніх і внутрішніх змін.

Важливим для управління функціонуванням самоорганізації є дотримання закону «необхідної різноманітності», який був сформульований У. Ешбі, та визначає ефективність функціонування складних керованих систем. Цей закон полягає в тому, що різноманітність складної системи вимагає управління, яке саме повинно володіти великою різноманітністю. За ступенем своєї важливості цей закон для систем, які самоорганізуються є фундаментальним, так як він лежить в основі реалізації властивості «самоорганізованості» (здатність системи регулювати свою власну складність в залежності від факторів навколишнього середовища без впливів зовнішнього впорядкування). Тобто, щоб впоратися з різноманітністю навколишнього середовища, простої (традиційної) системи управління недостатньо, так як вона не володіє необхідною різноманітністю [9].

Таким чином, аналіз уявлень про процеси самоорганізації в складних нерівноважних системах дозволяє

сформулювати наступні основні вимоги до формування, функціонування та розвитку систем, які самоорганізують соціально-економічні системи.

1. Система повинна мати властивість відкритості.

2. У ній повинен бути певний «зовнішній» орган, відкритої інформації для навколишнього середовища і мати з нею тісний контакт.

3. Необхідна наявність певним чином структурованості навколишнього середовища.

4. Система в своєму складі повинна мати орган самоорганізації, який під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів навколишнього середовища здійснює зміну її властивостей, приводячи систему в більш стійкий стан.

5. В системі повинен бути тезаурус, який містить корисну інформацію про саму систему, її довкілля, історію реорганізації системи тощо, а також визначає здатність системи розпізнавати, ситуацію і керувати собою.

6. Система повинна мати певний «фільтр», здатний розпізнавати характер впливу на неї і в залежності від його виду виконувати ті чи інші функції, які в кінцевому підсумку призводять до збільшення внутрішнього порядку системи. Даний «фільтр» повинен мати зв'язок з органом самоорганізації.

7. Обов'язкове дотримання принципу «необхідної різноманітності» У. Ешбі.

8. Необхідно враховувати принцип підпорядкування, суть якого полягає в підпорядкуванні нестійких тенденцій більш стійким тенденціям. Самоорганізація в системі буде відбуватися при зміні параметрів порядку. Синергетика розглядає процес самоорганізації як конкуренцію в системі, яка розвивається.

9. Система повинна мати здатність до визначення цілей. Для виживання самоорганізована система повинна періодично змінювати свої цілі відповідно до змін навколишнього середовища. Модифікація цілей необхідна навіть для самих успішно функціонуючих систем.

У процесі самоорганізації відбувається виникнення нової системи або трансформація існуючої в момент її крайньої нестійкості і високої чутливості до будь-яких, навіть найменших впливів. З положення нестійкості системи є кілька варіантів виходу, причому їх знаходить сама система без будь-якого втручання ззовні. Новостворена або трансформована система при цьому володіє більш високим рівнем складності, впорядкованості та активності.

Фахівці вважають, що процес самоорганізації найбільш повно розкривається через основні принципи синергетики, її ключові положення: два принципи буття - гомеостатичність та ієрархічність, і п'ять принципів [7, 8] становлення - нелінійність, нестійкість, незамкнутість, динамічна ієрархічність і спостереження.

Принципи буття - гомеостатичність і ієрархічність - «характеризують фазу стабільного функціонування системи, її жорстку онтологію, прозорість і простоту опису, принцип ієрархічної підпорядкованості Г. Хакена (довготривалі змінні підпорядковують собі короткострокові), наявність стійких дисипативних структур-атракторів, на яких функціонує система [2].

Перші три принципи становлення - незамкнутість, нелінійність і нестійкість - характеризують входження системи в хаотичну фазу функціонування, причому зазвичай це відбувається за рахунок позитивних зворотних зв'язків.

Незамкнутість, або відкритість, - вихідна умова самоорганізації. Відкритими вважаються системи, у яких є вільний багатосторонній обмін речовиною, енергією та інформацією. Системи, які не здатні до обміну, вважаються закритими. Згідно з другим законом термодинаміки в закритих системах ентропія має тенденцію до зростання, тому до саморозвитку така система не здатна. Відкриті системи здатні до зменшення ентропії за рахунок її виведення в зовнішнє середовище.

Таким чином, для того щоб система була самоорганізованою, вона повинна перебувати в самоорганізуючій області.

Принцип становлення нелінійність буквально означає порушення принципу лінійності. Лінійність має на увазі, що результат прямо пропорційний причині: $y = kx$. Лінійні відносини характерні для лінійних систем, в яких діє принцип суперпозиції, тобто уявлення про те, що результат пропорційний докладеним зусиллям. Нелінійність порушує принцип суперпозиції: результат суми впливу не дорівнює сумі їх результатів, тобто незначними зусиллями можна здійснити значні перетворення в системі.

Нестійкість - це стан готовності системи до змін і момент вибору їх напрямки. У точці нестійкої рівноваги система стає особливо чутливою до малих сигналів і впливів. Такі точки нестійкості і відкритості є і точками вибору подальшого шляху розвитку (точками біфуркації).

Динамічна ієрархічність - це основний принцип проходження системою точок біфуркації і формування нового порядку. Цей принцип описує виникнення нової якості системи, народження параметрів порядку, коли «доводиться розглядати взаємодію більш ніж двох рівнів і сам процес становлення є процесом зникнення, а потім народження одного з них в процесі взаємодії мінімум ієрархічних рівнів системи (мега-, макро- і мікрорівня). Цей процес трансформації означає, що повільна зміна параметрів порядку верхнього рівня призводить до біфуркації, нестійкості системи і перебудови її структури.

П'ятий принцип становлення - спостереження - трактується в синергетиці як відносність категорій порядку і хаосу по відношенню до рівня спостереження, масштабів простору і часу, що може, наприклад, перетворити навіть хаос в стабільне функціонування системи.

Крім перерахованих принципів, через які розкривається сутність самоорганізації, не можна не відзначити незворотність змін в самоорганізованих системах. З точки зору синергетики виникнення нових

параметрів порядку - це подія, яка не має зворотного руху. Поєднані в кооперативному процесі елементи знаходять нові якості, і їх роз'єднання також веде до нових якісних змін. Тобто мережа вихідної якості безповоротна. Тому процес самоорганізації - це рух тільки в одному напрямку.

Самоорганізація соціально-економічних (в тому числі регіональних) систем проявляється через категорію впорядкованості. Якщо внутрішня впорядкованість і узгодженість взаємодії частин системи є результатом свідомих цілеспрямованих дій людини, то говорять про процеси організації системи. А якщо стан впорядкованості або рух до цього стану є наслідком спонтанних випадкових процесів, то ми маємо справу з самоорганізацією.

Самоорганізація системи пов'язана з виведенням ентропії в навколишнє середовище. Виходить, що за порядок і висхідний розвиток одних систем доводиться розплачуватися іншим системам втратою стійкості, порядку, тобто деградацією. Це пов'язано з тим, що вага соціально-економічної системи, незалежно від їх рангу, масштабів, видів господарської діяльності тощо, є самоорганізуючою дисипативною структурою, розвиток якої підпорядковується законам термодинаміки і збереження. Всі вони мають властивість спрямованого розвитку до досягнення термодинамічної рівноваги в витратах енергії, речовини та інформації. Однак розвиток соціально-економічних систем відбувається при постійному дефіциті ресурсів - речовини, енергії та інформації. Тому рівновага не досягається, і саме в цьому і полягає суть процесу розвитку.

Відомо, що «самоорганізація системи можлива тільки тоді, коли існує впорядкований потік енергії, речовини та інформації з середовища, на яке нам потрібно витратити енергію, яка виробляється самою системою» [10]. Тобто необхідні впорядковані, структуровані, «дармові» джерела енергії, речовини та інформації. Для всіх без

винятку соціально-економічних систем, які самоорганізуються такими є природні ресурси. Іншим джерелом енергії для соціально-економічних систем, що самоорганізуються є різні види речовини (М), енергії (Е) і інформації (І), створені ними самими. Але вони купуються в обмін одних форм МЕІ на інші.

Відповідно до закону термодинаміки обмін між системами енергією, речовиною та інформацією не є еквівалентним як по якості, так і за кількістю. Будь-яка система, що самоорганізується повинна забирати з середовища для свого створення та життєдіяльності придатні до використання МЕІ, а віддавати в те ж середовище МЕІ в іншій формі, не придатній для життєзабезпечення систем. Нееквівалентним також є обмін речовиною, енергією та інформацією і між самими соціально-економічними системами.

Відомо, що будь-яка функціонуюча система виробляє одночасно як форми дезорганізуючих дій - ентропії, так і організуючих - негентропії. Не існує систем, які розвивалися б інакше. Те саме можна сказати і про самоорганізуючі соціально-економічні системи, в тому числі регіональні.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що розвиток регіональних соціально-економічних систем, як і інших складних нелінійних об'єктів, підпорядковується загальним законам самоорганізації, що характеризується наступними особливостями:

Самоорганізуючі соціально-економічні системи мають здатність змінювати характеристики своїх параметрів, структуру функціональних відносин в цілому відповідно до поточних зовнішніх умов таким чином, щоб ентропія системи або зменшувалася, або залишалася незмінною, або, в гіршому випадку, зростала повільно.

В самоорганізованих соціально-економічних системах процес функціонування спрямований на підвищення стійкості та продуктивності

при одночасному зниженні рівня витрачання енергії і речовини.

Динаміка будь-яких систем, які самоорганізуються в деталях і на тривалу перспективу важко передбачувана. Однак в їх розвитку, як би не змінювалися умови, функціональні процеси завжди спрямовані на самозбереження, самовідтворення, на поліпшення режиму розвитку, на зменшення ентропії.

Для систем, які самоорганізуються не можна заздалегідь і однозначно поставити мету, яку вони повинні досягти. Цілі їх розвитку не є матеріально певними, конкретними в тому сенсі, що саме і в якій кількості вони будуть виробляти і споживати після закінчення деякого часу.

В умовах дефіциту ресурсів (джерел речовини і енергії), при рівності всіх початкових параметрів, взаємодія систем, які самоорганізуються тимчасових систем зумовлює перехід однієї або декількох систем в ієрархічно вищий ранг. Причому ентропія цієї системи зменшується за рахунок відповідного збільшення її в інших системах.

Література:

1. Дзьобань О. П. Розвиток ідей синергетики як нової парадигми у природничо-науковому і соціальному пізнанні. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого: збірник наукових праць*. 2011. Вип. 9. С. 3–16.
2. Хакен Г. Синергетика: ієрархия неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах : учебное пособие. Москва : Наука, 1985. 424 с.
3. Білоус В. С. Синергетика та самоорганізація в економічній діяльності: навчальний посібник. Київ : КНЕУ. 2007. 376 с.
4. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: перевод с английского Москва : Прогресс. 1986. 431 с.
5. Бакурова А. В. Самоорганізація соціально-економічних систем: моделі і методи : монографія. Запоріжжя : Класичний приватний університет. 2010. 328 с.
6. Forster G., Theil E. Ein Beitrag zur Völker- und Länderkunde, Naturgeschichte und Philosophie des Lebens. Leipzig, Kummer, 1789.
7. Мельник Л. Г. Теория самоорганизации экономических систем: монография. Сумы : Университетская книга. 2012. 439 с.
8. Коваленко О.П. Створення умов для самоорганізації соціально-економічних систем

України в умовах децентралізації. *Наука та інновації*. 2015. Т. 11. № 5. С. 83-86.

9. Ashby W. R. An Introduction to Cybernetics. *Chapman & Hall*. 1956.

10. Hoefsloot A. M., Berg L. M. Successful examples of participatory region planning at the meso-level. 1992. 131 p.

References:

1. Dzoban, O. P. (2011), "Development of ideas of synergetics as a new paradigm in science and social cognition", *Bulletin of the National law Academy of Ukraine named. Yaroslav the Wise: a collection of scientific papers*, vol. 9, pp. 3-16.

2. Khaken, G. (1985), *Synerhetyka: yerarkhyia neustoichyvostei v samoohanyzuiushchykh systemakh y ustroistvakh* [Synergetics hierarchy of instabilities in self-organizing systems and devices], Nauka, Moscow, 424 p.

3. Bilous, V. S. (2007), *Synerhetyka ta samoohanyzatsiia v ekonomichnii diialnosti: navchalnyi posibnyk* [Synergetics and self-organization of economic activity], KNEU, Kyiv, 376 p.

4. Prigozhin, I. and Stengers, I. (1986), *Poriadok yz khaosa: Novii dyaloh cheloveka s pryrodoi* [Order out of chaos: man's New dialogue with nature], Progress, Moscow, Russia, 431 p.

5. Bakurova, A. V. (2010), *Samoohanyzatsiia sotsialno-ekonomichnykh system: modeli i metody* [Self-organization of socio-economic systems: models and methods], Zaporizhia. Classic private University, Zaporizhia, Ukraine, 328 p.

6. Forster, G. and Theil, E. (1789), "Ein Beytrag zur Völker - und Länderkunde, Naturgeschichte und Philosophie des Lebens", *Leipzig, Kummer*.

7. Melnyk, L. H. (2012), *Teoriia samoohanyzatsyy ekonomicheskyykh system* [Theory of self-organization of economic systems], University book, Sumy, Ukraine, 439 p.

8. Kovalenko, O. P. (2015) "Creation of conditions for self-organization of socio-economic systems in the context of decentralization *Nauka ta innovatsii*, vol. 11, № 5, pp. 83-86.

9. Ashby, W. R. (1956), "An Introduction to Cybernetics", *Chapman & Hall*.

10. Hoefsloot, A. M. and Berg, L. M. (1992), "Successful examples of participatory region planning at the meso-level", 131 p.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2020 р.

УДК 338.488

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-58-152-158

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ

Підвальна О.Г.¹, Феленчак Ю.Б.²

¹ к.е.н., доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту, Вінницький національний аграрний університет, м. Черкаси, бул. Шевченка 150/1, Україна, 18000, тел.: (093)-931-80-87, e-mail.: lyampochka@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8779-5867>

² к.е.н., доцент кафедри спортивного туризму, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського, Черкаси, бул. Шевченка 150/1, Україна, 18000, тел.: (093)-931-80-87, e-mail.: lyampochka@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6673-9180>

SOCIAL ASPECTS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REGION

Pidvalna O.¹, Felenchak Y.²

¹ PhD (Economics), associate professor agricultural management department, Vinnytsia national agrarian University, Cherkassy, st. Shevchenko, 150/1, 18000, Ukraine, tel.: (093)-931-80-87, e-mail.: lyampochka@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8779-5867>

² PhD (Economics), associate professor of sports tourism department, Lviv state University of physical culture named after Ivana Boberskygo, Cherkassy, st. Shevchenko, 150/1, 18000, Ukraine, tel.: (093)-931-80-87, e-mail.: lyampochka@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6673-9180>

Анотація. Однією з умов ефективного розвитку економіки є досягнення науково-технічного прогресу, розширення масштабів робіт, пов'язаних із розробкою і впровадженням у господарську практику нововведень. Тому на сучасному етапі функціонування туристичної галузі України вже не існує сумнівів щодо необхідності переходу індустрії туризму на інноваційну модель економічного розвитку. Крім того, на сьогоднішній день туризм є важливим соціальним явищем, яке охоплює значну частину населення планети, тому соціальна складова туристичної діяльності настільки вагома, що враховується практично на усіх просторових рівнях. У статті розглянуто передумови та особливості інноваційного розвитку туризму на регіональному рівні, а також обґрунтовано перспективні напрями інноваційної діяльності у туристичній сфері в умовах соціалізації економіки. Охарактеризовано два головні підходи до аналізу інноваційної діяльності у туристичній сфері – функціональний та просторовий. Наголошено на ролі просторового розвитку у туристичній діяльності та її соціальній функції. Для координації зусиль щодо формування цілісної і системної регіональної туристичної політики в умовах соціалізації економіки необхідною є розробка соціальної доктрини туризму. Проаналізовано соціальні аспекти та виділено організаційні форми інноваційних напрямів розвитку туризму на регіональному рівні, які не можуть бути реалізованими без забезпечення ефективного функціонування відповідних організаційних форм, серед яких органи державної влади та місцевого самоврядування; наукові та освітні заклади; місцеві громади та інші спільноти; туристичні підприємства та організації; заклади сфери обслуговування, транспортні та інші мережі; заклади технічного обслуговування, консалтингові організації; дестинації; засоби масової інформації та ін. Детально розглянуто механізми реалізації адміністративно-управлінського та інформаційного напрямів інноваційного розвитку туризму в регіоні.

Ключові слова: туризм, соціалізація, інноваційний розвиток, соціальна доктрина, регіон.

Формул.: 0, рис.: 0, табл.: 1; бібл.: 9

Annotation. One of the conditions for effective economic development is the achievement of scientific and technical progress, the expansion of the scope of works associated with the development and implementation of the economic practice of innovation. Therefore, at the present stage of functioning of tourist industry of Ukraine there are no doubts about the necessity of the transition of the tourism industry to innovative model of economic development. In addition, today tourism is an important social phenomenon, which covers a significant portion of the world's population, so the social component of tourist activities is so powerful that accounted for almost all spatial levels. The article considers preconditions and features of innovative development of tourism at the regional level, as well as advanced trends of innovation activity in the tourism sector in terms of socialization of the economy. Described two main approaches to the analysis of innovation activities in the tourism sector – the functional and spatial. Emphasis is placed on the role of spatial development in tourism and its social functions. To coordinate efforts to create a holistic and systematic regional tourism policy in terms of socialization of the economy required is the development social doctrine of the tourism. Analyzes social aspects and selected organizational forms of innovative directions of development of tourism

at the regional level that cannot be realized without the effective functioning of the relevant institutional forms, including public authorities and local governments; scientific and educational institutions; local community and other communities; tourism businesses and organizations; institutions of sphere of services, transport and other networks; establishment, maintenance, consulting organization; destination; media, etc. discussed in Detail the mechanisms of realization of administrative management and information directions of innovative development of tourism in the region.

Key words: tourism, socialization, innovation development, social doctrine, region.

Formulas: 0; **fig.:** 0, **tabl.:** 1, **bibl.:** 9

Постановка проблеми. Сучасний туризм є важливим соціальним явищем, яке охоплює значну частину населення планети. Соціальна складова туристичної діяльності настільки вагома, що враховується практично у всій галузевій стратегічній документації на усіх просторових рівнях. Поряд із тим, сучасний ринок, насамперед у сфері обслуговування, характеризується надзвичайно високою конкурентністю. Для того, щоб виграти конкурентну боротьбу, не лише суб'єкти економічної діяльності, а й держави та регіони мають розробляти і впроваджувати різні види інновацій. Основні стратегічні цілі інновацій у сучасному туризмі – забезпечення сталого розвитку туристичних регіонів та дестинацій, а також гарантування соціальної безпеки туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх років актуальності набули дослідження соціальної проблематики розвитку туризму, результати яких висвітлені у працях Л. Богущ, А. Голода, В. Гришкіної, К. Задорожної, О. Зибаревої, Т. Котенко, Л. Немець, Ю. Салюти, К. Сегіди, Л. Шевчук та ін. Водночас багато науковців (Л. Горбач, О. Давидова, В. Зайцева, І. Калганова, Ю. Коновал, З. Пересунько та ін.) займалися дослідженнями сутності інновацій в сучасному економічному розвитку, зокрема у сфері туризму.

Однак, незважаючи на те, що проблеми інноваційного розвитку туризму на регіональному рівні загалом досить ґрунтовно досліджені, окремі питання потребують детальнішого аналізу. Зокрема йдеться про формування теоретико-методологічних засад і практичних підходів до врахування соціальних передумов та чинників розвитку

інноваційної діяльності у туристичній сфері регіону з системних позицій.

Формулювання цілей статті. З огляду на це, метою статті є аналіз передумов та особливостей інноваційного розвитку туризму на регіональному рівні, а також обґрунтування перспективних напрямів інноваційної діяльності у туристичній сфері в умовах соціалізації економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи інноваційні процеси у туристичній сфері регіону слід мати на увазі її системний характер. Оскільки регіон як соціально-економічна та адміністративна система є основним об'єктом регіональної політики у сфері туризму, то системна парадигма має бути пріоритетною у процесі аналізу інноваційних аспектів розвитку туристичної діяльності на регіональному рівні.

Отже, інноваційні процеси у регіональних туристичних системах мають також досліджуватися на основі аналізу їх системних характеристик з урахуванням особливостей синергійного підходу. Водночас слід мати на увазі, що інноваційна активність на регіональному рівні не може розглядатися окремо від інших ієрархічних рівнів організації економічної діяльності. Зокрема, аналізуючи економічні процеси у туристичній сфері держави, окремий регіон слід розглядати як підсистему її туристичного комплексу. У свою чергу окремі дестинації у межах регіону тоді також повинні трактуватися як підсистеми нижчого ієрархічного рівня. У таких умовах постає питання трактування елементарних одиниць аналізу інноваційної діяльності у туристичній сфері. Варто зауважити, що тут можуть бути сформовані два головні підходи – функціональний та просторовий.

І з точки зору функціонального підходу елементарною одиницею аналізу інноваційної діяльності є галузь або ж вид економічної діяльності у межах певної адміністративної одиниці. За іншим більш вузьким трактуванням як форми організації інноваційної діяльності на елементарному рівні варто розглядати підприємства.

Із позицій просторового підходу інноваційну діяльність доцільно аналізувати або на рівні регіону (чи окремих системних формувань такого рівня), або ж окремих просторових утворень що сформовані у межах регіону під впливом туристичної діяльності. Такими елементарними просторовими утвореннями є туристичні дестинації, саме виникнення і розвиток яких є елементом інноваційного розвитку туризму в регіоні.

Одним із можливих етапів функціонування дестинацій є створення кластерів. Саме кластерний підхід до просторового розвитку туристичної діяльності найчіткіше окреслює основні її аспекти та, на наш погляд, є найбільш перспективним не лише в контексті подальших досліджень, а й у практичній площині. Незважаючи на те, що кластер загалом є не лише просторовим утворенням, власне територіальна складова у цьому випадку із точки зору пріоритетності розвитку туризму є найважливішою.

Справді, з огляду на специфіку туризму як виду економічної діяльності та суспільного явища його просторовий характер надзвичайно виражений. Однак варто наголосити також на іншому важливому аспекті, що повинен враховуватися при управлінні територіальним розвитком на регіональному рівні – соціальному [8]. Тоді як просторові аспекти туристичної діяльності зумовлені необхідністю переміщення у просторі під час надання відповідних послуг, соціальні пов'язані із залученням до цього виду діяльності різних груп населення та задоволенням великої кількості різнопланових потреб під час надання туристичних послуг.

Одночасно туризму можна також трактувати і як одну із соціальних послуг, якщо мати на увазі окремі форми соціального захисту населення, які реалізуються через надання можливості представниками певних категорій громадян отримувати на пільгових умовах можливість рекреації та туризму на базі туристичних ресурсів та об'єктів держави [5].

Тісно пов'язаною із туризмом є і санаторно-курортна діяльність, яка передбачає передусім задоволення рекреаційних потреб у поєднанні із оздоровленням та лікуванням. Водночас інноваційні напрями розвитку оздоровчого туризму неодмінно передбачають залучення до програм відповідних подорожей і елементів інших видів туризму, що дає змогу розширити коло потреб, які задовольняються, та надавати більш якісні послуги.

Інновації у туристичній сфері поділяють на дві категорії – технологічні та тур-операційні. Якщо технологічні інновації часто є новими лише для конкретного підприємства, а на ринку загалом мають уже певне поширення, то тур-операційні переважно розробляються та впроваджуються на окремих туристичних підприємствах і сприяють диференціації пропозиції туристичних послуг на регіональному ринку [3].

Водночас впровадження усіх категорій інновацій прямо пов'язане із впливом соціальних чинників. По-перше, до розробки та реалізації інновацій залучений персонал підприємств, який характеризується різними рівнями готовності до сприйняття інноваційної активності та неоднаковою фаховою кваліфікацією. По-друге, споживачі туристичних продуктів також не є однотайними щодо сприйняття інноваційних рішень та готовності їх використовувати. По-третє, регіональні органи влади та місцеве самоврядування не завжди однозначно сприймають як саму необхідність пріоритетного розвитку туризму на певних територіях, так і

пов'язані з цим перспективні інноваційні форми організації економічної діяльності.

Очевидно, що для координації зусиль щодо формування цілісної і системної регіональної туристичної політики в умовах соціалізації економіки [6] необхідною є розробка соціальної доктрини туризму. Процес розроблення такої доктрини повинен передбачати ґрунтовний науковий аналіз соціально-економічної ситуації, об'єктивну оцінку попереднього досвіду у всіх сферах суспільного життя, вивчення зовнішніх та внутрішніх чинників впливу на перебіг суспільних процесів, аналіз та запозичення провідних тенденцій світового розвитку з подальшою їх адаптацією для ефективного соціального розвитку конкретних регіонів. На нашу думку, розроблення і реалізація ефективної соціальної доктрини туризму може знівелювати регіональні соціально-економічні диспропорції та сприяти розвитку територіальних громад.

Ключовим аспектом розробки соціальної доктрини туризму є аксіологічний. У цьому контексті сучасний туризм слід трактувати як сферу застосування і поширення суспільно значимих цінностей, які постійно трансформуються у відповідь на глобальні виклики і загрози. Незалежно від тривалості та мети туристичних мандрівок будь-яке переміщення з постійного місця проживання приносить нові знання про культуру та традиції інших країн, у результаті чого відбувається співставлення національних та світових цінностей. Цьому факту значно сприяє урізноманітнення цілей сучасного туризму: окрім традиційних пізнавальних, спортивних та оздоровчих спрямувань, туристичні мандрівки активно здійснюються з діловими, науковими, релігійними, екологічними, гастрономічними, виховними, навчальними та іншими цілями.

Сформована на основі соціальної доктрини туризму регіональна політика у цій сфері, що базується на парадигмі інноваційного розвитку, може бути структурованою за вісьмома основними

напрямами – адміністративно-управлінським, освітньо-науковим, соціокультурним, організаційним, інфраструктурним, технологічним, екологічним, інформаційним (табл. 1).

Детальніше слід зупинитися на особливостях і соціальних аспектах адміністративно-управлінського та інформаційного напрямів інноваційного розвитку туризму.

Відомо, що розвиток туризму на регіональному рівні залежить від багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів, але з точки зору формування ефективної регіональної політики дуже важливим чинником є діяльність місцевих органів влади та самоврядування. Оптимальні механізми впливу цього чинника можуть базуватися на теорії віддаленого розвитку, відповідно до якої локальний розвиток забезпечується за допомогою факторів місцевого розвитку з одночасною підтримкою капіталу, що виникає поза локальною системою [7].

Така концепція створює умови для:

- ефективного використання місцевих умов розвитку та перетворення їх на чинник розвитку певного регіону;
- реальної участі місцевих громад у формуванні програм економічного розвитку територій та контролі за їх реалізацією;
- відродження підприємництва та створення сприятливого мікроклімату для соціально-економічного розвитку;
- реструктуризації економіки регіону;
- активізації процесів соціально-економічної трансформації певних видів економічної діяльності.

Стимулювання інноваційного розвитку регіональної економіки у сфері туризму в першу чергу пов'язане з можливостями, які дає такий процес як програмування. Програмування розвитку – одна з форм прогнозування та створення майбутніх явищ; проміжний етап між прогнозуванням та плануванням; пасивний спосіб прогнозування, що полягає у встановленні гіпотетичної картини майбутніх явищ та процесів.

Інноваційні напрями розвитку туризму на регіональному рівні*

Основні напрями	Соціальні аспекти	Організаційні форми
Адміністративно-управлінський	Формування і реалізація регіональної політики у сфері туризму з урахуванням потреб та інтересів суспільства. Сталий розвиток територіальних громад на засадах соціальної відповідальності та безпеки	Органи державної влади та місцевого самоврядування
Освітньо-науковий	Забезпечення підготовки фахівців, що володіють компетентностями, які необхідні для організації інноваційного процесу у сфері туризму, а також соціальними навичками, насамперед комунікаційними. Науково-методичне забезпечення адміністративно-управлінської та господарської діяльності у туристичній сфері регіону	Наукові та освітні заклади
Соціокультурний	Збереження культурної ідентичності місцевих громад та традиційних спільнот у поєднанні із їх ефективним використанням як інтелектуального та соціального ресурсу розвитку туризму. Територіальний брендинг та концептуальний маркетинг	Місцеві громади та інші спільноти
Організаційний	Оптимізація організаційно-управлінської структури та функціональних механізмів інноваційної діяльності на підприємствах туристичного бізнесу. Поєднання освітнього процесу з професійною діяльністю, інтеграція науки та економічної діяльності підприємств. Координація зусиль стейкхолдерів. Формування інноваційних структур кластерного типу.	Туристичні підприємства та організації
Інфраструктурний	Оновлення і розбудова об'єктів інфраструктури та їх мереж. Підвищення якості обслуговування та швидкості транспортних перевезень. Категоризація закладів індустрії гостинності та збільшення асортименту їх послуг.	Заклади сфери обслуговування, транспортні та інші мережі
Технологічний	Розширення використання комп'ютерних та інформаційних технологій. Впровадження систем управління якістю у процесі надання туристичних та супутніх послуг.	Заклади технічного обслуговування, консалтингові організації
Екологічний	Функціонування дестинацій і використання туристичних ресурсів на засадах сталого розвитку і екологічної безпеки. Впровадження екоосвітнього компонента в організацію туристичних маршрутів.	Дестинації
Інформаційний	Формування сприятливого для розвитку туризму інформаційного середовища. Розширення застосування сучасних інформаційних технологій у промоції туризму як перспективного виду економічної діяльності і прогресивного соціального явища.	Засоби масової інформації, у т.ч. сучасні Інтернет-медіа (сторінки у соцмережах, групи, канали та ін.)

Джерело: складено автором

В умовах інтенсифікації процесів міжнародної економічної інтеграції програмування розвитку туризму неможливе без активізації транскордонного співробітництва, необхідність якого в сучасних умовах зумовлена такими факторами:

- наявністю спільних проблем, які необхідно вирішувати шляхом об'єднання зусиль;
- необхідністю гармонізованого регіонального розвитку та економічної

- кооперації, підвищення конкурентоспроможності регіонів та рівня життя населення периферійних прикордонних територій в умовах глобалізаційних та інтеграційних впливів;
- проблемами розвитку транспортної, інформаційної, підприємницької інфраструктури;
- власне потребами розвитку туристичної сфери;
- спільними проблемами у сфері екології та охорони довкілля;

– необхідністю активізації людського капіталу регіонів, розвитку науки, освіти та культури;

– необхідністю впровадження ідей євроінтеграції та поглибленням добросусідських відносин [2].

У сучасній економіці саме інформаційні ресурси визначають пріоритетні напрями розвитку держав та регіонів. Однак із соціальної точки зору слід акцентувати увагу насамперед на організованій, впорядкованій і практично спрямованій інформації – знаннях. Очевидно, що позиція туристичного підприємства на сучасному ринку визначається доступом до інформації та можливістю її використання. Основні способи використання інформації:

– знання (потенціал, яким слід належним чином управляти);

– основа для прийняття управлінських рішень (шляхом дослідження ринку, орієнтованого на конкуренцію та споживачів);

– база даних про туристичний потенціал територій (туристичні ресурси, розвиток туризму, пропозиція послуг суб'єктів господарювання);

– технологічна форма комунікації, презентації пропозицій та укладення угод зі споживачами та партнерами через сучасні системи онлайн-бронювання;

– предмет діяльності суб'єктів господарювання на туристичному ринку, зокрема туристичних інформаційних послуг у широкому розумінні.

Отже, з одного боку, сучасна інформація допомагає потенційним та реальним клієнтам формувати свої туристичні потреби та знаходити пропозиції, що відповідають цим потребам, а з іншого – інформаційні технології дозволяють суб'єктам туристичної діяльності створювати та реалізовувати свої пропозиції (тур-продукти).

Висновки. Узагальнюючи, слід зауважити, що соціальні аспекти розвитку туризму на регіональному рівні можуть аналізуватися як у контексті вивчення передумов та факторів інноваційної

діяльності у цій сфері, так і в межах концепції сталого розвитку з акцентом на збереження ландшафтного і культурного різноманіття. Виділені інноваційні напрями регіонального розвитку туризму в умовах соціалізації економіки не можуть бути реалізованими без забезпечення ефективного функціонування відповідних організаційних форм, якими можуть бути органи державної влади та місцевого самоврядування; наукові та освітні заклади; місцеві громади та інші спільноти; туристичні підприємства та організації; заклади сфери обслуговування, транспортні та інші мережі; заклади технічного обслуговування, консалтингові організації; дестинації; засоби масової інформації та ін. Уся сукупність взаємозв'язаних організаційних форм інноваційної діяльності у межах регіону формує туристичну систему, основною ціллю функціонування якої в сучасних умовах має бути забезпечення регіональної і національної туристичної конкурентоспроможності з урахуванням впливу соціальних чинників.

Література:

1. Батьковець Г. А. Інвестиційна політика в сфері туризму. *Вісник Львівського інституту економіки і туризму*. 2007. № 2. С. 87–91.
2. Варналій З. С. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія. Київ : НІСД, 2007. 820 с.
3. Голод А. П. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування : монографія. Львів : ЛДУФК, 2017. 350 с.
4. Дусенко С. В. Соціологія туризму: соціально-культурний аспект. *Сервіс PLUS*. 2011. № 4. С. 18–26.
5. Задорожна К. І. Соціальний туризм у системі туристичної галузі: концептуалізація та інтеграція. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2016. № 2(62). С. 17–27.
6. Зибарева О. В. Девіантна соціалізація економіки регіонів України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.05. Черкаси, 2014. 40 с.
7. Караванський О. В. Регіональна політика України на сучасному етапі. *Регіональна економіка*. 2005. № 4. С. 170–182.
8. Котенко Т. М. Соціальний вимір розвитку рекреації та туризму : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07. Київ, 2016. 240 с.
9. Шевчук Л. Т. Соціальна географія : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 350 с.

References:

1. Bat'kovec', G. A. (2007), "Investment policy in the tourism sector", *Visnyk Lvivskoho instytutu ekonomiky i turizmu*, № 2, pp. 87–91.
2. Varnalij, Z. S. (2007), *Derzhavna rehionalna polityka Ukrainy: osoblyvosti ta stratehichni priorityty* [State regional policy of Ukraine: features and strategic priorities], NISD, Kyiv, 820 p.
3. Golod, A. P. (2017), *Bezpeka rehionalnykh turystychnykh system: teoriia, metodolohiia ta problemy harantuvannia* [Security regional tourism systems: theory, methodology and problems of security], LDUFK, Lviv, Ukraine, 350 p.
4. Dusenko, S. V. (2011), "Sociology of tourism: socio-cultural aspect", *Service PLUS*, № 4, pp. 18-26.
5. Zadorozhna, K. I. (2016), "Social tourism system the tourism industry: conceptualization and integration", *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu*, № 2(62), pp. 17-27.
6. Zybareva, O. V. (2014), "Deviant socialization of economy in the regions of Ukraine", Doc. Thesis, Economics, Cherkasy, 40 p.
7. Karavans'kyj, O. V. (2005), "Regional policy Ukraine on the modern stage", *Rehionalna ekonomika*, № 4, pp. 170–182.
8. Kotenko, T. M. (2016), "Social dimension of the development of recreation and tourism", PhD. Thesis, Economics, Kyiv, 240 p.
9. Shevchuk, L. T. (2007), *Sotsialna heohrafiia* [Social geography], Knowledge, Kyiv, 350 p.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2020 р.

Збірник наукових праць

Вчені записки Університету «КРОК»

Фахове видання

Випуск №2 (58)

Підписано до друку 05.06.2020 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. друк. арк. 13,11. Наклад 200 прим.

Зам. 220

Університет економіки та права «КРОК»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано департаментом поліграфії

Університет економіки та права «КРОК»

місто Київ, вулиця Табірна, 30-32

тел.: (044) 455-69-80

e-mail: polygrafi.a.krok@gmail.com